

84.5623,
Б29

Серіз сері
(Мұхаммед-Қанафия)
Баһрамулы

Мақдамалы
шығармалары

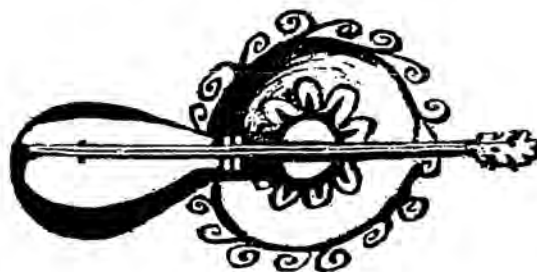
*Сегіз сері (Мұхаммед-Қанафия)
Баһрамұлы*

Таңдамалы шығармалары

Екі томдық

Екінші том

*(Дастандары мен Сегіз сері туралы
жазылған шығармалар)*

Петропавл, 2003.

845 Каз
ББК-83.3 Каз
84Б.29

Бас редактор:

Аманжол Күзембайұлы тарих ғылымдарының докторы,
профессор.

Редакция алқасы:

Қ. Есімханов (Солтүстік Қазақстан облысы әкімінің орынбасары), **Қ. Омаров**, **Қ. Биғожин**, **Б. Мұстафин** (жазушы),
Ғ. Қадірәлі, **Қ. Мұқанов**, **С. Жұмабаев**, **А. Бисарин**.

Пікір жазған:

Тұрсынбек Кәкішев филология ғылымының докторы, профессор.

Алғы сөзін жазған:

Қосыл Омаров: Солтүстік Қазақстан облыстық «Қазақ тілі» қоғамының төрағасы.

Шығармаларын баспаға дайындап, түсініктеме, шежіресін жазған:

Социал Жұмабаев.

30-Б Сегіз сері (Мұхаммед-Қанафия) Баһрамұлы Дастандары мен Сегіз сері туралы жазылған шығармалар. Солтүстік Қазақстан заң академиясы – 2003, 278 б.

366/2

Сегіз сері шығармаларының екінші томына дастандары мен Сегіз сері туралы жазылған шығармалары енгізілді.

Сегіз сері шежіресін және Сегіз сері туралы жазылған шығармалардың библиографиялық көрсеткішін де осы кітаптан оқи аласыздар.

ISBN 9965-648-05-0

012

© Солтүстік Қазақстан заң академиясы
© Редакциялық-баспа орталығы

ДАСТАНШЫЛ АҚЫН

*Керейде Қожаберген, Сегіз өткен,
Қазақтың шежіресін жыр қып шерткен.
Үш жүзге өлеңменен үндеу тастап,
Олар да бірлік үшін еңбек еткен.*

Сұлтанмахмұт Торайғыров

Сегіз сері Баһрамұлының екі томдық таңдамалы шығармалар жинағының бірінші кітабына жазылған алғы сөзімізде ақын-серінің өмір жолынан қысқаша мағұлмат беріп, шығармаларына азды-көпті шолу жасаған болатынбыз.

Бірінші кітапқа Сегіздің таңдамалы өлең, жыр, толғаулары кірген еді. Ал, ұсынып отырған екінші томға ақынның қолымызда бар жиырма шақты дастандарының жетеуін-ақ сиғыздық. Өйткені, Баһрамұлына арналған замандастарының арнау өлеңдері мен жоқтау туындыларынан (40 шақты) 15 шақтысын тандап алып бергенді жөн көрдік.

Біз, Сегіз серінің мұрасын іздестіріп жинап жүрген ынталы топ, бабамыздың күрескер ақын, дарынды сазгер, асқан әнші екенін бұрын да білетінбіз, бірақ мұншама бай мұра қалдырған деп ойламаған едік.

Сегіздің шәкірттерінің бірі Жаманкүл Дөңдібайұлы ұстазының елу бес әнін елге таратып, қырық бес күйін тартып жүрдім, қырық қиссасын әнмен айтып, жүзден астам дастаны халыққа тарап кетті,- дегенін, немесе Қуат ақынның:

Жүзден аса қиссаны
Көптеген ән-күй өленді,
Аз өмірде шығарған.

Ұстазым Сегіз өнерлі,- дегенін оқығанда арқалы ақындар ғой, асыра сілтеушілік бар шығар?,- деп күдіктенушілер, сенбеушілер де кездесіп қалады. Бірақ, Баһрамұлының өзінің ғана емес тоңірегіндегі замандастары мен шәкірттерінің көркем туындыларын зерделей түссек, тандануға да, күдіктенуге де негіз жоқ. Сегіздің сексен кісіге бұйырмаған өнері мен ерлігін, туа біткен арнасы кең дария-дарынын мойындаған, өзінен жасы үлкен Жанақ, Қоблан, Асанбек, Есет Қараұлы,

Жанқисса, Сақау, Қуан сияқты «ылдидан шапса түсте озған» жүйріктердің шығармалары бар. Ал Сегіздің құрдастары мен шәкірттері Байкөкше, Ақтангелді, Шынияз, Нияз сері, Жәмшібай, Жаяу Мұса, Біржан сал, Нұржан, Қуат, Көрпе т.б. ақын, сал-серілер Баһрамұлының дастаншыл талант иесі екенін атап қана қоймайды, сол шығармалардың түсін түстеп, атын атап береді, қашан, қандай жағдайға жазылғанын, кімге арналғанын да баяндайды.

Жаяу Мұса: Таралған қолтаңба мен кіші жүзге,
Сегіздің «Айман-Шолпан», «Қыз Жібегі».

.....
Тарады ол шығарған «Қобыланды»
Дастанын жақсы деп ел бағалады.

(«Ер Сегіз»)

Ақтангелді: «Ер Едіге», «Ер Шора»
Дастанын Сегіз шығарған.

(«Сегіз сері»).

Шынияз ақын. «Қыз Жібек», «Ер Тарғын» мен «Айман-
Шолпан»

Шығарған дастаны оның топты жарып.

Нұржан Наушабаев: Халқының тілектерін қабыл алып,
Шығарған «Зейне Зайыб», «Қамбар жырын».

.....
Шығарған «Ер Көкше» мен «Ер Қосайды».

.....
«Ер Шора», «Орақ Мамай», «Қарасай Қази»
Жырларын шығарған сал Сегіз еді.

.....
«Алуа-Жарылғамыс», «Айсары Шорман»
Үш жүзге мәлім Сегіз жыры болған.

(«Сегіз сері Баһадүр»).

Сегіз сері қамшының сабындай қысқа өмірінде атыс-шабыс, арпалыс жағдайында жүріп осынпама рухани бай мұра қалдырғаны туралы кеңес дәуірінде, әсіресе, тәуелсіздік тізгіні қолға тиген кезде жазылған әдебиетші ғалымдардың еңбектері бір төбе. Сегіздің өмірі мен қызметін, өлеңдері мен жырларын, толғаулары мен термелерін, діни қиссалары мен дастандарын те-

рең жан-жақты зерттей отырып, құнды еңбек жазған Төлеш Сүлейменов пен драматург-жазушы Набиден Әбуталиевтің кітаптарын ерекше атаған жөн. Баһрамұлы туралы кезінде Ғ. Мүсірепов, Ә. Марғұлан, А. Нүсіпбековтер бастаған ұлтымыздың зиялы азаматтары 200-ден аса зерттеу мақалалар, құнды еңбектер жазғаны белгілі.

Ғалымдардың пікірінше, Сегіздің атаң түйеге жүк боларлық әдеби мұра қалдырғанына, әсіресе, «жүз дастан» дегенге сенбеушілік қазақ халқының ХІХ ғасырдағы тұрмыс-тіршілігін, сал-серілердің, ақын-жыраулардың өмір салтын білмеушіліктен туындайтын болса керек. Театры жоқ, көшіп-қонып жүрген халық ел шетіне сал-серілер келе қалса үлкен-кішісі, тайлы-тұяғына дейін шұбыра шығып, үйге кілемге салып көтеріп әкелген, қастерлеген, құрметтеген, еркелеткен. Олар да өз тараптарынан елді ән-күйге бөлеп, тәуліктен жатып, қызық көрсеткен. Сол жиындарда тақырып беріп, немесе бір аңыздың мазмұнын айтып берсе, қара сөзді өлеңге айналдырып қолма-қол дастан шығарған ақындар аз болды ма? Кешегі Иса Байзақов сондай ақын емес пе еді. Баулыса, мақсат қойса бүгінгі айтыс ақындарының ішінен Сегіз сері бабасындай бір кеште бір-екі дастан шығаратын дүлдүл шықпас па еді.

Біздің жиі еститін сұрағымыз неге Сегіз сері шығармалары жиналмай, зерттелмей келді? Шынын айтсақ, 1936 жылға дейін ғылым академиясының да, жазушылар ұйымының да солтүстік өңірінің ауыз әдебиетін, өнерін, ән-күйін зерттейік деген ниеті болған жоқ. Тек қана 1936 жылдың жазында І.Жансүгіров, Б.Майлин, Ғ.Мүсірепов үшеуі басқарған экспедиция облысымызда Қожаберген жырау, Шал ақындардан бастап кеңес дәуіріне дейін өмір сүрген Біржан Берденовтың шығармаларын, соның ішінде Сегіз серінің де мұрасы бар, жинай бастағанда Сталиндік зобалаңның екінші доңғалағы зыр айналып, байтал түгіл бас қайғы болып, экспедицияның жұмысы аяқталмай қалған екен. Ол туралы сол игілікті іске қатысқан, экспедиция мүшесі Ғабит Мүсірепов, полковник Мұса Оспанов, Шоқан Күдербектер айтқан болатын.

Сол зобалаңнан Отан соғысынан кейінгі жылдарда да бұл мәселеге көңіл бөлінбей келді. Сегіз серінің өзін көрмесе де балаларын көрген, ақынның өлеңдерін жаттап өскен қариялар 70-80-

жылдары да тірі еді ғой.

Баһрамұлы Сегіздің мұрасын жинап, зерттеуде кездескен тағы бір қиыншылық- оның біраз дастандары діни тақырыпқа арналған екен. Кеңестер кезінде діни тақырып пен орысқа қарсы (мейлі ол қанішер атаман болсын) шығарманың атын атаудың өзі қылмыс еді. Патша әскерлері мен атамандардың қанды қол жауыз екенін әшкерлеген, Алланың бірлігін пайғамбардың қактығын, уағыздаған ақынның кеңес үкіметі атын өшіріп, шығармаларын өртеп бақты. Міне, Сегіздің кейінгі кезге дейін аталмай, шығармаларының жиналмай, зерттелмей келгендігінің басты себебі осы.

«Ештенде кеш жақсы дегендей» қазір талапкер азаматтар баба мұрасын жанын сала іздеуде. Нәтижесі де жоқ емес. Сегіздің 125 өлең-жыр, толғаулары бірінші кітапқа кіріп отыр. Қолымызда жинаққа симай қалғандары да біраз бар. Сегіз серінің екінші жинаққа енген дастандары жетеу: «Қашқын келбеті», «Қыз сипаты», «Ұры мен қазы», «Асанбек батыр», «Шолақ қол зайыб», «Ақылсыз шаһизада», «Дию».

«Қашқын келбеті» дастанында Сегіз сері өз өмірінен мәлімет береді. Ол жазықсыз қуғын көріп, жастық шағында ауыр күндерді бастан өткізгенін сол қиындық көрген жылдардың қыс айларын Қаптауында (Кавказ), Орал тауында, Ирак, Ауған жерлерінде, қазақ даласының батыс бөлігіндегі Акбұлақ өзені бойында өткізгенін, ол өлкелерде кімдермен кездескенін, нендей кәсіп еткенін, өзімен кімдер дос, кімдер қас болғанын баяндайды.

«Қыз сипаты» қиссасында Баһрамұлы ақын өзінің жастық шағын, Ғайнижамал Қалдыбайқызына ғашықтығын жырлайды. Ал, Сегіз сері «Ұры мен Қазы» дастанында шарасынан асыптасып, әділдіктен ауытқып, тура жолдан тайған қазыға Қызыр баба ұры боп келіп, оны тонап, шарифат айтысқанда да жеңіп, өзін тәубаға келтіргенін баяндайды және бұл қисса арқылы Сегіз серінің діни білімді адам екенін көреміз.

Сондай-ақ, «Шолақ қол зайыб», «Ақылсыз Шаһизада» қиссаларында Баһрамұлы әйелдердің даналығын, адал махаббат иелері екенін, әділдігін, жарына деген сүйіспеншілігін, жауыздыққа жиіркене қарайтынын айтады.

Сегіз сері «Асанбек батыр» атты дастанында Сырым Датұлы бастаған ХҮІІІ ғасырдың соңғы ширегінде скі кезеңді (1773-

1775 жылдары және 1783-1797 жылдары) қамтитын қазақ шаруаларының Ресей отаршылдарына қарсы бағытталған көтерілісі кезінде мыңбасы болып, туған елінің азаттығын көксеп, жер-суды қайтарып алу үшін күрес жүргізген Асанбек Нұрқожаұлы батырдың (1752-1846ж.ж.) ерліктерін баяндайды.

Сонымен қатар, Баһрамұлы жырлаған Асанбек Нұрқожаұлы мыңбасы-сардар тек үлкен батыр ғана емес, ол шешен әрі ақындық дарындылығы мол. Кейін Сегіз серіге ақылшы болған кісі. Оның ақын екеніне сол Асанбектің өзі шығарған «Сегіз сері» атты толғауы мен Сегізге өлеңмен берген батасы дәлел бола алады.

Сегіз сері өзінің «Дию» тарихи қиссасында Парсы, Ауған елдерінің шектесетін жерін қыстап шығып, Тәжік жері арқылы елге қарай жүрмек болғанда, тағы адамдарды көргенін, олар үңгірге қамап кеткен екі қойшыны аман босатып алғанын, құлдықта, күндікте жүрген қандастарымыздың (бала кезінде құл, күң сатылатын базардан сатып алған) ұл-қыздарын Тәжік байларының тепкісінен азат етіп, қазақ даласына әкеп, еліне табыстырғанын баяндайды. Сол Сегіз серіге кездескен қар адамы, немесе тағы адамның қазір де Жамбыл облысының Қырғызстанмен шектесетін жерінде, Тәжікстанда, Монғолияда бар екені туралы аратұра баспа бетінде кездестіріп жүрміз.

Баһрамұлының дастандарының бір ерекшелігі адамгершілікті, имандылықты, әділдікті, ерлікті, өнерді, білімді бірінші орынға қояды. Сегіз серінің екі томдық жинағынан орын ала алмаған дастандарының ішінде көркемдік жағынанда, терең тәрбиелік мәні жағынан да шоқтығы биік туындылары: «Назымбек-Гүлша», «Ғарып пен Ғазиза», «Қожа Мансүр», «Абылайхан», «Қайыргелді батыр», «Кер бие», «Жаңғақ», «Опасыз қыз» т.б. бар.

Серінің таңдамалы шығармаларының екінші кітабына ақынның жеті дастанынан басқа, ол туралы замандастарының, дос-жарандарының, шәкірттерінің арнау өлеңдері мен жоқтаулары кіріп отыр. Мысалы, Есет Қараұлы шешеннің сол Баһрамұлына арналған толғауы, Бөксілік ақындар: Боранның «Қос кашқып» атты өлеңі, Жанұзақ (Жөңгірдің 2 сарай ақынының бірі) жыршының «Баскесер» деген өлеңі, Сегіздің шәкірті Жаяу Мұсаның «Ер Сегіз» атты тарихи дастаны, серінің зайыбы Ырысбике Елғұнқызының жұбайына шығарған жоқтауы. Құрай уақ Елембай Ерменұлы бидің Сегіз сері бәйбішесіне және

ақынның туыстарына көңіл айту толғауы т.б.

Сегізге жоқтау-өлең арнаған ақындардың бірі Елембай Ерменұлы, ол Қызылжар өңірінің адамы. Ал Ақтангелді жырау Керей бегі Есенеймен құда екен. Ақтангелді жырау 1836 ж жазда Нұралы керей Көкей қызбен (Біржан салдың туған апасы) айтысқан, бірін-бірі жеңе алмаған. Ол айтыс 1988 жылы «Қазақстан әйелдері» журналында жарық көрген болатын. Шынияз ақын айдаудан келе жатып Сегіздің ауылына соғып, ел-жұртына көңіл айтып, жоқтау-өлең шығарған.

Нұржан Наушабайұлы да Серінің ауылымен құда, әрі оның атасы Баһраммен бола екен. Сегіз серінің інісі Қуаныштың баласы Сапарғали ақын Нұржанның немере апасы Нағиманы алған жездесі. Сапарғали өз балдызы Нұржанмен жұмбақ айтысқан, ол қазақ даласына кең таралған, жарық көрген айтыстың бірі.

Сөз соңында айтарымыз, Сегіз сері Баһрамұлының оқушы қауымға ұсынылып отырған екі томдық таңдамалы шығармалар жинағы серінің өмір жолын, әдеби туындыларын халық игілігіне жаратуға жасалған тағы бір қадам деп түсіпген жөн.

Қосыл Омаров

Дастандары

ҚАШҚЫН КЕЛБЕТІ (Тарихи дастаннан үзінді)

Бірінші бөлім

- Ей, Сегіз, жыр шығарсаң, ой бөлінер,
Қайғының төнген бұлты тез сейілер.
Сиынып Алла, әулие, аруаққа,
Әдіспен қайрат қылсаң, жау шегінер.

Ерте тұрып, жуынып, тамақ ішіп,
Алдағы болар жайды ойлап, пішіп.
Шамамша өзіме-өзім жігер бердім,
Тұрсам да өте ауыр күйге түсіп.

Киім киіп, асынып қару-жарақ,
Әндеттім жүйрігімнің жалын тарап.
Жүрекке байланған шер тарқасын деп,
Жырладым мінетұғын атқа қарап.

Теңбіл көк, кекілің келте, жалың майда,
Таба алмай иең отыр ақыл-айла.
Өлгенін жиырма солдат менен көрді,
Серуендеп бармасам да Терең сайға.

Найзагер сл ішінде жалғыз мен бе,
Көп жандар батырлықтан емес кенде.
Кінәсі солдаттардың көп болған ғой,
Оқ атып, күш көрсетсе момын елге.

Қорқақты қуа берсе, батыр болар,
Намыскер шыққан шығар жеме-жемде.
Алты жыл білім алған Омбы шаһар,
Кетпекпін енді сенен алыс жерге.

Найзалап бәрін Сегіз өлтірді деп,
Ұлықтар маған жала жауып жатыр.
Ешқандай жат қылығым болмаса да,
Жаласы қанды қырғын ауып жатыр.
Омбымен қоштаспақпыз Теңбіл көгім,
Бел буып тәуекелге бүгін ақыр.

Шықпақ боп ұзақ жолға дайындалдым,
Әр жайға құлақ түріп, қалмай ғапыл.
Әрқашан түзу жолмен жүрсем-дағы,
Сөз ерген бала кезден мен бір пақыр.

Қалайша жалғыз өзім өлтіремін,
Оқтаулы мылтығы бар жиырма адамды.
Жазықсыз мен ғаріпті қуғындаған,
Көрмедім Горчаковтай қас-наданды.

Комендант, городской болған бұрын,
Істері мұсылманға келген қырын.
Сайланған жандаралға наместник,
Горчаков білгізбейді жұртқа сырын.

Күймеге үш ат жегіп, серуен құрып,
Бұл мырза тұсымыздан өтетұғын.
Ертістің жағасында біз сайыссақ,
Оны да кез боп қалса көретұғын.

Сайыста доғал найза пайдаландық,
Ұлықтың реті жоқ сөгетұғын.
Өзімізше жаттығып қылыштастық,
Шаруа емес олар көңіл бөлетұғын.

Байқасам сол ісімді ұнатпапты,
Шын көріп өсек созді қуаттапты.
Ешқандай айғақтары болмаса да,
Сыртымнан мен байғұсты көп даттапты.

Ұлықтың сөздерінің байлауы жоқ,
Жапқанмен маған жала айғағы жоқ.
Сапарға шығар кезде қиыны сол,
Серіңнің қару теңдер тайлағы жоқ.

Наместник болса да жандарал деп,
Қылдан тайсаң, ол шіркін жан алар деп.
Горчаковтан қорқады мұсылмандар,
Қаһарына залымның кім қалар деп.

Тобылда тұрған жандарал,
Сібірді тұтас билеген.

Ел аралап шыққанда,
Жан жоқ басын имеген.
Қырылған топ солдатты,
Жандарал да білмеген.
Орынбасар Горчаков,
Жандаралға жеткізген.
Қылмыскерді таптық деп,
Ұстауға сөзін өткізген.

Жендетке жандарал да еткен бұйрық,
Бермек боп ұстай қалса үлкен сыйлық.
Бұл істі таныстардан естіген соң,
Көшеде қыдыруды мүлдем тыйдық.

Сиынам, Алла, аруак, әулиеге,
Ісімді келтіргей деп бір жүйеге.
Жолықса жендеттермен есептесем,
Оларша қызықпаймын дүниеге.

Жасымнан болмасам да қанға жерік,
Қылыш, найза, садақты етем серік.
Соңымнан мені ұстауға солдат шықса,
Соғысам көпірлерге төтеп беріп.

Туған жер о да қалар бейне жәннат,
Бұл күнде Теңбіл көгім сенсің қанат.
Дариға-ай, жас жүрекке шер байланды,
Болса да тал бойымда таудай талап.

Пайғамбар, Сахабалар әр кез жебеп,
Біздерге көрсетпе деп ешбір бейнет.
Қол жайдым ұстаз үйінде тілек тілеп,
Жолымда болмасын деп үлкен бейнет.

Тыйылсын ел ішінде телі-тентек,
Ұстауға сотқарларды көмек ет деп.
Шақырған қызметіне бармап едім,
Ондайға жарамайтын тым жаспын деп.

Әлде соған Горчаков кектенді ме,
Тілімді алмады деп жек көрді ме.

Әйтеуір мен ғаріпті ұстатпақшы,
Кім біледі, урядниктер жел берді ме?

Немересі ем Шақшақ бидің еркелеген,
Мақсұтқа алға қойған жетем деген.
Ойымда үш ұйықтасам бар ма менің,
Жолықпай Мүкарамға кетем деген.

Ауылына атпен бардым көрейін деп,
Хал-жайын үйде болса білейін деп.
Жағдайды соңғы күнгі қызға естіртіп,
Қоштасып кейін қарай жүрейін деп.

Ауылынан гөзелді іздеп таба алмадым,
Асықтым көрші ауылға бара алмадым.
Қоштасып ризашылық алмақшы едім,
Нұр жүзін Мүкарамның көре алмадым.

Соғысқанда жеңіліп қалмас үшін,
Қылыш, мылтық, найзаны алдым таңдап.
Сапарда қиыншылық көрмеу үшін,
Жолыма азық, киім қойдым қамдап.

Болар деп күтудемін қатер-қауіп,
Кимекпін соның үшін үске сауыт.
Инше Алла ұрыс салып құтылармын,
Ұстауға солдат келсе аңсары ауып.

Боларын алда атыс енді ұқтым,
Үйіне ұстазымның қонып шықтым.
Таң ата Теңбіл көкті ерттеп міндім,
Ұстайтын болғаннан соң ұлық мықтың.

Қоштасып ұстазыммен кеттім жүріп,
Тұрмадым таң атқан соң еш кідіріп.
Азырақ Теңбіл көкке қамшы басып,
Ертістің тоғайына кеттім кіріп.

Мастанып бойымдағы ерлік буға,
Атпен кеп түсе қалдым ағын суға.
Ертістен сәйгүлікпен жүзіп өттім,
Бөгелмей иірімі мол терең суда.

Өзеннен сыртқа шықтым жүзіп келіп,
Ілгері Теңбіл көкпен кеттім желіп.
Алдағы ну орманға кірген шақта,
Жылаған әйел даусы тұрды естіліп.

Жүйрік ат астымдағы ойнай басып,
Дауысқа таяу келдім, кетпей қашып.
Өрімдей бір бойжеткен орыс қызып,
Топ кісі ортаға алған қауқылдасып.

Көрген соң топ адамға жақындадым,
Мұсылман бар ма екен деп бақыладым.
Он орыс бір бикешті қоршалап тұр,
Саспадым қарулыға жақын бардым.

Сөйледі сақалды орыс көзі шалып,
Жақтырмай ұсұқ қолын маған безеп.
Қанжармен тастамақшы мені жарып,
Келіп тұр дегендей боп саған кезек.

«Ат пенен киімінді тапсыр!»- деді,
Бұйырып маған бәрі ызғарланып.
Сақтандым атымды атып қалмасын деп,
Найзамды қолыма алдым оңтайланып.

Шама жоқ жағдайымды баяндауға,
Болмады әрі қарай аялдауға.
Соларды серік етем деген басым,
Қапыда кездесіппін тағы жауға.

Сиындым жаратушы құдайыма,
Бекіндім, берілмедім уайымға.
Сүмдарға жол тонағыш бас игем жоқ,
Бес қару бойымда бар қорқайын ба?

Саспадым, талға кіріп пана таптым,
Сөйттім де шапшаңдата садақ тарттым.
Жаулардың қарсылығын керек қылмай,
Құтқармай бірнешеуін дәлдеп аттым.

Өлгені өліп, қалғаны кетті қашып,
Сұлуға жақын келдім, жаным ашып.

Екі қолы гөзелдің байлаулы екеп,
Кендір жіпті тез шештім, тіске басып.

Қарақшылар жоғалды қарасы өшіп,
Кісі өлтіріп, тонауды қылған кәсіп.
Бар скен бір ақ боз ат ер-тоқымды,
Жануар мен ғаріпке болды нәсіп.

Жылады аяғымды құшып бикеш,
Ажалдан күтқардың деп жауды қырып.
«Жыламай жөніңді айтшы, кімсің?» – деп ем,
Байғұстың құндыз шашын синап тұрып.

Жасып тыйып, сол шақта көзін ашып,
Мұңын шақты гөзел де сөйлеп ашық.
Жауыздардың тап болып қармағына,
Көркем қыз қалған екен қатты жасып.

Қызы екен Горчаковтың еркелеген,
Күймеге үш ат жегіп серусндеген.
Кез болып тонаушыға қапияда,
Жүргенде сейіл кұрып қолға ілінген.

Талайлар ғашық болып, мойын бұрған,
Гөзелді тұтқын еткен ұры антұрған.
Әуреге салайын деп тұрған шақта,
Айырдым бойжеткенді кұрған тордан.

Алып кетсем, қарсылық стер емес,
Қыз екен жар болуға дайын тұрған.
«Мұсылман болам, алсаңыз», - деді сұлу,
Етпек боп ғашық жолда жанын кұрбан.

Орыстың қыздарынан жүрсем де алыс,
Бикешке менің жүзім екен таныс.
Сүйуге жаудың қызын кұмар емсн,
Бойымда жас болсам да бар ғой намыс.

Қазақтың сұлулары тұрған шақта,
Орыстың қызын алу мін емес пе?
Жамандықты қайтару жақсылықпен,
Жігітке біз сияқты сын емес пе?

Бейне бір солған гүлдей аязда үсіп,
Салбырап қыздың мойны төмен түсіп.
Құшақтап аяғымды қойып басын,
Сөйледі жылап сұлу өксіп-өксіп:

- Ей, батыр, сізге болдым үлкен қарыз,
Айтайын ұрыспасаң тағы да арыз.
Не алып кет, не өлтір, не үйге жеткіз,
Сонан соң сізді сыйлау бізге парыз.

Сырттай сізді танымын күрбыласым,
Сырнайшы, ақындығың көптен басым.
Кәпір қызы демесең, жар болар ем,
Балуан жігіт түссе егер ықыласың, -

Деді де көкірегіне қолын қойып,
Алдымда пенде болып иді басын.
Ысырып қолыменен ксіін қарай,
Толқынды қызыл сары құндыз шашын.

Жаудың қызы болса да аяп кетіп,
Бикешке түсті аздап ықыласым.
Және де бір ақкөк ат көзге ұшырап,
Бойыма шын тарады ішкен асым.

Ат шіркін ерте кезден ерге қанат,
Асынып қылыш, мылтық, кісе манат.
Ерте ме, кеш пе өйтеуір бір жар сүйем,
Өйтсе де ат пен қару қыздан қымбат.

Көк атты боз атпенен олжаладым,
Дұшпанмен соғысуға шын жарадым.
Алла, әулие, аруақтар желеп-жебеп,
Бір тобын тонаушының талқандадым.

Жаудан түскен көк атқа мінгізіп ап,
Жайымды түсіндірдім қызға анықтап.
Әкесінің өшіккенін естіген соң,
Қыз қорықты кешірім менен сұрап.

Мені апарсаң, сізді әкем жақсы көрер,
Өзіңізге мол қылып сыйлық берер.

Не алыңыз, не мені үйге жеткіз,
Әке-шешем разы боп мейірімін төгер.

Деп айтып, қыз да маған етті өтініш,
Болар деп ойламастан еш өкініш.
Сұлуды қақпа алдына жеткізбекке,
Жасадым кейін қарай зор шегініс.

Ат шіркін ерге қымбат дегенді ойлап,
Боз атты тоғайға әкеп кеттім байлап.
Қоршауға түсіп қалсам ұрыс салам,
Сол үшін мылтық, садақ алдым сайлап.

Қамшы ұрып екі атқа да екпіндегіп,
Ертістің өткеліне келдім жетіп.
Діні басқа бикешті атқа таңып,
Ар жаққа қайта бардым жүзіп өтіп.

Етпедім кәпір қызын халал жұпты,
Омбыға оралсам да көңілім күпті.
Әкеліп қақпа алдына түсіріп ем,
Қия алмай көзден сұлу жасын төкті.

Жасыл қарағай суреті,
Салынған шыны фиала,
Соны сыйлап өзіме,
Батты бикеш қиялға.

Уақыт жоқ тұрарға,
Қызбен мәжіліс құрарға.
Солдат шықса қақпадан,
Мылтық атып қуар да.

Ат басын кейін қарай бұрып алдым,
Абайлап жан-жағыма назар салдым.
Осыған разы бол, аттанам деп,
Жағдайдың жоқ екенін еске салдым.

Қос көк ат басын жолға сала берді,
Жүзігін ұлық қызы маған берді.
Ерлігіме разы боп алғыс айтып,
Қоштасып орыс бикеш қала берді.

Өткерген бастан қызық түске айналды,
Жат жердің уақыт келіп, суын татар.
Қош боп түр енді оралып келгенімше,
Алты жыл білім алған Омбы шаһар.

Жәрдем ет біздей жанға аруақ,күдай,
Қашқындық жас басыма болмады оңай.
Сырласқан ғашық жармен қойнауында,
Қош сау бол, көргенімше жасыл тоғай!

Қашқынмын осы күнде елден безген,
Басқа жұрт дәмін ішер жетті кезең.
Суында ертелі-кеш малтып –жүзгем,
Қош боп түр ені жалпақ Ертіс өзен.

Білмеймін келмесімді-келерімді,
Айта алман сөнбесімді-сөнерімді.
Сайыста орыстардан озық боп ем,
Күндеген күллі кәпір өнерімді.
Жағаға қонақтаған қаз бен үйрск,
Жеткізгей Мұкашжанға сәлемімді.

Көз сүзген көрінгенге оңа қоймас,
Жоғалтпа Мұкарама әдебіңді.
Қайтсең де мені күт деп айта алмаймын,
Ұлықтар қашқын етті әдеміңді.

Беймәлім не болары күнім алда,
Жасыма бізді ойлап, Мұкарама.
Көрерміз жазмыш ісін басқа салған,
Лаухылда жазған болса осыны Алла.

Ертістің тоғайында сыр шертісіп,
Өткіздік жастық күнінің тамашасын.
Ән-күйді тамылжыған ұйып тыңдап,
Қалаушы ең отырыстың оңашасын.

Жүрмесін мені ойлап көңілің өспей,
Еске алма өткен күнді көрген түстей,
Тілектес бір-бірімізге боп жүрейік,
Алыстап кетсек-дағы бір кездеспей.

Бұл Омбы болмаса да маған орын,
Құрса да түсірмек боп ұлық торын.
Есінен халайықтың ұмытылмас,
Алғашқы ән сізге арнаған «Назқоңырым».

Дүние бір жалмауыз кемпір деген,
Ешкімді мақсұтына жеткізбеген.
Байлығың жуса кетер қолдың кірі,
Пенде жоқ мұңсыз өмір өткізбеген.

Мұкашжан, босқа өтпесін есіл жасың,
Жаманға қор болмасын ғазиз басың.
Қашқынды біз сияқты тосу қиын,
Бір елдің жар еткейсің бозбаласың.

Жас шағым өтіп еді болып оңды,
Қызығың естен кетпес, қайран, Омбы.
Көп жақсы бізден кейін сайран стер,
Қазақтың ері емеспіз біздер соңғы.

Алты жыл мекендеген Омбы шаһар,
Жүруші ек кең көшенде түзеп қатар.
Тататын сенен дәмім таусылды ақыр,
Тіккен соң губернатор бізге қаһар.

Бұл Омбы ата-бабам мекені екен,
Бабалар астықты ерте еккен екен.
Мал өсіріп, ұста боп, балташы боп,
Және де аң, құс аулап өткен екен.

Жер-суын көпірлерден ылғи қорғап,
Соғысып маңдай терін төккен екен.

Біреуі сол бабамның Қарабас ер,
Соғысып көпірлерге жұтқызған шер.
Көп қорғап мұсылманның елін, жерін,
Тұсында болған екен халқына бел.

Қарабастың баласы Ер Асқаптың,
Мен Сегіз дәл төртінші ұрпағы едім.
Кезінде ата жауға соққы берген,
Ерлердің бұрынғы өткен жұрнағы едім.

Есімнен ұмытылмас Омбы шаһар,
Жақсы күн еске түссе жанға батар.
Қош сау бол, замандастар , көргенімше,
Басталды балуаныңа ұзақ сапар.

Осылай қош айтыстым Омбыменен,
Таныстан мылтық алдым оғыменен.
Майданға алда болар дайындалдым,
Солдаттың атыспақ боп тобыменен.

Ертістен әрі де өттім, бері де өттім,
Достармен қоштастым да жүріп кеттім.
Ақбоз ат келіп көрсем орнында екен,
Көк атқа қосақтап ап желіп кеттім.
Жаудан түскен қаруды жасырып ем,
Оларды аттарға артып ала кеттім.

Ыңғайлы бала кезден болсам да епті,
Орысша хат танымай қойсам нетті.
Шақырған қызметіне бармаған соң,
Ұлықтар қашқындыққа душар етті.

Пайда жоқ ғаскер бастап ел шапқаннан,
Шен алып, шекпен киіп жан баққаннан.
Өктемдік мұсылманға көрсеткенше,
Өткен жөн қарғыс алмай бұл жалғаннан.

Не пайда момын елді жылатқаннан,
Кедей, жетім, ғаріпті шулатқаннан.
Қашқын іздеп шошытып ауылдарды,
Көз жасын кемпір-шалдың бұлатқаннан.

Кездейсоқ тап болған соң қиын жайға,
Әрқашан жалбарынам бір құдайға.
Өнер мен қажыр-қайрат бойымда бар,
Ойлаймын табармын деп содан пайда.

Екінші бөлім

“Орысша сауат аш!”-деп атам Шақшақ,
Оқытты төрт қыс бойы ұстаз жалдап.

Омбыда медресені төмам еттім,
Өзімді өнерпаздық жолға қамдап.

Солардың бәрі бүгін босқа қалып,
Омбыдан, Қызылжардан шеттеп барам.
“Бұлардай ғажап жерлер қайда бар?” – деп,
Сапарға шығар кезде болдым алаң.

Құлпыртқан баурайында бақша-бауын,
Шық түсіп орманына, жауар жауын.
Бөленіп ойы-қыры көк тарғынға,
Артымда қала берді туған ауылым.

Кейбіреу тауы жоқ деп кемітпесе,
Қызылжар, Омбы өңірі – жер жаннаты.
Өз бетінше мешіт пен медресе ашқан,
Мен болдым кіші әкемнің қолқанаты.

Омбы өзен шалғынында жаттым аунап,
Өлеңге бір өзіңнен шабыт сұрап.
Көргенше енді айналып қош есен бол,
Арысы Орта жүздің Керей-Уақ.

Көп жүрдім ана шеттен мына шетке,
Іліндім көп жүрем деп қасіретке.
Тebіндеп жаңа шыққан қара мұртым,
Тиесін қашан, шіркін, ақша бетке.

Өзім жас болғанменен жалыным артық,
Астыма мінген аттың бауыры тартық.
Соңыма жарық ала түскеннен соң,
Аттарын солдаттардың алдым тартып.

Болсам да қатарымда шешен-жорға,
Еріксіз жорықшылдық түстім жолға.
Патшаға қызмет етпей кете бардым,
Тұрса да бар мүмкіндік біздің қолда.

Атанып жастай ақын, әнші, батыр,
Көпірге жорық жасап, тіктім шатыр.
Керейдің серілік құрған жас мырзасы ем,
Тұрмыстың ауырлығын көрдім ақыр.

Қалды ғой артымда алыс қимаған жер,
Себепсіз қуғын көріп сыймаған жер.
Әрқашан сәлем беріп, қадір тұтып,
Жасы үлкен ағаларды сыйлаған жер.

Қымыз бен шұбатына тоймаған жер,
Бас болып құрбыларға тойлаған жер.
Аузынан Мүкарамәның шырын татып,
Кездесіп оңашада ойнаған жер.

Жал-жая, қазы-қарта шайнаған жер,
Тұлпарды мама ағашқа байлаған жер.
Асынып қару-жарак, сауыт киіп,
Жүруге ұзақ жолға қамданған жер.

Бұлбұлдай жиындарда сайраған жер,
Жорғаны базарларға айдаған жер.
Дайындап құрбыларды ел қорғауға,
Халқымның болашағын ойлаған жер.

Елімнің мұң-мұқтажын көзбен көріп,
Арманның шыңырауына бойлаған жер.
Сиынып Алла, әулие, аруақтарға,
Соғысқа солдаттармен сайланған жер.
Ұшырап патша әкімі қуғынына,
Жүрекке сол себепті байланған шер.

Көзіме елестейді сол туған жер,
Кіндік кесіп, кірімді сан жуған жер.
Еркелеп, еркін өсіп, алшаң басып,
Жаз болса, қашағанды көп қуған жер.

Гүлтөбе орман көлді, туған жерім,
Малыбай бетегелі жасыл белім.
Асыр сап жазығында қасқыр соққам,
Әнші-ақын, күйшісі көп думан жерім.
Егін сап, қолөнерін кәсіп қылған,
Орта жүз қалың керей туған елім.

Бес жастан ұрысқа баулып ағаларым,
Үйретті соғысудың амалдарын.

Менгеріп он жетімде сардарлықты,
Қиналмай жаудың бұздым қамалдарын.

Көңілге медеу етіп жастық буын,
Қолыма ұстап жүрмін ерлік туып.
Көзімнен туған өлкем бал-бұл ұшып,
Сағындым Бұқа көлдің шәрбат суын.

Мұң-зарын жетімдердің тыңдамаса,
Жарлының жағдайына көз салмаса.
Ұлықтың менменсінген керсегі жоқ,
Есіркеп кем-кетікке қарамаса.

Итшілсіп жүргенменен ештеңе өңбес,
Жастық шақ тіршілікте екі келмес.
Кезінде жұрттың қамын ойламасаң,
Ешкім де сені қолдап көмек бермес.

Болған соң қырсық шалған заманымыз,
Қалайша босқа езіліп жүре аламыз.
Жем болып ел қанағыш залымдарға,
Қашанғы қорлығына көне аламыз?!

Көрген соң зорлықшылдық алапатын,
Ұлықтың тартып міндім тұлпар атын.
Жетім-жесір, момынды қорғау үшін,
Жұмсалды бойымдағы күш-қуатым.

Дұшпаннан елдің малын жүрмін қорып,
Ауылын хан, сұлтанның тағы торып.
Шеңгелін қазағыма батырды-ау деп,
Жасадым Қоқан жаққа батыл жорық.

Мұхаммедқанафия болса да атым,
Сегіз деп атап кеткен мені халқым.
Өнердің бойға біткен арқасында,
Үш жүздің сал-сері еттім азаматын.

Қылышпын қынабымнан алынбаған,
Алтынмын таразыға салынбаған.
Ашамайлы Керейдің ер ұлымын,
Бейне бір жанған өрттей жалындаған.

Арысы Орта жүздің Керей затым,
Үш жүзге болды әйгілі Сегіз атым.
Ұлықтан қуғын көріп кетсем-дағы,
Есімнен ұмытылмас туған халқым.

Әйгілі болды жұртқа өнеріміз,
Артып жүр жас болсақ та беделіміз.
Әр елде достарымыз көп болған соң,
Тарады елден-елге өлеңіміз.

Ер Сегіз жыр жырлайтын келді шағың,
Ән-күймен атырғайсың жаздың таңын.
Өлеңге ел арманын өзек етіп,
Ойлай біл, қазағыңның болашағын.

Расында елдің жауы – менің жауым,
Даулайтын көптің дауы – менің дауым.
Бағасы маған берген болса да артық,
Ғадыл деп мені ұғады қазақ қауым.

Мен жидым жігіттерді елден таңдап,
Өзіме сарбаз болды нелер саңлақ.
Қобылан ақын, Асанбек бата беріп,
Мені де ерлер қойды сардар сайлап.

Өзімнің қазағымнан мал алмаймын,
Алам деп обалына қала алмаймын.
Мұсылман қауымының қорғанымын,
Халқыма жәбір-жапа қыла алмаймын,

Еділден сан суарған құлын-тайын,
Қазақтың қолдаймын деп Исатайын.
Жүргенде патша әскері шабуылдап,
Біздерге салмақ болды қайғы-уайым.

Қайғысын біз қабылдап алмай қойдық,
Уайым басымызға салмай қойдық.
Біздерді соғысуға мәжбүр етті,
Шайқасып қасірет – шердің бәрін жойдық.

Істерім тентектікке жатқан емес,
Қызыққа біздей ешкім батқан емес.

Сарбаздар құрыш білек жауды жеңді,
Бастарын жалғандыққа шатқан емес.

Жаз бойы арпалыспен уақыт өтті,
Жол жүрер Парсы жаққа мезгіл жетті.
Басында қазан айы сапар шегін,
Бармақ боп Тәжіктерге қойдым бетті.

Самарқанд, Жизақтағы қазақ елін,
Аралап шығарып ем аттың терін.
Ондағы ақсақалдар баяндап еді,
Ауған мен Ирандағы қазақ елін.

Тауысып бір кез елдің амалын да,
Қанішер Сыбан Рабтан заманында,
Қазақты жерден қуып тентіреткен,
Шағылтып жұрттың әбден тауалында.

Сол тұста қазақ көшіп босып кеткен,
Парсыға, Ауғанға да алды жеткен.
Аузынан қариялардың шежіре айтқан,
Естуші ек ол жаққа елді ауып кеткен.

Паналап Ауған, Парсы жерлеріне,
Жолықтым ол екі жұрт ерлеріне.
Олардан шыққанменен нелер жүйрік,
Шахтардың кез болынты кермесіне.

Арабы ақбоз атып сыйға беріп,
Қасыма кеткенімше жүрді еріп.
Ауғанның Хайдар деген өнерпазы,
Ер екен шын табанды сертке берік.

Иранның бір мергені Сейітзада,
Бөрі екен қатарында асылзада.
Шахтарына екеуі өкпелі екен,
Болғай да ол ерлерге Алла пана.

Мінгізді маған әкеп көк арғымақ,
Қынапты алмас қылыш қоса сыйлап.
Су жаңа қара мылтық тағы берді,
Парсы да Құрбан деген бір шаһизат.

Шахынан Құрбан-дағы қорлық көрген,
Тау кезіп ауылынан шеттеп жүрген.
Топ ертіп, жапан түзде жүрсе-дағы,
Қадірін мейманының жақсы білген.

Аралап тауы шынар жерлерін де,
Олардың қонақ болдық ерлеріне.
Құрбанға еріп келген Асхат ұста,
Сыйлады маған өткір семсерін де.

Сыйладым аң терісін достарыма,
Алды да үйіп қойды қостарына.
Тағы жылқы тұқымынан он ат бердім,
Оларды байлап қойды тұстарына.

Шектескен Ауған, Парсы жері жайлы,
Аңшыға, құсбегіге тым қолайлы.
Достастық маңдай алды жігіттермен,
Алыс-беріс жасауға өте ыңғайлы.

Татарда құрдасым бар Маржанидей,
Қолына оның да жүр билік тимей.
Сабаздың шалқақтайтын заманы жоқ,
Сонда да ұлыққа жүр басын имей.

Айдос би* Қарақалпақта досым еді,
Жаз болса тіккен шатыр қосым еді.
Жорықтап шаршап келсем ой сергітер,
Ән мен күй көңілімнің хошы еді.

Әйгілі жұртқа Сегіз атағымыз,
Тоғайы Ақбұлақтың жатағымыз.
Қашқынов деп солдаттар кері ұғыпты,
Ешкіммен болмаса да шатағымыз.

Балықшы байымайды көлден алған,
Ақын-жыршы жарымас елден алған.
Кәсіп қып маңдай терді төкпеген соң,
Кетеді бет-бетімен желден алған.

Шығару хисса-дастан емес қиын,
Өрқашап жүрген жерім той мен жиын.

Тіленіп теңге-тиын мен алмаймын,
Барша жұрт көрсеткен соң құрмет-сыйын.

Мен өзім батырмын деп мақтанбаймын,
Танданып кербезденіп баптанбаймын.
Үш жүздің бар баласын бірдей көрем,
Шабуға бейбіт жұртты аттанбаймын.

Ер емен көпірлерден жасқанғандай,
Шамам бар қалың қолды басқарғандай.
Ту ұстап, кернейлетіп ғаскер сртіп,
Асудан тұлпар мініп асқан қандай!

Жарымжан, ғаріптерге күлген смен,
Пендені құрметтеймін қадір білген.
Баласын мұсылманның бірдей санап,
Ешкімді сөккенім жоқ ащы тілмен.

Жүйрік ат, қыран бүркіт, алғыр тазы,
Қолымнан кеткен емес қысы-жазы.
Ту тігіп, ұран салып, қол жиып ем,
Жігіттің сарбаз болды өнерпазы.

Ұлыққа басымды иіп етпен құлдық,
Болсам да елден кеткен қашқын мұңлық.
Өсекке, өтірікке жап-тәнім қас,
Айтылған сөздерімнің бәрі шындық.

Ер болдық ел дұшпанын жеңген күшпен,
Торына жауларымның өлмей түспен.
Көтсрген нар түйені мен бір ғаріп,
Балуан ем, бас бөйге алып, топқа түскен.

Кінәз бен хан, сұлтандармен өшті болып,
Кек қайнап жас жүрегім шерге толып.
Жау алған елдің малын қайтармақ боп,
Жасадым қамалдарға үлкен жорық.

Өзімді жек көрген соң көпес, ұлық,
Халқыма көрсеткен соң сұмдар қорлық.
“Кек алар сәтті кезең дәл осы” деп,
Ұстасқан жыртқыштарға салдым құрық.

Дәм-тұзын қазағымның жүрмін ақтап,
Исатай-Махамбеттің ісін жақтап.
Қоршауын жаудың талай бұзып шықтым,
Өзім мен ғаскерімді Алла сақтап.

Исатай – Махамбетке жәрдем берем,
Шамамша ден сауында қолдап көрсм.
Шын нистпен тілектес болсам-дағы,
Демеймін қол астыңда оның жүрем.

ҚЫЗ СИПАТЫ (Тарихи дастан)

- Ей, Сегіз, жыр шығарсаң, шерің тарқар,
Жоситып кезең келді бейне арқар.
Үл болып, ата-анадан туғаннан соң,
Ерлерге елі-жұрты үміт артар.

Маңайы Омбы қала қалың шұбар,
Үкілеп теңбіл көкке тақтым тұмар.
Ұстауға мені жарлық шаққаннан соң,
Шамам жоқ бұл шаһарда енді тұрар.

Алла, аруақ қуат бергей тіл-жағыма,
Әрқашан мәдет бергей ер бағыма.
Беліме қарала қынапты қанжар іліп.
Сыйындым Дәулен бабам аруағына.

Құрбыдан осы күнде жөнім бөлек,
Көрмекшіін қатты қуғын елден ерек.
Сапарға шығатұғын болғаннан соң,
Найзаның өткірледім үшын еген.

Найза мен темір шоқпар алдым саптап,
Садақты оңайға алдым, жүрген сақтап.
Сапарым аса ұзақ болады деп,
Жаратып теңбіл көкті қойғам баптап.

Білгендей тіктіріп ем шекпен мауыт
Бар еді үске кисем жеңіл сауыт.

Нияз дос кіреукемді әкесі берсе,
Дарига-ай, болмас еді үлкен қауіп.

Жас едім мақсұтыма жетем деген,
Ой жоқ еді қашқын болып өтем деген.
Ойымда үш ұйықтасам бар ма еді,
Қоштаспай Мұкарамамен кетем деген.

Өнерім кетпессе де асып-тасып,
Жасымнан ұсталықты еттім машық.
Қару-жарақ соғуды меңгерген соң,
Ол жайын қайғырмадым титтей жасып.

Ешқандай қолдаушы жоқ мен жағында,
Шығармын тірі болсам бір жағына,
Осы үйді солдат қоршап ала ма деп,
Әйнектен қарай бердім жан-жағыма.

Жаратқан тұлпарымның бауыры тартық,
Өзім жас болсамдағы жалыным артық.
“Қашқын боп ақын Сегіз кетіпсің”-, деп,
Достарым қайғыруда басы қатып.

Шақшақтың ерке өсірген боздағы едім,
Қашқындық жас басыма қиын соқты.
Қайыңның қуыменен ұшын майлап,
Толтырдым қорамсаққа көп қол оқты.

Ұлықтың егескен соң зорыменен,
Солдаттың соғыспақ боп тобыменен.
Қоштастым аттанарда, өлең арнап,
Алты жыл білім алған Омбыменен.

Еш бөгет болмасын деп шығар жолда,
Туралап мылтық аттым оң мен солға.
Ұлыққа қызмет етпей кете бардым,
Болсада бар мүмкіндік біздің қолда.

Жол тосып, жолаушыны тонап жүрген,
Көпірді талға байлап, сақалын күзеп.
“Қазанбектің тоғайы* қайдасың?” – деп
Жөнелдім Көк Есілге бетті түзеп.

Ұстамақ болды мені қалың жендет,
Олар сұм елді талап, жүрген дәндеп.
Бекініп ну тоғайда мылтық оқтап,
Атыстым солдаттармен келсең-кел деп.

Омбыдан келсе дағы әдейі іздеп,
Ала алмай үш күн бойы мені дендеп.
Өзіме Алла, аруақ қолдаушы боп,
Оққа ұшты атысам деп талай жендет.

Құтылмай қалғандары найзаға ұшып,
Жығылды топырақ қауып, жерлі құшып.
Жақпады қанқұмарлық өздеріне,
Ұстауға келгеніммен қолы қышып.

Қолданып мылтықты да, садақты да,
Тойтардым жау бастаған шатақты да.
Алла, аруақ, әулиелер жәрдемдесті,
Болмаса батыр емен атақты да.

Нияз дос Қызылжарда алды тосып,
Дұшпанмен соғыспақпыз тізе қосып.
Бес қару, ақ сауытым қолға тиіп,
Көпірден қаймықпадым жүрек шошып.

Құрдасым суық хабар естіген соң,
Ауылдан жеткізген мол қаруларды.
Атанға азық-киім теңдеп алып,
Әкелген Қанкүрең мен Бозшұбарды.

Қалдырдым аға үйіне Теңбілкөкті,
Аттандық дүрліктірмей дүйім көпті.
Қоштасып Бозшұбарға мінген кезде,
Көзінен аға-жеңгем жасын төкті.

Дүние – көздің құрты: гүл – қызғалдақ,
Біз шықтық қан майданға жанды жалдап.
Дүние-алтайы арлан қызыл түлкі,
Кететін адастырып аңшыны алдап.

Көз жетті бұл дүниенің жалғанына,
Жетпеген ешбір пәнде арманына.

Теріскей Сарыарқаны көпір алып,
Қазақтың болмады орын бағыланына.

Ой терең, талап-таудай, арман-биік,
Көз жасты көрсе-дағы тәңірім иіп.
Өтеді қас қаққанша есіл өмірің,
Дүние-жеткізбейтін қашқан киік.

Осыны біздер ұқтық туғаннан соң,
Үйрендік жастан өнер қуғаннан соң.
Ту ұстап, тұлпар мініп, сауыт кидік,
Ерлікке белді бекем буғаннан соң.

Есіркеп желсп-жебеп аруақ, құдай,
Құтылдым жау торынан бірнеше ұдай.
Патшаның ғаскерімен соғысқанда,
Есілде пана болды-ау қалың тоғай.

Сұрасаң арғы бабам-сыншы Толыбай,
Қазағы біздің Арқа жылқыға бай.
Сонда да Бозшұбар мен Қанкүреннен,
Басқа ат, нар бұйырмады-ау, уа,дариға-ай.

Замана құбылып тұр жел құйындай,
Дүние көзге ілінбес бір тиындай.
Бойына өнер-білім дарыған соң,
Жүреді жастық істен ер тиылмай.

Омбы мен Бағыланның арасында,
Көлденең көк Есілдің жағасында.
Аянбай дұшпандармен көп соғыстым,
Шулатып бекініс пен қаласын да.

Өтер деп басымыздан жастық бір күн,
Болмас деп бізге жолдас дүние шіркін.
Ата жау қоршауында қалмас үшін,
Атыстық көпірлермен дүркін-дүркін.

Жұртымның айтқан зарын тыңдамаса,
Адамға мұсылмапды санамаса.

Кінәздің менменсінген қажеті жоқ,
Біз үшін графтардың бәрі аласа.

Мұсылман жаным ашып баласына,
Ғарыптың ем болсын деп жарасына.
Солдаттың бірнешеуін найзаладық,
Шыңғыртып кіші бесін шамасында.

Астымда қос тұлпарым арымады,
Жендеттер бізді қуып жарымады.
Қақ жарып жаудың тобын өте шықтық,
Түскен доп зеңбіректен дарымады.

Бізді аяп жаманатты болмаңыздар,
Ұлықтың сөзін жөптеп қолданыздар.
Жылқысын елдің сегіз әкетті деп,
Шағымды жандаралға жолданыздар.

Келеді болысқымыз сіздерге деп,
Сегіздер мылтық атты біздерге деп.
Қашқындар Тобыл асып жоғалынты,
Түскенмен табылмады іздерге көп,

Деп айт!, деп, Есенеіге сәлем жолдап,
Оқтаулы мылтықтарды қолымызға ап,
Тағы да атысуға дайындалдық,
Түскен соң соңымызға үш топ солдат.

Осындай қысылтаяң жағдай болып,
Атаммен жұрт көсемі қоштаса алмай.
Дұшпанмен қаша ұрыс сап жүре бердік,
Көпірмен енді қайтып достаса алмай.

Ауылдан он шақырым өттік таяу,
Жүрісі атымыздың болмай баяу.
Көрінбей ағайынға түнде өттік,
Көңіліне түспесін деп елдің қаяу.

Бақұлдық жан атама айта алмадық,
Ат басын бұрып елге қайта алмадық.
Өкшелеп қалың солдат қалмаған соң,
Баруға ауылымызға бата алмадық.

Бейне бір арыстандай айға шауып,
Тартпан деп өмір өксіп өткелекті.
Оғынан зеңбіректің алыс кеттік,
Болсақ та бек қайратты, өжет, епті.

Қор етпек болды ұлықтар біздей ерді,
Байланып жас жүрекке қайғы-шерді.
Елге зиян келтірмей кетпек болдық,
Паналап көрейік деп жырақ жерді.

Қоштастым көк құракты шалқар көлмен,
Жап-жасыл ну орманды жаннат жермен.
Лаухылда жазу солай болғаннан соң,
Қол үздік амалсыздан туған елден.

Айналып аяқ асты іс қиынға-ай,
Аттандық еріксізден шет қиырға-ай.
Нияз бен мен екеуміз елден кеттік,
Туған жер қала берді-ау, дәм бұйырмай.

Осындай сергелдеңге біздер түсіп,
Атқардық әрбір істі ойлап-пішіп.
Жазмыштың кермесіне киліккен соң,
Жат жердің дәмін таттық, суын ішіп.

Дүние-бір жалмауыз кемпір деген,
Ешкімді мақсұтына жеткізбеген.
Дүние жуса кетер қолдың кірі,
Пенде жоқ мүңсыз өмір өткізбеген.

Алдырмай солдаттарға ілгері өттік,
Қоршауын ата жаудың бұзып өттік.
Жол-жәнекей орманда түней жүріп,
Тобылдың өзеніне келіп жеттік.

Тобылдан өте шықтық атпен жалдап,
Өзеннен өткеннен соң қару қамдап.
Шалдырып төрт тұлпар мен сары атанды,
Отырдық айналаны қарап аңдап.

Дем алып, ол арадан әрман кеттік,
Жерлерін Арғын-Қыпшақ басып өттік.

Жолшыбай қыстауларға қона жүріп,
Бестау* мен Қамыстыдан асып өттік.

Қадырлы Сарыарқадан таппай тұрақ,
Қоштасып туған жерден кеттік жырақ.
Жағалбайлы, Жапласқа аялдамай,
Ырғызға бет түзедік жылдамырақ.

Арт жақтан жау қуарын еске алдық,
Дуадақ атып алып тамақтандық.
Алтын менен Телеуге көп бөгелмей,
Шөмекей, Табын жаққа кете бардық.

Жеріне Тарақты Табын өтіп алдық,
Білінді жолсоқты боп шаршағандық.
Ұйқыны қонған үйде қандырған соң,
Қоржыннан жыр айтуға қобыз алдық.

Табында күй де тарттық, ән де салдық,
Ол жұрттың жастарына ұнап қалдық.
Асау да* тоқтап, атты тынықтырып,
Арада қона жүріп Шекті бардық.

Аралас Шекті, Табын қонған екен,
Олар да патшаға өшті болған екен.
Арыстан* заманында ту көтеріп,
Халқына хал-хадари қорған екен.

Мейман боп Шекті, Табын арасында,
Асау мен Арыстандай данасында,
Жырлап ем “Айман – Шолпан”, “Қыз Жібекті”,
Қазақтың даңқым кетті даласына.

Кордім ғой жас та болсам елдің жоғын,
Жүреске тағдыр салды қайғы шоғын.
Өнердің бойға қонған арқасында,
Қасыма ертіп жүрдім ерлер тобын.

Таныдым замананың оң мен солын,
Уағыздап дін Исламның әркез жолын,
Атағым Сері деген мөшһүр болып,
Жеткендей пайдалы іске болды қолым.

Бөгеліп жолдағы елде бір жарым ай,
Бойына Еділ-Жайық келіп ек жай.
Болармыз душпан құрған тордан қағас,
Қолдаса әулиелер, аруақ құдай.

Құм шағыл, дөңесі мол белге келдік,
Адырлы және тастақ жерге келдік.
Бойында Еділ-Жайық қалың Алшын,
Дейтұғын Байұлыдай елге келдік.

Жайықтың өзенінен салмен өттік,
Жағаға аман шығып, шүкір еттік.
Жайлы-жайсыз қоныстың бәрін көріп,
Арылып құмшағылдан Еділ жеттік.

Әр елдің жақсысына жолықпақ боп,
Кеңес қып серілермен талап еттік.
Байұлы елдерінде сауық құрып,
Еділдің шығыс жағын кезіп кеттік.

Еділдің суы – терен, жары – биік,
Жайылған алабында елік-киік.
Тоғайлы, көк шалғынды әссем өңір,
Қазаққа қоныс болған тәңір иіп.

Еділдің екі беті орман, тоғай,
Сырымның кетуі одан болмапты оңай.
Жайлау, қыстау, күздігін көпір алып,
Көшіпті батысынан қалың ноғай.

Еділдің Тептер деген саласы екен,
Бұл жерге көрші елдер де талас екен.
Еділдің шығыс жағын мекен еткен,
Кіші жүз Байұлының баласы екен!

Кезінде қыстау қылған қазақ, ноғай,
Еділдің екі жағы жыныс тоғай.
Казак- орыс байлары зорлық қылып,
Мұсылман көшкен содан шулап қойдай.

Ішінде Байұлының Ысық елі,
Сауықшыл болады екен жігіттері.

Көсемін Ысық, Тана8 іздеп едік,
Қалдыбай батыр екен кемеңгері.

Ән салып, өлең айтып, келс жатып,
Алыстан шағаладай ауыл көрдік.
Сыбызғы ап ат үстінде күйлер тартып,
Ұзамай сол араға жақын келдік.

Күздікке ауылдар кеп қонған скен,
Тарылып қоныстары болған екен.
Әр елден найзамды әпср ерлер шығып,
Жағдайын елдің байқап шолған екен.

Сен түр, мен атайын деген сырбаз10,
Әр жерде топталысын күрған кеңес.
Қыстау мен салық жайы себеп болып,
Бұл күнде басталып түр содан егес.

Еділдің шығысында түрған елге,
Төнген соң қауіп казак орысынан.
Тептер мен Жиек құмның аралығында
Түрған жұрт айырылмақшы қонысынан.

Өтпейді айтқан зарың ұлық құмға,
Ор қазар ел қорғаны батыр ұлға.
Еділдің шығысынан Байұлы елін,
Көшірмек болған кәпір Тайпақ құмға.

Жер- суға тоймай жүрген құзғын ұлық,
Қазақты көшірмекші зорлық қылып.
Еділдің салаларын тартып алмақ,
Елдерін Кінші жүздің жерден қуып.

Есітіп осы жайға болып қанық,
Біз-дағы кіріспекпіз талаптанып.
Найзаға жасыл ала ту байладым,
Жүрем бе аттаныстан кейін қалып.

Қайда деп жұрт басшысы – Ер Қалдыбай,
Біз жүрдік қонысының жөнін сұрай.

Ақ үйлі бір ауылға кез боп қалдық,
Туатын секілденіп оңымнан ай.

Жіберген томағасын сыпырып-ай,
Бейне бір ақ сұңқардай жұтынып-ай.
Тұсына боз орданың жеткенімде,
Алдымнан бір қыз шықты құлпырып-ай.

Ниязға жасыл туды мен ұстаттым,
Көрген соң шын гәзелді шыдай алмай.
Тілдеспек болдым қызбен сол арада,
Келген соң іс орайы қапы қалмай.

Бикешке кездескен соң, көңілім ауып,
Сұлудан дәмеленіп тағат қылмай.
Кетпессің дедім дағы құтылып-ай,
Білектен ұстай алдым үмтылып-ай.

Бір елдің ардақтаған ақмаралы.
Қолымда қала берді тұтылып-ай.
Гәзелді ат үстінде жерден алдым,
Ұқсаған шалқар көлдің аққуына-ай.
“Кімсің?” – деп, сәлем етіп, сауал қойды,
Құбылып томағасыз ақ түйғындай.

Мен айттым. Орта жүзде затым – Керей,
Серіміз салдық құрған екі бірдей.
Қасыма ерген сарбаз бәрі өнерлі,
Жүреміз ұлыққа да теңдік бермей.

Қызылжар шыққан жанбыз өлкесінен,
Бата алдық әрбір елдің серкесінен.
Танысып жол-жөнекей жақсылармен,
Келеміз достасумен, серттесумен.

Мұнда да осы жаймен келіп қалдық,
Ерлермен достасуға талаптандық.
Бүтіндеп жұрт арасын жүрген едік,
Демеңдер бұл келіске қайран қалдық.

Сұран ем Ғайни екен қыздың аты,
Кіші жүз Байұлыдан асыл заты.

Кездейсоқ жазмыш ісі нәсіп етті,
Түссін деп біздей жастың ілтипаты.

Бөркінің үкі қадап төбесіне,
Сұлу қыз дайын отыр кеңесуге.
Босатып сол бикешті жіберіп ем,
Біз жайлы баяндады жеңгесіне.

Біз тоқтап, сөйлес қылдық ақбоз үйге,
Білдірмей жүргенімді қашқын күйде.
Үй екен он сегіз қанат бейне орда,
Түскендей лайықты бек пен биге.

Танысу әркімге лайық теңдесімсі,
Көркем қыз үйден шықты жеңгесімен.
Жалт еткен қоз жанары осер етті,
Түскендей патша қызы күймесінен.

Білінді жақсы екені жүздескенде,
Олар да бізді ұғынды сөйлескенде.
“Жеңеше, есенсіз бе?” – дегенімде,
Иіліп сәлем етті кездескенде.

Ұсынып қолын бізге сәлемдесті,
Біз-дағы амандастық жылы ұшырап.
Жоғалтпай әдепті боп ақыл-есті,
Жөн айттық, жүр едік деп жолаушылап.

Олар да: “Хош келіпсіз, мейман” – десті,
“Үйіңіз іздеп келген осы орда!” – деп.
“Қонақтар, атыңыздан түскей”, – десті,
“Шаршаған шығарсыздар, бұл жолда?” – деп.

Түсірді бөрімізді атты ұстап,
Жеңгесі Ғайни қыздың сөзін қостап.
“Ерлер аса жұрттың, мейман бол!” – деп,
Көрсетті ақ орданы тура нұсқап.

Ілезде пайда болды нөкер қыздар,
Олардың жүздерінде жоқ дүр ызғар.
Ғайниға ат байлауға жәрдемдесті,
Күтуге қонақ келсе, сондай күштар.

Боз үйге біз тоқтадық жақын келіп,
Ауылдың сәнді екенін көзбен көріп.
Ғайни қыз ілтипатпен есік ашты,
Кермеге тұлпарларды байлап келіп.

Ордаға біздер кірдік сәлем беріп,
Жайланып отырмақ боп ішке еніп.
Ғайни мен нөкер қыздар сырмақ салды,
Отаудан төсенішті төрге әкеліп.

Отырдық бәріміз де төрге шығып,
Ешкімнен жан емеспіз жүрген бұғын.
Енгізді ақ ордаға тегенені,
Ғайни да келген біздің жайды ұғып.

Бір-бірден жағалатып бәрімізге,
Ұсынды шара аяққа шұбат кұйып.
Бас қойдық, “бисмилла!” – деп, берген асқа,
Сусынды қандырмақ боп шөлді тыйып.

Жайылып алдымызға дастархандар,
Қойылды үстеріне түрлі тағам,
Келгенде үй иесі болмаған соң,
Сол жерде ой бөлініп, болдым алаң.

Жігіттер малдас күрды, аяқ жиып,
Сол мезет әзіл сөзден аузын тыйып.
Амандық-саулыққа әбден қанғаннан соң,
Сұрадық ел жағдайын тыңдап ұйып.

Шұбат пен қымыз ішіп әбден қандық,
Жоғалды ұзақ жолда шаршағандық.
Шай жасап, қыз-келіншек бәйек болды,
Домбыра аң кезекпенен әнге салдық.

Қобызбен, сыбызғымен тартып күйді,
Бөлседік тамашаға ақбоз үйді.
Ғайни қыз көп бөгелмей, мал алдырды,
Біздерге көрсетпек боп құрмет - сыйды.

Әкелін жабағы мен құнан қойды,
Малға бата беруді гәзел сұрап.

“Аса жұрттың ұлдары тілек айт!” – деп,
Сол жерде жүрді сұлу ұшып құрақ.
– Ата-анаң, ағаларың үйде жоқта,
Оғаштау мынау ісің,- дедім шырақ.

Төңкерме жасап әкеп Ғайнижамал,
Қонаққа мал соймасқа жоқ деді амал.
Бата қып осы екеуін бауыздап бер,
Батырсың жас та болсаң бұзған қамал.

Бауыздап бер құнан қой мен жабағыны,
Қайт қылмай замандастық талабымды.
Деген соң орындадым қыз тілегін,
Елжіреп еріксізден жас жүрсегім.
“Осыған разы бол, бикеш”, – дедім,
Газелдің ұстап тұрып ақ білегін.

Ішетін тамақ таппай жүрген жоқпыз,
Серіміз елді кезген әркез тоқпыз.
Әкеңе сәлем бере арнап кеп ек,
Жақсымен танысқалы жүрген топпыз.

Дедім де қолды жуып, төрге шықтым,
Бұл елдің меймандостық сырын ұқтым.
Қобыз ап алты күйді тартып беріп,
Көп ойдың тұманынан зорға шықтым.

Мәжіліс қыз тобына қатты ұнап,
Көңілі сұлулардың бізге құлап.
Болғанда кіші бесін тегенемен,
Әкелді қонақ үйге қымыз, шұбат.

Бір-бірден жағалатып және бізге,
Ұсынды шара аяқты қымыз толы.
Түсер деп патша әскері ізімізге,
Еш ой жоқ тар болар деп қашқын жолы.

Еңселі біз отырған ақ ордаға,
Кеткендей бір жүз кісі еркін сыйып.
Кем емес хор қызынан бұл гөзелдің,
Маңынан кету қиын, көзің қиып.

Боз үйдің салтанатын көзбен көріп,
Қанбақыз әрбір жайға көңіл бөліп.
Келеді деп әке-шешем ертең кешке,
Сауалға қыз да отырды жауап беріп.

Ауылдың сәлем беріп кәрі-жасы,
Біздерге ауып жастар ықыласы.
Басталды кешке жақын үлкен мәжіліс,
Арнаулы қыз берген соң қонақасы.

Жиналған жол-жөнекей жастар еріп,
Біздерге ілесуді мақұл көріп.
Тоғайын Ақбұлақтың бек ұнаттық,
Салуга үйлер, қора көңіл бөліп.

Елу жас үй салмақ боп сонда қалды,
Жүз жігіт бізге еріп сапарланды.
Қырық жігіт Серкештерде күтпек болды,
Алпыс ер бізбен бірге мұнда аттанды.

Алпысы, жүз елу нөкер қасыма еріп,
Қайтпақшы ек Қалдыбайға сәлем беріп,
“Көп тосып қырық жігітім қалады-ау”, – деп,
Отырдым алдағы істен хабар беріп.

Ішіліп болғаннан соң арнайы дәм,
Айтылды неше түрлі хисса, өлең, өн.
Тарасты таңға таяу жұрт үйіне,
Дем алдық ақ ордада біз түзеп сән.

Екі күн тосып жаттық үй иесін,
Ол келсе, шешпек болып іс жүйесін.
Жалғанда қашқын болған қиын екен,
Ешкімнің ұрламай-ақ қой-түйесін.

Болғанда үшінші күн сабыр кетіп,
“Қырық жігіт көп күтті”, – деп, ойға кетіп.
Келмесе кешке дейін үй иелері,
Қайтуға ертең ерте уағада етіп.

Кеңес қып осылайша отырғанда,
Түс ауа Қалдыбай да келді жетіп.

Тоқтады ордасының дәл алдына,
Нөкерін, бәйбішесін-бәрін ертті.

Кигені жібек шапан үстеріне,
Мінгені астарына өңкей жорға,
Бәрінің аяғында мәсі етік бар,
Бұзау тіс тобылғы сап қамшы қолда.

Артынша балалары келіп жетті,
Жайдары жандар екен ақ ниетті.
“Сіздерді күтіп жатқан мейман бар”, – деп,
Файни қыз біз туралы хабар етті.

Келгенін үй иесі бірден білдік,
Ордадан шығып, біз де сәлем бердік.
Бәрі де салауатты ерлер екен,
Буынған белдеріне кісе-белдік.

Бұларға ұялаған бедел – ырыс,
Асынған белдерінде қайқы қылыш.
Ілгені белдігінде болат қанжар,
Дап-дайын әлде қалай болса ұрыс.

Сәлемді алып, ерлер аттан түсті,
Сыпайы көрінеді жандар күшті.
Кермеге жорғаларды түгел байлап,
Файни да қызмет қып құрақ ұшты.

Шешініп киімдердің шаңын қағып,
Барлығы жайланысты үйге барып.
Танысып жөн сұрасып бәрімізбен,
Отырды біздің жайға әбден қанып.

Кісі емес қыз анасы тұрған қурап,
Әкелді табакқа сап күйрық турап.
Жеңгесі тегенмен қымыз тасып,
Қызметке келді қыздар түгел шұбап.

Бұл ауыл сауады екен бие, іңген,
Қалдыекең шаһыбаз екен қадыр білген.
Бізден басқа мейман да осы ауылға,
Бұрын-соңды үзбестен келіп жүрген.

Көзғалып Ер Ырысалды сөзге жорға,
Жан екен түспей жүрген ол да торға.
Ақынын Орта жүздің тындайық деп,
Ұстатты домбыраны біздің қолға.

Шығарып айттым өлең ел ұнатар,
Мәжіліс басталған соң, шер тарқатар.
Өзімнің жағдайымды жыр қып айттым,
Істерді жасырғам жоқ, жанға батар.

Жырладым онан басқа тағы дастан,
Шығардым түрлі толғау қажымастан.
Қозы Көрпеш – Баянды хисса еттім,
Естіген уақиғаны айнытпастан.

Қалғанын қырық жігіттің білдірген соң,
Мән-жайды құлағына ілдірген соң.
Шақыртып сарбаздарды алмақ болды,
Біз тоқтап мәжіліске кідірген соң.

Сезген соң таусылғанын шыдамым да,
Шақыруға кісі аттанды адамыма.
Хат жаздым қырық жігітке: “келіндер”, – деп,
Патшаның шабамыз деп қамалына.

Алған соң бізді сардар ілтипатқа,
Әрі қарай қызмет еттім жәмиғатқа.
“Қожаберген жырларын айт!?” – деген соң,
“Ер Көкше”, “Елім-айын” айттым жатқа.

Тілегін қабыл алып Асан қарттың,
Бабамның “Елім-айдай” күйін тарттым.
Қолқа сап үйдегілер өтінген соң,
Мойныма жыр айтуды жүк қып арттым.

“Ер Көкше”, “Елім-ай” да жыр ғой ұзақ,
Осылайша бара жатты уақыт ұзап,
Сол шақта қырық жігітім де кіріп келді,
Мәжіліс одан әрі тіпті қызды-ақ.

Сәлемін қырық нөкердің қабыл алдық,
Амандық-саулық сұрап әбден кандық.

Халайық. “Әрі қарай жалға!” – деді,
Сонан соң ән шырқауды мойынға алдық.

Қайтармай өтінген соң жұрт месесін,
Шырқадым Салғара атам “Жиырма бесін”,
Өзімнің бес әнімді қоса айттым,
Қоздырып бозбаланың делебесін.

Сойдырып бір тайлақты етті қонақ,
Қолдыексең айтар сөзге емес олақ.
Дәм айдап, біздің жаққа келіп қапсың,
Болғайсың қиын іске берік болат.

Жалғыз хақ әр ісінді мақұл көрген,
Өзіңе бар өнерді үйін берген.
Амалың қайратыңа сай келген соң,
Мына жастар тірек қып соңыңа ерген.

Күшіңе білімің сай жас екенсің,
Топтанған бозбалаға бас екенсің.
Мінезің мінезіме сәйкес кеп тұр,
Өзің де хан, патшаға қас екенсің.

Естіп ем балуан, мерген, әнші-ақын деп,
Саятшы, күйші, емші, жас батыр деп.
“Жолығу жағы қалай болар?” – деп ем,
Кездестің өз ордамда ақыры кеп.

Кем емес еш пендеден ақыл санаң,
Жинай бер, елден сарбаз, болма алан.
Бір Алла жас басыңа бақ қондырсын,
Бетіңнен осы алған қайтпа, балам!?

Нұр жаусын әрбір басқан қадамыңа,
Салдық құр, беделді бол заманыңда.
Жас күнде сайраңдап қал ұлым – Сегіз,
Таймайтын берік болсын табаның да!

Ауыр іс кез болып тұр таланыңа,
Шайқасы мол жыл боп тұр заманың да.

Сау-саламат сері боп жүрсен-дағы,
Шабарсың әлі-ақ жаудың қамалына.

Ғұмырлы бол, қарағым, дәулетті бол,
Ешбір алып теңдеспес әлуетті бол.
Елден тандап алғаның сұлу болып,
Жұртын қорғар, опалы перзентті бол.

Тіршілікте мінгейсің жүйрік, жорға,
Әрқашанда дұшпаннан елді қорға.
Алла, аруақ, әулиелер жебеу болып,
Аман бол, қайда жүрсен, түспе торға!!!

Ұлдарымды ордайым аға сана,
Жас болсаң да, Сегізжан, сен бір дана.
Қолдан келген шаруаға көмектесіп,
Қысылшанда болармыз біз де пана!

Деп, маған Ер Қалдыбай бата берді,
Жоймақ болып мендегі қайғы-шерді.
Әкесінің сөздерін ұйып тыңдап,
Ғайнидың жүзі жайнап сала берді.

Маңайы ақ орданың толды жанға,
Қажымай үлкен дастан шығарғанда.
Хиссаға “Қазигүл” деп есім бердім,
Болар деп аты қалай сұрағанда.

Шырқа деп Қожаберген “Елім-айын”,
Өтінді сонда келген барлық кісі.
Зарлы ән – “Елім-айды” айтқанымда,
Ұйыды жиындағы үлкен-кіші.

Расында Қожаберген менің бабам,
Үш жүзге заманында болған қорғап.
Басқарған қазақ қолын батыр адам,
Азбаған, айнымаған ата жолдан.

Әйгілі Қожаберген бабам менің,
Қорғаған жаудан ылғи мұсылман елін.
“Елім-ай” әнін, күйін, жырын-бөріп,
Шығарған майданда сол ардагерің.

Халайық тарқамастан бата берді,
Жырыма, ән-күйіме баға берді.
Көрсеткен өнеріме дән риза боп,
Ұлдары Қалдыбайдың сыйлық берді.

Тартуына, алғысына көңіліміз толды,
Халайық бізді мейман етпек болды.
“Ертеңнен бастап кезек шақырамыз” – деп,
Ауылдың адамдары айтып қойды.

Бәйбішесі Қалдыекеңнің жақын келіп,
Сөйледі кезек алып көңілденіп,
Ұлым деп ықыласы маған түсіп,
Бетімнен сүйді жылы шырай беріп.

Біз сенің екінші ата-анаң деді,
Бақытың өрлей берсін балам деді.
Ғайниыма лайық ер скенсін,
Өрдайым Алла болсын панаң деді.

Өр жерде алғыс алдым жарлы-байдан,
Жасырып қашқындықты салдым сайран.
Алғаш рет көрсе де ықыласы ауған,
Қалдыбай мен ауылыңа қалдым қайран!

Бата алдым Ысық, Тана ағасынан,
Атақты Қалдыбайдай данасынан.
Мейірбанды шешенің ісін көрдім,
Ғайнижамал сұлудың анасынан.

Баласы Қосаяқтың Ер Қалдыбай,
Ұлдары: Иманбай мен Қабыланбай.,
Ту ұстап, әке-ағаға ере шыққан,
Кенжесі және де бар Есмағұлдай.

Кезінде Ер Сырым да болған сардар,
Қалдыбай қартаң батыр екен дегдар.
Таныссақ сол алыптың жағдайымен,
Азамат һәм жауынгер он ұлы бар.

Он аға арқасында өскен бұла,
Ғайни қыз тым көрікті әсем тұлға.

“Әрі өнші, әрі өжет, әрі алып”, – деп,
Әкесі балайды екен оны ұлға.

Жайына Ғайнижамал салсам назар,
Гөзелддің жүрген жері думан-базар.
Жеңгесі: Балжан, Теңдік тым әдепті,
Анасы-ақ бәйбіше, есімі-Ажар.

Жолығып Байұлыда Ғайни сұлу,
Онымен міндет болды серуен кұру.
Екеуміз бір-бірімізге ғашық болдық,
Біздерге жат шаруа деп қарап тұру.

Жас болсам да, аралап біраз жерді,
Өзіме нөкер еттім жүз елу ерді.
Ғайнимен серттесуге талап қылдым,
Бойдағы арылтпақ боп қайғы-шерді.

Ерлерге мақсат қыздың сырын білу,
Дұрыс қой жастық шақта ойнап-күлу.
Ата-ана, аға-жеңге тілеулес боп,
Ғайнимен бізге лайық бірге жүру.

Қалдыекең жас тілекті қабыл алды,
Болғай деп күйеу бала ақыл салды.
Бәйбішесі Ажар да қолдады оны,
Кім жақсы көрмес ондай абзал жанды.

Он ұлы беск шаттанды естіп мұны,
Бізге енді айналды деп істің оңы.
Уағада Ғайнижамал бергеннен соң,
Бекіді қосылмаққа сөздің соңы.

Жүректің өміріне бөгеу бар ма.
Шығардық ән-күй, өлең ғашық жарға.
Ел жұрты, ағайыны болды разы,
Аққуымыз кез болды деп ақ сұңқарға.

Сондықтан жыр арнадық көркем қызға,
Айналмай тұрғанында көңіл мұзға.
Таппаған уақытында теңін іздеп,
Отырып қалуы хақ батпақ сызға.

Ғұмырым болама ұзақ, әлде қысқа,
Әйтсе де қалдырайын дұрыс хисса.
Қалайша жыр шығармай отыра алам,
Нарында жолыққан соң аққу құсқа.

Тапсырса ауыр болар дәммен түзға,
Ондайда айнығыштар құлар құзға.
Ысықта қол алысып, уағада етіп,
Шідерін ғапықтықтың салдым қызға.

Салған соң жас жүрекке ғапық өртіп,
Бекіді Ғайни қызбен еткен сертім.
Көрген соң райхан гүлдей асыл қызды,
Болмады достаспасқа менің еркім.

Тілектес болды ата-анасы да,
Қостады жеңгелері, ағасы да.
Қосылуымызды жөн көрген слі-жұрты,
Қалма деп күншілдердің табасына.

Қолдай көр ақыныңды әр кезде пір,
Жыр шығарарда болмасын көңілде кір.
Жараңдар, кемі болса, соға көрме,
Ғайниды суреттейін жеткенше тіл.

Адамзат дүние есігін ашқаннан соң,
Өзіне лайықты жар тауып алмақ.
Болсам да бұл жалғанда аз күн қонақ,
Ғашықтық дариясына салдым қармақ.

Жүйрік ат, лашын, бүркіт, тазы баптап,
Шығардым гөзелдерге ән-күй арнап.
Ішінен көп сұлудың ұнатқаным,
Ысықта Ғайнижамал құрбым болмақ.

Сүйкімді үлбіреген жұқа ерні мен
Құлпыраған көркем жүзі ерге салмақ.
Көрінер тамағынан ішкен асы,
Сүйріктей түзу саусақ, қалам бармақ.

Оқалы берен бешпент үске киген,
Құрбыға сәлем беріп, басын иген.

Нарынның ақбөкені – Ғайни қызды.
Жігітте болмас арман таңдап сүйген.

Өзінің қарап бас пен аяғына,
Жылқының ұксап жүйрік саяғына.
Басында кәмшат бөрік, қолда жүзік,
Кигені қосай етік аяғына.

Жаралған шыныменен асылдан қыз,
Құрбыдан салтанатын асырған қыз.
Гөзелдің тал бойында еш міні жоқ,
Әрдайым аулақ жүрген масылдан қыз.

Мінеді өзі үйретіп, атты тандап,
Сөйлейді жиындарда сөзді аңдап.
Арасы ағайыпның ала болса,
Оны да бүтіндейді еппен жалғап.

Икемді іс тігуге аса шебер,
Тамғандай он саусақтан әр түрлі өнер.
Көргенде қызықтырып көз тартады,
Белінде қаптырмалы белбеу-кемер.

Ғайни қыз әр қашанда жүрер сергек,
Тәптіштеп сөз сұрамас жұртты тергеп.
Отырмас орамалды кестелеумен,
Салатын кәсібі бар түрлі өрнек.

Данышпан, парасатты, амалды қыз,
Барабар ер жігітке табанды қыз.
Ту ұстап, тұлпар мініп, сауыт кесе,
Бұзардай қайраты мол қамалды қыз.

Сүйекті шымыр дене, сұңғақ бойлы,
Сабырлы, тура сөзді, терсең ойлы.
Шағылысар күн көзіне аппақ болып,
Сұлудың ер қызығар алма мойны.

Көргенде жігітке ой салдарған қыз,
Мас етіп, ерді есінен тандырған қыз.
Қолына домбыра алып, оң шырқаса,
Тәтті үні құлақ құрышын қандырған қыз.

Молдадан жастай дәріс алған сұлу,
Ынтасын дін оқуға салған сұлу.
Жасы оның он жетіге кәміл жетіп,
Болып тұр талайларға арман сұлу.

Алладан адал жарды тілеген қыз,
Азуын көктегі айға білеген қыз.
Ұрынған ащы тілмен шайпауларды,
Сөз тауып, ойын-тойда мінеген қыз.

Жайдай қас, оқтай кірпік, аққу қабақ,
Өзгеше басқа қыздан тұлпар сағақ.
Қимылы өте шапшаң, шаруаға еңгі,
Ешқашан қол қусырып, тұрмас қарап.

Ғайнидың ойында жоқ ешбір қорқу,
Ақылмен жұмбақ шешер, болмас толқу.
Қолынан Қалдыбай қызы тағы келеді,
Алаша, мойын орағыш, кілем тоқу.

Тоқиды белбеу, қолқап, шекпенді де,
Қолданар шым оярда кетпенді де.
Шоп шабу, егін ору қолынан келеді,
Үнатады арпа-бидай еккенді де.

Армандап қиялымен шарқ ұрар қыз,
Жігіттің ең тектісін жар қылар қыз.
Сойлескен әр адамның тілін тауып,
Басқадан ақыл-оймен артылар қыз.

Ғайниды көрген жанда болмас ерік,
Лйырықша оған біткен ажар-көрік.
Жайқалып құлағында алтын сырға,
Өзгеше көрінетін сертке берік.

Қараумен екі көзді талдырған қыз,
Жүреkte ғашық отын жаңдырған қыз.
Ат ізін суыттырмай сан келтіріп,
Жігітті әуреge салдырған қыз.

Шаштарын түнде жуып, күндіз тарар,
Қолына шарайна алып, жүзін қарар.

Қап-қара екі көзі от жалындай,
Пәндеге бір көргенде, қатты ой салар.

Жегені қазы-қарта, жая мен жал,
Жетпейді бағасына дүние-мал.
Секілді шекер-балдай тәтті қызға,
Бозбала талабы бар, көзінді сал.

Үлдеге, бүлдеге де оранған қыз,
Біріндей ер жігіттің бола алған қыз.
Құрбысын өнерімен меңгеріп ап,
Бағыттап түзу жолға сала алған қыз.

Жасы оның он жетіге әбден толып,
Аңдайды айналасын көзбен шолып.
Етегі Қазине 12 көйлес дөңгеленіп,
Жүреді бір топ қызға басшы болып.

Күлкісі тау суындай сылдыр қаққан,
Шолпысы шашындағы шылдыр қаққан.
Гөзел қыз-уылжыған ақша бет қыз,
Маралдай жазықта ойнап сылаң қаққан.

Қырандай аспанда өрлен қалқыған қыз,
Жаксыға қосылуға талпынған қыз.
Жатқа да, жақынға да тым қолайлы,
Дегдардың шарапаты шарпыған қыз.

Лебізі тәтті шәрбат секілденген
Орнымен ата анаға еркелеген.
Мерген қыз, алғыр ойлы, сезімтал қыз,
Ән салса, комекейі бүлкілдеген.

Кең маңдай, бота көзді, аққұба қыз,
Ерекше асып туған аққұла қыз.
Қолаң шаш, жазық жауырын, қыпша белге,
Жігіттер, көре қалсаң сұқтанарсыз.

Қыр мұрын, меруерт тісті, қызыл ерін,
Бойынан жұпар иісі аңқыған қыз.
Әзілге, қалжыңға да сондай ұста,
Шаттанып, шабыттанып шалқыған қыз.

Келбетін көргендердің есі кетіп,
Буыны құрып босқа алдырған қыз.
Жасынан жалған сөйлесп көрмегіті өзі
Қауымды іс атқарып нандырған қыз.

Ер пішін, әсем басты ат жақты қыз,
Беделді ел жұртына ардақты қыз.
Жеңілтек, шатынаған мінезі жоқ,
Әр істі ойлап шешер салмақты қыз.

Сымбатты, оймақ ауыз, әдемі иек,
Тік дене, әсем құлақ, лағыл сүйек.
Мақтамсн бауыздардай тілі өткір
Жүреді жастар жағын өзі билеп.

Аршын төс, акку мойын, айбарлы қыз,
Ішінде қатарының жайдары қыз.
Жаңылысқан пәндеге жөп сілтейтін,
Алдырмас жөпшендігіс айлалы қыз.

Бел байлар қиындыққа ғөзел төзіп,
Айтпай-ақ, ойдағынды тұрар сезіп.
Бойында тәккаббарлық болған смес,
Пақырға көмектесер жүрмес бесіп,
Таққаны мойынына алтын алқа.
Жарқырар білегінде қос білезік.

Шешен қыз ата-анадан үлгі көрген,
Ұзын қос білектей қып бұрым өрген.
Қосқанда домбыраға асқақ үнін,
Пернеде он саусағы аттай желген.

Дұшпанға қарсы тұрар жүректі қыз,
Ғарыпке қорған болар білекті қыз.
Өзіне көп адамды баурап алар,
Ақылы, білімі мол тіректі қыз.

Кілемге, түс киізге, тексметке,
Меңгерген Ғайни салу оюды да.
Ауылда ер-азамат жоқ күндерде,
Атқарған қонаққа қой союды да.

Ер, жүген, өмілдірік күмістелген,
Тайпалтып боз жорғаны көшке мінген.
Сөздерін әр адамның дұрыс тыңдап.
Назар сап айтылғанды құлаққа ілген.

Күлімдеп езу тартса, қасын керіп,
Тірі жан оны көрген болар жерік.
Жасынан жүретұғын гадеті бар,
Тоғайда серуен құрып жидек теріп.

Қыздардың тобын бастар шын көсем қыз,
Тоқтатқан талайларды тым шешен қыз.
Кескіні, денесі де жұрттан бөлск,
Жұмбаққа, жаңылтпашқа ересен қыз.

Шаштарын түнде жуып, күндіз өрген,
Көп жанға тыңдаулы боп созі жүрген.
Пенденің тірлігіне қолайлы деп,
Әрдайым пайдалы іске көңіл бөлген.

Биязы, тым сыпайы кермарал қыз,
Жас еді тәрбислі, қадыр білген.
Еріні бүлдіргендей көркем қызбен,
Жігіттің арманы жоқ ойнап-күлген.

Мінезі сұлу қыздың жұртқа жайлы,
Шаруаны атқаруға өте ыңғайлы.
Әр іске бала кезден епті болып,
Ғайни қыз жақсы атағын жұртқа жайды.

Мақпал, жібек, беренге малынған қыз,
Атағы жұрт құлағына шалынған қыз.
Ас пен айт, ойын-тойдың – бәрінде де,
Аузына барша көптің алынған қыз.

Дүние ойлап тұрсақ, бәрі бекер,
Жастық шақ басымыздан әлі-ақ өтер.
Қолынан Ғайнижамал ішкен сусын,
Татиды алуа, миуа, бал мен шекер.

Шабыт келсе, ер қалмас бойды тежеп,
Жыр айтарда тұра алмас ешкім бөгеп.

Бұл хисса – “Қыз сипаты” өз алдына,
Шығарған Ғайни жарға өнім бөлек.

Он жастан бастап жырдан шаштым жеміс,
Данқыма Үш жүз халқы қанық тегіс.
Сұлуға Ғайнижамал хисса арнаған,
Ақыны орта жүздің есімім – Сегіз.

ҰРЫ МЕН ҚАЗЫ

Әп – күйге құмар болып бала жастан,
Жаттадым шежірені жалықпастан.
Он жасымда ақындық аруақ қонып,
Шығардым өсе келе нелер дастан.

Алла, аруақ, әулиелер әркез жебеп,
Жіберген қиын күнде қолдап-демеп.
Атанып жастайымнан Сегіз сері,
Өзім де ғаріптерге еттім көмек.

Сиынып бала кезден жаббар хаққа,
Құдай жол ашқай деп біздің баққа.
Ақындық, батырлықтың арқасында,
Талап қып санар шектім әрбір жаққа.

Ардақтап мұсылманның көп елдері,
Әр жұрттың жолдас болды кемеңгері.
Ерлік пенен өнерді қатар ұстап,
Халық ұнатып атандым ердің сері.

Қайтпады жас жүрегім тау мен тастан,
Майданға кірдім талай қаймықпастан.
Әп шырқап, күй шығарып, хисса жырлап,
Жиында үміт еттім қалам қастан.

Бұл сөзім бәрі шындық емес мақтан,
Мақтану мен ғаріпке емес жаққан.
Жасағым қасыма ерген болса-дағы,
Тілеймін есендікті жалғыз хақтан.

Әр елдің тындап жүйрік қариясын,
Жөн көрдім маңызды істің жариясын.
Шығардым ғибрат үшін дастан етіп,
Ұрының қазыменен хикаясын.

Құдайым он сегіз мың жан жаратты,
Бәрінен артық қылған адамзатты.
Ғаламға он сегіз мың пана ойлап,
Жаратқан асыл етіп Мұхаммадты.

Қолыңа Сегіз сері қобыз ұста,
Азырақ көтеруге көңіл шатып.
Бір қазы өзі ғалым өткен екен,
Бағдаттың шаһарына жайып атып.

Бір күні кітап ашып отыр еді,
Құраннан көзі көрді бір аятты.
Оқыса түнде барып бес бас намаз,
Сауабы бақша ішінде болмақ қатты.

Бақшаға барып намаз оқып деп,
Ол қазы ойына алды осы жайды.
Өзінің жұмсайтуғын қызметшісі,
Құл екен құлағы кесік бір ыңғайлы.

Әуелде болған скен қазы әдепті,
Баруға гүлбақшаға бүрды бетті.
Төсекке жатар кезде малайына,
Шаруа бар бері кел деп өмір етті.

Ер салып бір есекті дайындап қой,
Тауықтың болсын шама шақырғаны.
Ерте жат, қара басып ұйықтап қалма,
Оянғай естілсе әтсін ән салғаны.

Сонда құл жарайды деп шығып кетті
Қайтсем де атқарам деп бұл міндетті.
Шаршаған жүгірумен байғұс малай,
Төсекке жата сала ұйықтап кетті.

Қызметші шырт ұйқыда жатқанында,
Біреудің айғай салған даусы жетті.

Оянып ұйқысынан малай пақыр,
Шошынды тартам ба деп қасіретті.

Қазы енді ұрсады деп малай састы,
Деп ойлап неден мені қара басты.
Ер салып бір есекті ноқталап ап,
Қазының ордасына қадам басты.

Үстінде хұллә тон мен баста сәлде,
Қазы да дайындалып отыр еді.
Бөктеріп қоржынын ол ер артына,
Мініп ап көк есекке жүре берді.

Қазының қасында жоқ еш жолдасы,
Қоржынның құран кітап екі басы.
Қиыстау кете барды түзу жүрмей,
Секілді сол уақытта түн ортасы.

Аласып жүріп барады бетіменен,
Бақшаға барам деген ниетіменен.
Алдынан бір қарақшы душар болды,
Ағаштың келе жатса шетіменен.

Ұрыға қазы бұрын сәлем берді,
Кезеп те «Уағаләйкем ассалам!» – деді.
«Жолықтың тәңірім айдап несібеме,
Бұлтарма, сені тонап алам», - деді.

Қазы:

- Шырағым, мұның қалай, баламысың,
Ұялмай мені тонап аламысың.
Айтайын шариғатты білмек болсаң,
Аятқа құрандағы нанамысын.

Пендеге бес бас намаз уәж екен,
Мекен қып таң атқанша ағаш ішін.
Бұйрығын жалғыз хактың орындауға,
Келемін түнде жүріп сауап үшін.

Құдайдың қорықнасан күдірстінен,
Жететін көрінеді маған күшің.

Жазықсыз мен пақырды тонамақсың,
Бардай-ақ алынбаған бізде ошің.

Тәңірінің ақ жолында жүрген едім,
Шын сөзім жалған емес нанамысың,
Дүниеде ұрлық қылып, нәпсі тыймай,
Мақшарда өзінді отқа саламысың.
Мұсылман болсаң осы сөзді ұғарсың,
Қой, жаным, әурелеме, не қыласың.

Ұры:

- Көп тұрма, бас қатырма, есектен түс,
Көресің сөйлей берсең шын қиын іс.
Айтатын шариғат сөз керек емес,
Молдадан оқитын мен шәкірт емес.

Хүллә тон, кебіс, мәсі, көйлегің мен,
Сәлдені басыңдағы қалдырмай шеш.
Қарақшыдан босат деп рахым тілеп,
Шариғат айтып маған тұрғаны несі?

Қазы:

- Жігітім, құлағың сал, шариғатқа,
Мен сені санап тұрмын азаматқа.
Пендеге құдай деген қиянат қып,
Өзіңді саламысың жанған отқа.

Қорқаудың мейірімсіз ісін қылу,
Шырағым лайық па адамзатқа.
Тыңдамай шариғатты мені алсаң,
Не дейсіз махшар күні жаббар хаққа.

Ұры:

- Киімің шеш, керегі жоқ сөзің айтқан,
Менің де хабарым бар шариғаттан.
Кей күні бес, кей күні алтау өлтіремін,
Сонда да үмітім бар жаббар хақтан.

Бұрынғы Ғабдырахыман қандай еді,
Адамға маза бермей көрде жатқан.

Күнінде жүз адамды өлтірсе де,
Ол-дағы ақырында иман тапқан.

Әр пенденің өзінің кәсібі бар,
Орынсыз нәпсі іздеме бөтен жақтан.
«Пи диния ризықы» деген аят,
Мұны оқып көрмеп пе едің сен кітаптап.
Сені аяп обал ғой деп қоя берсем,
Ұялып құр қалармын ризықтап.

Қазы:

- Шынымен шариғаттың жолын білсең,
Қайтесіз жұртты тонап бір күн олсең.
Құранда Еннал муслимина деген аят,
Білмейсің мұны неге кітап корсең,
Мұсылман мұсылманға қас қыла ма,
Емес пе үлкен сауап қоя берсең.

Ұры:

- Айтыспа, керек емес шариғатың,
Сені алмай болар емес қанағатым.
Шығамын күнде үйімнен кітап ашып,
Белгілі коршілерге бұл гадетім.

Мезгілсіз молла болсаң неге шықтың,
Ерте-кеш білмеймісің түн сипатың.
Әр нәрсе уақытымен парыз деген,
Пендеге намаз бұйрық таңға жақын.

Білімпаз молла болсаң шариғат айт,
Орынсыз неге керек дәлалатың.
Құранда әл фәракат, хал фәракат,
Мағынасын білмеуші ме ең бұл аяттың.

Жолдас ал үш күн бұрын деген қайда,
Хадисін оқымап па ең Мұхаммедтің.
Өзіңнің ештеңеден хабарың жоқ,
Бұйыртып әкелгені жалғыз хақтың.

Қазы:

- Жарқыным, ғибрат ал мына сөзден,

Жарай ма, ұрлық қылып жаннан безген.
Өзің де ғұлама адам көрінесің,
Іс емес тонаушы боп түнде кезген.

«Кең пенде кем болмайды» деген нақыл,
Мен тұрмын үміт қылып өзіңізден.
Үлкенге қайырым стер ретің бар,
Белгісі байқалып түр жүзіңізден.

Әлі де таң атқанша бір талай бар,
Өтінем молла ғой деп мұны сізден.
Таң атып қала ма деп бұрын шықтым,
Жоқ еді мұндай ғадет ерте кезден.

Ұры:

- Жүргіншім керек емес сөзің маған,
Айтайын шарифаттың жөнін саған,
Әлі таң атқанша біраз уақыт бар,
Түп түріліп болғанша елсін-алаң.

Бұл айда сапар шеккен адам болса,
Жолығып қиындыққа болар жаман.
Біздердей жол тосушы қарақшының,
Ісі жоқ осы шақта ұнамаған.

Мұхаммед үммәтіне он скі айдың.
Ішінде бір-екеуі жарамаған.
Білмейсің молла болсаң мұны неге,
Нұсқа боп бұрынғыдан бізге қалған.

Осындай несібеміз жұрт үстінен,
Мені аштан өлтірсін бе хақтағалам.
Бұйырған ризығын теріп жейді,
Ұшқан құс, құрт-құмырсқа, жүгірген аң.

«Пи дүния ризықы» деген аят,
Іздемей табыла ма, киім, тағам.
Қылышқа шеберліктің арқасында,
Талайды жас кезімнен тонап алғам.

Құдайдың айдап келген ризығын,
Ұрының өзі де оңбас ала алмаған.

Обал деп айтқаныңа қоя берсем,
Қалмай ма аштан өліп қатын, балам.

- Адамның соғысыпқан талайының,
Әр жерде кетуші едім қанын төгіп.
Өзімнің ғұмыр бойы ғадетім сол,
Қуандым тонамаққа сені көріп.

Өзім жаяу, жалаңаш, мекнат тартып,
Түр едім бүгін қатты қапаланып.
Жаратып қажетіме киімінді,
Көлік қып есегінді пайдаланып.

Қалуға тұрмын қазір белді буып,
Ешкімді аяғам жоқ өзім туып.
Киім мен есегінді қолыма бер,
Жеткенін ұғынарың ажал жуық.

Қазы:

- Күштіге пақыр кісі жалынады,
Жарқыным қоя берсең не қылады.
Мұсылман мұсылманды ренжітсе,
Шайтанның пиғылынан табылады.

Ұры:

- Япырым-ай, қалай айттың мұны маған,
Есерсоқ, жыңды скенсің тілің жаман.
Мұсылманның баласын шайтан дейсің,
Миассар көпір діндес болдың надан.

Қазы:

- Пәнда қып бәрімізді жаратқан хақ,
Тамаша тәңірінің ісі мұныма бақ.
Кісіні жазығы жоқ көпір дейсің,
Осының, ей қарақшы, дәлелін тап.

Ұры:

- Сен кезбе, шайтан дедің әуелі асын,
Ұрлықты мен жасымнан еттім көсіп.
Жолдассыз түн ішінде шығамын деп,
Болып тұр бар дүниең маған нәсіп.

Қол оқ пен селебе, қылыш қаруым бар,
Мықтыдан тайыпғам жоқ әсте жасып.
Несібем болғаннан соң ел тонаймын,
Торсыққа қанды құйып жалғыз қасық.

«Әлләзина иағыла муна» деген аят,
Қу софым, көрмеп пе едің кітап ашып?
Дәлелсіз сөйлесп, кәпір болар келді кезің,
Бұл сөзден құтыласың қайда қашып?

Аяттың көбісінен хабарың жоқ,
Менен де көрінсең өзің пасық.
Күпірлік әрі қарай сөз сөйлесең,
Кетермін көп ұзамай қаның шашып.

Қазы:

- Жігітім, сен жасыңнан болдың залым,
Өркімнің ықтиярсыз алдың малын.
Махшарда екі бетің қара болар,
Кінәсіз адамзаттың төксең қаның.

Пайғамбар үммәтына мирасхормып,
Кітаптан осылайша оқығаным.
Иман тап деп берейін саған бата,
Қоя бер, өуре қылма, мені жаным.

Ұры:

- Екенсің жасың үлкен отағасы,
Боласың бұл сөзіңнен Алла қасы.
Сен бе едің пайғамбардың шырақшысы,
Болмай ма дінге нұқсан осы арасы.

Жаратқан хақ тағала жалғыз сен бе,
Алланың құлы емес пе еді бар пәндасы.
Қу софым, бұл сөзіне иман келтір,
Күнәнің өзің болмай мүфталасы.

Қазы:

- Айтайын, ей, қарақшы, құлағың сал,
Белгілі көңілдегі харам-халал.

Шынымен ғалым жігіт болсаң егер,
Құранда неше аяттан хабарын бар?

Құранда келуші еді жаһаннама,
Оқып па ең халу билә би аннар.
Кімде-кім дүниеде залым болса,
Деген сөз қияметте тамұқ барар.

Мұсылман мұсылманды сыйлап тұрса,
Орыны о дүниеде жұмақ болар.
Бір емес ғалым кісі надан менен,
Рақым ете ме деп үмітім бар.

Ұры:

- Қу софым, күп білесің бұл аятты,
Ойласаң күнә бар ма мұнан қатты.
Мезгілсіз есегінді түнде қинап,
Жануарға көрсетіпсің мехнатты.

Жандыға тіршілікте зорлық етпе,
Малыцнан көрінсе де жаның тәтті.
Есекпен шыға қапсың қоржын теңдеп,
Болардай шыныменен жолың сәтті.

Хаулу һу тағала иһама ризық һүкім,
Біздағы жад етеміз Мұхаммедті.
Бұйырған ризықты теріп жүрміз,
Сен софы, не қыласың дәлал атты.

Қазы:

- Құлақ сал, бұл сөзіме болмай залым,
Аманат бір Аллаға ғазиз жаным.
Рахым қыла ма деп тілеп тұрмын,
Жігітсің өнер қуған өзің ғалым.

Әли астауи әлләзина иағыла муна,
Құранда болар мұны оқығаның.
Пәнданың малы да бір, жаны да бір.
Қайтеді азат қылсаң мұның бәрін.

Ұры:

- Ей, шіркін, бұл аятты анық білдің,

Азғырған ғазазілдің тіліне ердің.
Ертерек нәпсің ауып шыға қапсын,
Малынан алмақ болып шалғай жердің.

Түн болса үрлық қылып күндіз софы,
Дәм-тұзын татқан қусың талай жердің .
Үйінде тәуба қылса болмай ма екен,
Құранда қай аяттан оқып көрдің?

Мезгілсіз түнде намаз оқимын деп,
Кім сенеді жауабына сендейлердің,
Әзәлда несібеме бұйырмасаң,
Үйіңнен түнде шығып неге келдің?

Дозаққа құдай айдап жіберсе де,
Босатып айтқаныңа жібермеймін.
Түсдағы көп сөйлемей, киімің шеш,
Талайын өлтіріп ем сендейлердің.

Қазы:

- Жалаңаш жүрген болсаң екен қиын,
Шынымен керек болса саған бұйым.
Адамшылық жолымен үлкендік қып,
Берейін құдайыға бірер киім.

«Садақа бастан құлақ» деген сөз бар,
Құдайы қып қосайын жеті тиын.
Бұлардың ахиретте сұрауы жоқ,
Бұл саған өз еркіммен қылған сыйым.

Ұры:

- Сөзіңді тыңдамаймын құлақ салып,
Тұрмысың меңіреу түнде естен танып.
Мен саған ел кезетін диуана емес,
Жүретін жеті тиын садақа алып.

Сөйлескен манадан бері мен ақылсыз,
Софы едім дегеніңе тұрған нанып,
Өзімді ақырында мазақ қылдың,
Сен-шонжар, мен-диуана сықылданып.

Есектен түсіп киімді тез шешпесен,
Тастаймын қылышпенен басыңды алып.
Мылжыңдасып сенімен тұрамын ба?
Ұзамай таң білінер қылаңданып.

Қазының қылыш көріп зәресі ұшты,
Қарақшы көрсеткен соң оған күшті.
Бәрін де өзім шешіп берейін деп,
Қалтырап есегінен жерге түсті.

Көрсетіп оған жазмыш қиын істі,
Үстінде киімдердің бәрін шешті.
Хүллә тон, жібек сәлде, кебіс-мәсі,
Ұрыға түгел беріп құрақ ұшты.

Сырт көйлек, жеңсіз қамзол, шалбарды алды,
Шешпеген іш көйлек пен дамбал қалды,
Дүрілдеп төрелік айтқан көкжал еді,
Бақшаға келемін деп пәлеге қалды.
Сауапты түн ішінде аламын деп,
Сақина сау басына сатып алды.

Қылыштан жарқылдаған есі кетіп,
Тіледі қалдырса деп шыбын жанды.
Есінен болды қазы жаңылғандай,
Сөйледі қарақшы да әрі қарай:

- Қу софым, түгел тапсыр жиғаныңды,
Мен білдім анық нәпсі тыйғаныңды.
Намаз оқып, Аллаға күн-түн жылап,
Жаныңды біліп тұрмын қиғаныңды.

Пақырдың қазымын деп ақысын жеп,
Махшарды беремісің иманыңды.
Көйлек пен дамбалыңды тағы да шеш,
Өзіңе көрсетейін қылғаныңды.

Қорыққаннан дірілдеді қазы пақыр,
Басынан зәресі ұшып кетті ақыл.
Пәлендей сөз айтуға тіл күрмеліп,
Көйлегін үстіндегі шешіп жатыр.

Киімнен жалғыз ғана дамбал қалды,
Оныңды тағы шеш деп қысып жатыр.
Орынсыз екі нәрсе ысырап деп,
Сөзінен бұрынғының айтып нақыл.

Қазы:

- Шырағым, қайтармадым назарыңды,
Амал жоқ сенен жазса ажалымды.
Үстімді жабар перде болмаған соң,
Оқимын мен қалайша намазымды.

Дамбалды киіп жүрген тағы да алсаң,
Жабамын қалай етіп ажарымды.
Ғұлама, енді мейірімің түсе ме деп,
Қимаймын оның үшін мажалымды.

Хүллә тон, жібек сәлде, кебіс-мәсі,
Есекті ап түгелдедің базарыңды.
Тым болмаса қалдыршы дамбалменен,
Жасырын тұрарлықтай ажарымды.

Ұры:

- Тым һәм көрінесің мінезің жат,
Астамшылық етпейді көңілді шат.
Ұрыдан қоя бер деп тілек қылған,
Көрмедім осы жаста сендей ақымақ.

Өзіңді қаның төкпей қоя берсем,
Саламат қуансайшы қалғанға бас.
Құранда «әл фарақат хш харақат»,
Білімпаз молда болсаң сөзге талас.

«Зәруде рауа аят би ишарат» деген қайда,
Ұялсаң абыройыңды қолыңмен бас.
Шеш-дағы бір таста дамбалыңды,
Қажет емес бұл жерде босқа талас.

Дамбалды қорқып қазы тағы шешті,
Көрсетті тыр жалаңаш жайсыз істі.
Мажалын қырын қарап басып тұрса,
Жүзікке саусақтағы көзі түсті.

Жалаңаш қазы шошып қалтыраған,
Киімін сыпырып алды бар жараған.
Лажсыз ажарын басып қолыменен,
Бейшара төмен қарап салбыраған.

Байғұсқа тонаушы кеп және төнді,
Бұтында немене деп жалтыраған.
Жүзіктің керегі жоқ софым саған,
Киімді беріп болдың бар жараған.

Дүниеде бір ганибет іс емес пе,
Құтылып нәрсе беріп жаны қалған.
Өзіңе ертсең барсаң жұрт күлмей ме,
Жалаңаш бұ несі деп жүзік салған.

Нақыл сөз бұрынғыдан естімеп пе ең,
Пендеге ажал оңай ұялғаннан.
Жалаңаш жүзік салып не қыласың,
Күмістей күң көтінде жарқыраған.

Бір тиынға жүзік саған керек емес,
Суырып саусағыңнан әкел маған.
Тез-тез бас аяғыңды бері қарай,
Секілді қызметшідей найқалмаған.

Жүруге қазы сонда ерінеді,
Сөзіне бала жастан берік еді.
Ажарын қолыменен көлегейлеп,
Есінеп байғұс софы керіледі.

Қазы:

- Қазылық дәрежеге жеткеннен-ақ,
Бұл жүзік беті гауһар мөрім еді.
Бұтымда дамбал, саусақта жүзік қоймай,
Бір тілек жалынсам да берілмеді.

Жарқыным, осыншама мейірімсіз боп,
Адамзат емес нәсілің пері ме еді.
Өзіндей қарақшыны білсе халық,
Әр жерде қабыл көрмей жерінеді.

Тонаушы жылатқанды тәуір көрді,
Жүзікті бері әкел деп әмір берді.
Қазының жалынғанмен сөзі отпей,
Суырып саусағынан мөрін берді.

Келеді қазы жылап бір құдайға,
Жабатын абыройын дамбал қайда?
Таң атпай үйге жетіп қалайын деп,
Жетпекші ауылдағы шет сарайға,

Шақырды таңның сонда тауықтары,
Шаһарға таң атқанша жетс алмады.
Даладан тыр жалаңаш келеді деп,
Қазыға қайран болды жұрттың бәрі.

Корінді таң да атып анықтала,
Өр түрлі іс көрсетіп хақтағала.
Жап-жалаңаш бір адам келеді деп,
Шулады көшесдегі қатын-бала.

Ұялып қазы келеді ажарын басып,
Түнде неге шықтым деп қара басып.
Таң атып күн шығуға айналғанда,
Үйіне қазы жетті тез-тез басып.

Япырым-ай, бір жалаңаш келеді деп,
Қарап тұр шаһар жұрты аң — таң қалып.
Соңынан абалайды бос жүрген ит,
Иттерді тас лақтырып қуды халық.

Үйінің маңындағы жандарға да,
Білінді қазы скені анықталып,
Жалаңаш қорғанына жетіп келіп,
Аш деді дарбазаны қатты қағып.

Сол шақта қақпаны ашты құлы келіп,
Қазы тұр шыбын жаны шықпай ғана.
Малайы танып үйге хабарлады,
Киім ап шықты үйінен қатын-бала.

Көрген соң көшедегі ел келді бәрі,
Қиналды оқиғаға жас пен көрі.

«Япыр-ау, сізді кімдер тонаған», - деп,
Қазыдан сұрап жатыр елдің бәрі.

Айтады қазы істі жасырмастан,
Халқына баяндады қалдырмастан.
Бір қарақшы кез болып тонап алды,
Көрмедім ондай ғалым топтан асқан.

Құраннан неше жерден аят айтты,
Оқыған ғұлама екен бала жастан.
Өзіме неше жерден сауал қойып,
Шарифатты баян қып көп таласқан.

Хүллә тон, жібек сәлде, кебіс-мәсі,
Көйлек-дамбал қоймады әлгі дұшпан.
Қолымнан алтын жүзік және де алды,
Мөрім еді көзі бар ғауһар тастан.

Киімнен жүрдай етіп жап-жалаңаш,
Тал түсте қиын екен абырой басқан.
Ай жұртым, мұны сұрап, не қыласың,
Қазыңның жолы болды құты қашқан.

Бір малай сол уақытта жетіп келді,
Халыққа Ордадағы хабар берді.
Үстіне киген киім қазыңкі,
Бір адам есегі бар ішке кірді.

Осындай бір пендені келдім көріп,
Алдынан шығып едім сәлем беріп,
Түсі де бұл жиһанда суық скен,
Алмады сәлемімді қасын керіп.

Біздерге карамады мойын бұрып,
Шошындым көргеннен-ақ есім құрып.
Қаймығар еш адамнан көрінбейді,
Көрінді шығарардай үйден қуып.

Есітпей бұл хабарды ішке кірді,
Қолында кітабы бар, есек мініп.
Кідірмей жолдағыға келе жатыр,
Қазымен сөйлесем деп үйге еніп.

Есітіп мұны қазы әбден састы,
Өлтірер енді келсе мен байғұсты.
Шама келсе қақпаға келтірме деп,
Өзінің халқына айтып ақылдасты.

Түнде мені кітапсыз жүрдай қылып,
Айтысып өзімменен көп таласты.
Бүгін оның қолында кітап болса,
Әкстер үй мен сарай, мал мен басты.

Осы сөзі аяқтап болғанынша,
Ордаға ұры келіп есік ашты.
Төрге шығып отырды сәлем де жоқ,
Ешкімнен ол рұқсат сұрамас-ты.
Пайдаланып ел отырған осы кезді,
Ұрыға қазы айтады мына сөзді:

- Отырдың төрге шығып сәлем де жоқ,
Бұл үйге рұқсатсыз кім кіргізді?
Көзге ілмей әлеуметті кимселейсің,
Көргем жоқ сен сияқты әдепсізді!

Ұры:

- Рас па, аз ойланшы, айтқан сөзің,
Кімдікі орда, сарай, жиған пұлың?
Мал-мүлік, қатын-баламды иемденіп,
Сөйлейсің қазыға ұқсап сорлы құлым.

Сапарда мен жүргелі біраз болды,
Бар еді қатын-бала, күң мен құлым.
Өзім барда жүруші ең шаруа жасап,
Күн ұзақ арық қазып, қайнап сорың.

Мен жоқта Ордаға ие бола қалып,
Әйел құшып жүріпсің болып жолың.
Қалайша сен мұндарға сәлем беріп,
Жалынам, тағзым қып, алып қолың.

Басында сені сатып алып едім,
Белгілі жарты діллә сенін құның.

«Ақымақ асырағанды жылатар» деп,
Айтқаны дәл келіп түр бұрынғының.
Шырағым менен кетіп күніңді көр,
Асыра тамағыңды, тасып бағың.

Қазы:

- Бисмиллаһи аррахмани – рахим хулху Алла,
Көрмедім сендей пәле бұл жалғанда.
Құранда хақтағала хабар берген,
Әли ассауи Әлләзина иағыла муна.

Құдайға күл Мұхаммедке үммәт болсаң,
Мұсылман мұсылманға қас қыла ма?
Не дейсің таңда махшар базарында,
Тіл мен жақ, қол-аяғың болса куә.

Түндегі алғаныңа аса разымың,
Хүллә тон, кебіс-мәсі, жібек сәлла,
Ахиретте болса да сұрауы жоқ,
Дүниенің нұлы жетпес хүллә тонға.

Бастан құлақ садаға деген нақыл,
Және қосып бсерейін бір мың ділла.
Жарқыным, осыныма разы бол,
Мал-мүлік, қатыныма жала қылма!

Ұры:

- Тонаушым, көне алмаймын айтқаныңа,
Жетісіп қуанам ба қатқаныма.
Мал-мүлік, қатын-бала, күл-күң, орда,
Барлығы мың діллаға сатқаным ба?

Өзім жоқта әйеліме ие болып,
Біраз күн ынсап қылсайшы жатқаныңа,
Бір жылдай дәулетімді пайдаланып,
Қанағат қып бойыңды тартпадың ба?

Жасымда сатып алған малайым деп,
Саған мен жұрт алдында айтпадым ба?
Кетпестей ақырында пәле болып,
Ие болып әйеліме жатқаныңда.

Қазы:

- Бұл сөзің өтірік пе, әлде шын ба,
Сырымыз мағлұм шығар бір Аллаға.
Атадан қалған мұра орда мен мал,
Сарай жиһаз, әйеліме жала қылма.

Құдайға құл Мұхаммедке үмөт болсаң,
Өзімдікі мал-мүлік, қатын, бала.
Бір мың алтын ділләні және қостым,
Осымен риза болғай сікі мыңға,
Ахиретке барғанда сұрауы жоқ,
Бұл сөздің оллаһи, билләһи растығына.

Ұры:

- Қу софым, берген пұлың жаңа жетті.
Бұл сөзге анық айтқан көңілім бітті.
Қазы боп төрелік айтып жүргеніңде,
Көрсеткен кезің бар ма еді тентектікті.

Дүниедегі бармайды о дүниеге,
Құдайдың құдіреті сондай епті.
Бірсеу патша, бірсеу бай, бірсеу жарлы,
Пәниде бірсеу көрген жетімдікті.

Жетім-жесір, ғаріпке көзің салып,
Теңгеріп жүрушіме ең аз бен көпті.
Халқыңа ғаділдікпен түзу қара,
Ойласаң үмметпін деп Мұхаммедке.

Осындай ғаділ билік құрғанынан,
Ғаламға он сегіз мың хукім жетті.
Ишарат әрбір жерден жол көрсетіп,
Қазыға ұры сөзін тамам етті.

Қазының кірді ажары, көңілі толың,
Жығылды аяғына тұра келіп.
Әйелімен екеуі құрметтейді,
Ұры емес ғалымдығына әбден сеніп.

Жолаушыдан өтінді сонда қазы,
Үш күндей мейман бол деп мұнда қонып.

Алайық өзіңізден біраз тағылым,
Қалсын деп айтқандарың нұсқа болып.

Қазы аға қон дегенің бек жарайды,
Асыққан шайтан ісі ұнамайды.
Отырды қон деген соң, мейман болып,
Әкелді палау басып, қант пен шайды.

Дастарханға қойды олар түрлі тағам,
Бір тиын ақша бер деп сұрамайды.
Бір құс етін пісіріп бүтін күйде,
Бермекке әуелі оны даярлайды.

Құс етін өзіңіз бөліп беріңіз деп,
Ұрыға білдіреді осы жайды.
Ұры сонда құс етін алды қолға,
Басын кесіп береді ол қазыға.

Мойын сүйек сорайтып жұлып алып,
Беріпті оны қазының қатыныша.
Қанатын екі бірдей жұлып алып,
Қазының берді екі ұғылына,

Құйрығы мен сирағын жұлып алып,
Ол екеуін беріпті күң мен күлға.
Қалғанын сүйек –саяқ өзі талдап,
Етін теріп жейді бір азғана.

Қазы:

- Қонағым, дұрыс дейміз мұны қалай,
Еттерін өзің жедің таңдап қана-ай.
Ғалым адам тсң бөліп бере ме деп,
Құстың етін ұсындық сынағалы-ай.

Отырған үміт қылып біз ақымақ,
Жалаңаш түнде өзімді қылдың тырдай.
Бүгін неге жетістім мен бейшара,
Базардан әкем келіп қуанғандай.

Түндегі тонағаның ұмытылмас,
Қолда жүзік, бұтымда дамбал қоймай.

«Ғалымның залымы жаман»-, деген сөз бар,
Нақылды естуші едік бұрыннан-ай.
Шариғат айтқаныңа разы болып,
Отыр ем көңілім толып жарқыным-ай.

Ұры:

- Айтайын бұл бөлістің хикаятын,
Бұл істе болған емес қиянатым.
Мен сізге қазы ғой деп басын бердім,
Жобамен түсінер деп ишаратын.

Қатыныңа бергенім мойын сүйек,
Бергенім екі ұлыңа екі қанат,
Атаға екі ер бала болар қанат.
Құл мен күнге сирақ пен күйрек бердім,
Табасың қай жерімнен сен қиянат.

Қазы:

- Ей, жігіт, жан екенсің шын асылзат,
Жүрмейтін ақылыңды жұртқа пұлдап.
Төрелік айтқаныңа бас иемін,
Бүгін қонып көрсеткей және ишарат.

Ұры:

- Ей, қазы, құрметіңе көңілім сынды,
Төрелік айт деп келген нелер мұңды.
Өтіңнің бүгін және аялдайын,
Түсінбей амалыма болма жыңды.

Сол-ақ екен әйелі жылмаң қақты,
Қатынының қимылына қазы күлді.
Мұны тағы сіз бөліп беріңіз деп,
Пісіріп бес құс етін алып келді.

Ұры сонда құстарды алды қолға,
Бір құс берді қазы мен қатынына.
Екеуін жақындатып отырғызып,
Қазының бір құс берді екі ұлына.

Екеуің жақынырақ келіңіз деп,
Бір құс берді үйдегі күң мен құлға.

Алтауына бес құстан үш құс беріп,
Екі құсты қалдырды өз қолында.

Екі құстың етін жеп өзі тоя,
Ұры да қарап отыр көңілі тоя.
Қазының оны көріп іші өртенді,
Түнде тартқан қайғысын алмай жоя.

Қазы:

- Мұныңды дұрыс дейміз енді қайдан,
Ұялсаң болмаушы ма еді бір құдайдан.
Әділ бөлдім дейсің де, өзің жейсің,
Түзулік бола ма екен осындайдан.

Үйде ешкімге дұрыс ас жегізбедің,
Бір түйір де бермедің бізге майдан.
Кешегі жалғыз құсқа дәлел таптың,
Бұған жауап айтарсың, енді қайдан?

Ұры:

- Мұны да дәлелдеймін жауап айтып,
Бұйырмаған, қайғырма, келмес қайтып.
Құс басы мен скеуің де екі бас үшеу ғой деп,
Құс бердім өзіңе әйеліңмен бірге тартып.

Екі құстың басымен өзімдікі үшеу,
Сен оны қалай санап қылдың артық?
Әр бөлісте үш бастан көрініс бар,
Кеткен жоқ бір-бірінен ешбір артып.

Ипше Алла мұныдағы дұрыс бөлдім,
Мойныңда кісі ақысы кетпесін деп.
Әрқашанда ғаділ бол дегенім ғой,
Билікте бақталасың жетпесін деп.

Бұл сөзге қазы тағы разы болды,
Әйелі бұндай жайды біле қойды.
Белгісі түсінгеннің күле берді,
Әйел де әр қулықты біледі енді.

Тоқтатып мұны сізге берейін деп,
Асықпай үйден шығып жүре берді.

Тоғыз жұмыртқа сарайда пісірді де,
Ұрыға бөліңіз деп әкеп берді.

Ұры:

- Жеңше құлағың сал, мына сөзге,
Заттарды бөлуші едім бұдан өзге.
Жұмыртқаны бөлуге еш ебім жоқ,
Өзіңіз бөл рұқсат бердім сізге.

Сонда қатын бөліпті жұмыртқаны,
Бар екен амал кітаптан оқығаны.
Жаста оқыған кітаптың иелеріне,
Тапсырған болмаса да сөмтиханы.

Шақырды сонда әйел бір малайды,
Алты еркек отырса деп қолайлы.
Күнді жұмсап жіберді бір шаруаға,
Ол сұңғыла білмеске мұндай жайды.

Ер басына біреуден үлестіріп,
Берді солай ол алты жұмыртқаны.
Оз алдына қойынты үш жұмыртқа,
Ұрының тапқырлығын сынағалы.

Ұры да сынау үшін бөлмеген-ді,
Болса да өзінің жоқ білмегені.
Қатынға көлденеңнен сауал қойды,
Әдейі жұрт алдында сойлеткелі.

Ұры:

- Жеңше! Түсініксіз қалай бөлдің,
Тоғыз бөлек санаулы жұмыртқаны.
Үшеуін біржолата өзің жедің,
Бұл ісің алты еркекке ұнамалы.

Ұрының сынақ сөзін әйел білді,
Жымыш миығымен о да күлді.
Ойланып дұрыс жауап беру үшін,
Сарай мен үй арасына аздап жүрді.

Әйел:

- Қайыным, ұғынықты сауалың бұл,

Өзіңнен алып тұрмын түрліше жол.
Өздерінде жұмыртқа екеу ғой деп,
Кісі басы біреуден бергенім сол.

Қалтасы мен терісі жоқ үш жұмыртқа,
Түр ғой әлі алдымда жегенім жоқ.
Артық алсам алтауың қайта сана,
Сіздердікінен мендегінің артығы жоқ.

Әйелдің ел таң қалды айласына,
Бір жұмыртқадан берген соң ер басына.
Ұрының өз ишаратын ол қолданды,
Амал жоқ айтқан сөзде тұрмасына.
Шынымен бұл дәлелге тоқтадым деп,
Ұры күліп жанғайды жамбасына.

Ұры:
- Бұйырған ойнап-күліп жедік тағам,
Қазы-еке, рұқсат бер, енді маған.
Дүниеге жақсы - жаман сынағалы,
Жіберді жанды-жансыз хақтағалам.

Жетім-жесір, ғаріптің хақын жеме,
Жарқыным, насихатым айтқан саған.
Алдында толған малға көзі тоймай,
Ақыры не боп өтті ғарып бабаң.

Қазы боп хукім етіп тұрғанменен,
Ісің көп шариғатқа ұнамаған.
Күдайдың күдіретімен саған келдім,
Болған соң кейінгі ісің жарамаған.

Әуелде ісің дұрыс болғанменен,
Соңғы кез аяғыңды шалыс бастың.
Тәнірінің берген бағын көтере алмай,
Менменсіп тура жолдан сен адастың.

Ғадыл бол, шамаң келсе, Алланы ойла,
Дүниеге опасы жоқ болма алаң.
Әрқайсысы күн көрсіп жағдайымен,
Аға-інің бірге туган, қатын-балаң.

Аллаға таза болып, тағат қылып,
Өзінше иман табар әрбір адам.
Ал енді біз аттандық, қопс есен бол,
Іс болса, кешу болсын жақсы-жаман.

Мал-мүлкің, ордаң менен қатын-балаң,
Есегің, киім-кешек мен топаған.
Барлығы да бұйырды өзіңе қазы,
Мен де ешбір дүниені жоқ енді қалған.

Осы айтқан насихатты есіңе ұста,
Мен болам танымасаң Хызыр бабаң.
Деді де ғайып болды көз алдынан,
Қазы да қоштаса алмай қапаланған.
Шығарған ғибрат үшін дастаным бұл,
Аяғын осылайша еттім төмам!

АСАНБЕК БАТЫР (Дастаннан үзінді)

Бізден бұрын көп өткен,
Қазақтың жайсаң қасқасы.
Үлгі боп қалған солардан,
Біздерге жырдың нұсқасы.

Жырларын естіп жаттадық,
Сүйсініп еске сақтадық.
Еліктесп көне мұраға,
Шығарып қисса бастадық.

Он сегіз деген жасым бар,
Жау бүйрек деген асым бар.
Қалмай жүрген соңымнан,
Ұлық пен хан қасым бар.

Тартсам күйді, ән салып,
Сыбызғым, домбыра, қобыз бар.
Жақтырмайтын ісімді,
Перовский деген доңыз бар.

Бөгде ойды тастайын,
Жыр жырлауда саспайын.
Өтінген соң әлеумет,
Сырымнан қисса бастайын.

Қобыз алып, өн салып,
Отырған кім десеңіз.
Әкемнің аты – Баһрам,
Өз есімім – Сал сегіз.

Сіздерге қызмет етеді,
Керейден келген бұл Сегіз.
Ықылас қойсаң халайық,
Шығарайық жақсы лебіз.

Өлең деген жетеді,
Сынаптай жылжып кетеді.
Жыр айтқан соң Ер Сегіз,
Қайымнан бата күтеді.

Орта жүзде Марал ер,
Кіші жүзде Сырым ер.
Патшаның қалың қолымен,
Соғысқан көп жыл осы екі ер.

Жер-суды патша алған соң,
Көбейтіп салық салған соң.
Атқа мінді қарт Сырым,
Қоныссыз халқы қалған соң.

Әйел патша басынды,
Шарадан асып тасынды.
Еділді дұшпан алған соң,
Қазақ пен ноғай ашынды.

Хан асқан соң қарадан,
Патша тасып шарадан
Сұрады ақыл халайық,
Сырым батыр данадан.

Жетім мен момын панасы,
Ел-жұрттың болған данасы.

Даттың ұлы Сырымды,
Қолдады Алшын баласы.

Кемеңгер деп мақтады,
Ереуіл атын баптады.
Ордабасы Сырымды,
Кіші жүз түгел жақтады.

Қазаққа ноғай* қосылды,
Патша әскері тосылды.
Кейде тоқтап, қайта өршіп,
Ұзаққа соғыс созылды.

Кіші жүз түгел бірігіп,
Молайтқан соң қосынды.
Ноғайлар қолдап Сырымды,
Ақыры патша шошынды.

Жайық Беріш Асанбек,
Нұрғожа ердің баласы.
Қатарында білекті,
Ақылға дихан данасы.

Қоныстан жұрты айырылып,
Үлғайған іште жарасы.
Ел шабуға дөнігіп,
Уланған патша санасы.

Сондай шақта қиын-ау,
Старшиналар аласы.
Жік тугаызды арадан,
Кей азамат шаласы.

Бөкенбайұлы Тіленші,
Табынның ел ағасы.
Сатылып хан мен ұлыққа,
Болмады қабыл тәубасы.

Он жеті жыл Асанбек,
Сырымның болды қасында.
Тірлікте кір жүғар ма,
Сол сықылды асылға.

Сырымның қолы жасанған,
Дұшпанды қырды қасарған.
Мыңбасы болып Асанбек,
Қылыш шауып, бас алған.

Сырымға еріп Асанбек,
Ұлықты бірге шабысты.
Орынбор, Елек қамалын,
Қоршауға да қатысты.

Астарханның түбінде,
Қалың жаумен атысты.
Бірін- бірі ала алмай,
Қызыл қанға батысты.

Садақтан жебе боратты,
Дұшпанның алдын орапты.
Қара терге малшынтты,
Астына мінген қара атты.

Асып жүрді жаулардан,
Сырым ердің айласы.
Тиіп жүрді әр жерде,
Ақылының да пайдасы.

Шаң түтеген жорықтар,
Жылдан- жылға ұласты.
Дұшпанға кеткен қонысты,
Алам деп халық шуласты.

Сарытауды* алмақ боп,
Жауларға ойран салмақ боп.
Бұйрық алды Сырымнан,
Қолды бастап бармақ боп.

Тәуекел деп Асанбек,
Шаруаларды бастады.
«Дұшпанды атып сұлат!» – деп,
Жасаққа ұран тастады.

Сарытаудың өңірін,
Қап-қара қою шаң басты.

Жер-суды қайта алмақ боп,
Кең сермеді құлашты.

Жауынгерлер соғыста,
Екі жақтан да қырылды.
Қол бастап ылғи Асанбек,
Көрмеді ешбір тынымды.

Қамалға шауып ат қойды,
Түс-тұсынан от қойды.
Найзалы топты басқарып,
Жаудың күшін тез жойды.

Казак орыс жүздігі,
Асанбекті қоршады.
Қолма-қол жаумен соғысып,
Ақыры батыр шаршады.

Соны көріп жаны ашып,
Өткір көзден от шашып.
Жантелідей қолбасы,
Шығарып алды жолды аршып.

Тыныс ап біраз Асанбек,
Қайтадан тиді екпіндеп.
Казак орыс батыры,
Шыға алмады жекпе жек.

Жалдамалы қалмақ жүздігі,
Казак орыстарға болысты,
Сиреп қалған жау тобы,
Солармен тағы толысты.

Петька деген баһадүр,
Асанбекке кез келді.
Жауды көріп жасқанбай,
Қол оғы ердің көздеді.

Қадалғанда қол оғы,
Атта Петька теңселді.
Тап сол кезде Асанбек,
Сермеді оған семсерді.

Семсерменен бір шауып,
Петьканың басын түсірді.
Артынан келген қалмақтың,
Найзалап үнін өшірді.

Жора деген бір қалмақ,
Батырсымақ неме екен.
Жүз кісілік Асанбек,
Одан қорқар ер ме екен.

Қылыштасып екеуі,
Қылыштарды сындырды.
Найзаласып бір-бірі,
Ат сауырынына міндірді.

Асанбек те білекті,
Қорықпайтын жүректі.
Ұшырып жаудың найзасын,
Сүнгімен шаптан ірепті.

Қатты қағып найзасын,
Асырып жаудан айласын.
Шаптан шаншып лақтырды,
Көрсетіп жаудан таймасын.

Садақпен де атып түсірді,
Дүшпанға жерді күштырды.
Талайын оққа ұшырды,
Қамалға қуып тықсырды.

Жүргізді қатты ұрысты,
Беттетпеуге тырысты.
Мылтықты патша жасағы,
Қазақтардан ығысты.

Жантелі* мен Асанбек,
Тізе қосып соғысты.
Ұстамақ боп екеуін,
Әдіс қып жаулар торысты.

Сарытау үшін Асанбек,
Қыздырды қатты ұрысты.

«Уралап» дұшпан келсе де,
Ат басын кейін бұрысты.

Аттылы-жаяу аралас,
Патша әскері қаптаған.
Оққа ұшқан өлікті,
Аяқпен басып таптаған.

Асанбек аянбастан қылыштасты,
Түсірді допша шауып талай басты.
Сырымның жасағында мыңбасы боп,
Сан рет дұшпандарға майдан ашты.

Сырым ұлы Жантелі,
Қолында мылтық пілтелі.
Аямай қырды дұшпанды,
Жерді таза еткелі.

Жантелі үлкен қолбасы,
Асанбек батыр жолдасы.
Құлмәлі ұлы Өтеміс,
Ірі сардар сырласы.

Арғыннан келген үш ақын,
Көтеш пенен қос Жанақ,
Насихат айтқан халыққа,
Ауылдарды аралап.

Жаманқала шаһарын,
Шабам деп Сырым жиналды.
Аттанып жасақ барса да,
Ала алмай оны қиналды.

Шығарды сыртқа дұшпандар,
Зеңбіректерін сүйретіп.
Қазақ-Ноғай жасағын,
Тастамаққа күйретіп.

Зеңбіректен доп атты,
Тигізе алмай боқ атты.
Шашырап алыс кетеді,
Арасын ашып топ атты.

Зеңбірек добы дәл тимей,
Жандаралды сандалтты.
Атты әскері Сырымның,
Оққа ұшпасын аңғартты.

Хиуалық түзу мылтықпен,
Асанбек жауға оқ атты.
Көздегені мүлт кетпей,
Зеңбірекшіні сұлатты.

Жантелі де оқ атып,
Жау тушысын құлатты.
Зеңбірекші төртеу оққа ұшып,
Қазақтар жағын қуантты.

Асанбек сонда ат қойды,
Жауға қарай төтелеп.
Найзамен шаншып түсірді.
Кездескен жауды жекселеп.

Сасқалақтап дұшпандар,
Үш зеңбіректі сүйреді.
Қолма-қолға шыға алмай,
Патша әскері күйреді.

Зеңбіректің үшеуін,
Жаулар тасып үлгірді.
Зеңбірекпен тез ата алмай,
Солдаттар істі бүлдірді.

Сол қысылшаң кезенді,
Пайдаланды Сырымдар.
Өкпе тұстан Асанбек,
Шабуыл жасап ұрымтал.

Зеңбіректің біреуін,
Асанбек қолға түсірді.
Жантелі оны бағалап,
Нағыз ер деп түсінді.

Нұралы ханды Ер Сырым,
Еріксіз тақтан тайдырған.

Отқа өртеніп тақтары,
Төрелер қатты қайғырған.

Жасытып жездей майырып,
Жыландай жағын айырып.
Шығарған соң быт-шытын,
Сұлтандар қалды қаймығып.

Шақырған патша уәзіріне,
Жұмысым Сырым жоқ деді.
Ілгері басты істерім,
Көңілім менің тоқ деді.

Шаруаң болса, өзің кел,
Бара алмаймын мен деді.
Ақылсызға Сырымды,
Санап жүрме сен деді.

Көсемдікке сайлаған,
Сырым батыр даңасын.
Содан бастап қалың ел,
Шаңдатты Самар даласын.

Сарбазға қосты Асанбек,
Інісі мен баласын.
Тату қып жүрді әр жерде,
Бүтіндеп жұрттың арасын.

Бағалады Сырым қарт,
Асанбектей сардарды.
Жәрдемші етті өзіне,
Ақылды жас дегдарды.

Қонысы кетіп князға,
Атқа мінген Асанбек.
Насихат айтқан Берішке,
Дұшпанға қарсы аттан деп.

Майданға шық деп Берішке,
Белін буған зор іске.
Тізе қосып Сырыммен,
Шақырған жұртты күреске.

Ұрысқа содан кіріскен,
Қарсы боп хан, патшаға.
Жандаралға бармаған,
Шақырса да қаншама.

Жылатпан деп елімді,
Қайтарам деп жерімді.
Жасаған жорық сан рет,
Алам деп жаудан кегімді.

Бес қаруды асынған,
Сарбаз жинап асылдан.
Қара қасқа ат мініп
Ту ұстаған жасылдан.

Жасыл туды қолға алған,
Алдын-артын ойлап толғанған.
Жұрт кегі түсіп есіне,
Асанбек батыр долданған.

Өсіріп құлын, ботасын,
Көрем деп малдың опасын.
Жасаққа көлік бергендер,
Сырымның алды батасын.

Жүзгіштікке, ұрысқа,
Жігіттерді үйретті.
Сынақтан өткен бозбала,
Майданда жауды күйретті.

Дұшпанды жасақ жаулады,
Бір тобы аңды аулады.
Барымта алған түрікпеннен,
Халықтың малын даулады.

Сан рет шапты қамалды,
Жүргізіп ұрыс табанды.
Зеңбіректі жау қолы,
Көп қолдапты амалды.

Жанкелді мен Жантелі,
Сырымның қос шынары.

Халқы үшін дұшпанмен,
Ұрыста тарқар құмары.

Сырым менен Түймебай*,
Даттың екі шырағы.
Мінгендері жаратып,
Қазақы жылқы пырағы.

Асанбек пен Өтеміс,
Беріштің асыл ұланы.
Баптап мінген екеуі,
Бір-бір тұлпар құланы.

Соғысса да неше жыл,
Арылмай бастан мұнары.
Мәлімсіз болды ел-жұртқа,
Аяғы немен тынары.

Бірде қазақ, ноғайлар,
Иемденсе жер-суды.
Басым боп кейде дұшпандар,
Ауылды жерден көп қуды.

Ие болмай жеріне,
Қазақ пенен ноғайлар.
Жауыздарға бұйырды,
Еділдегі тоғайлар.

Қоныс болды жауларға,
Еділдің қалың тоғайы.
Сәтті болып жаулауға,
Істің келді-ау орайы.

Қорғасын оқты мылтық аз,
Зәңбіректері мүлде жоқ.
Қарулары болмай мәз,
Ішіне көсем түсті шоқ.

Шектінің ері Көтібар,
Соңына ерген қолы бар.
Батыр еді ол-дағы,
Асанбекке барабар.

Ерлердің қалған мирасы,
Кейінгіге үлгі боп.
Көтібар болған мыңбасы,
Сөзін тыңдап қалың топ.

Көтібар батыр дос болып,
Асанбек ерге ілесті.
Жер-су үшін өш болып,
Патшаға қарсы күресті.

Жасады жорық бөлініп,
Қамалға шапты көрініп.
Қызмет етті Сырымға,
Шынымен олар беріліп.

Асанбек пеп Көтібар,
Орынборды қоршады.
Шабуылдап бекініске,
Ақыры ерлер шаршады.

Сол шақтарда Асанбек,
Жебе ұшына у жағып,
Көрем жауды енді деп,
Қарауылшыны түр бағып.

Сақшыны атып құлатқан,
Өрт шығарып шулатқан.
Қаланың өрттеп бір шетін,
Найзалап жауды сұлатқан.

Көмекке бірақ ғаскер кеп,
Бекінді олар құрып шеп.
Зеңбіректі қалың жау,
Шықпады сыртқа өңмендеп.

Көрінбей бойын жасырып,
Қазақты келген басынып.
Жақындаса атпақшы,
Қулықтарын асырып.

Зеңбіректі дұшпандар,
Бекініп алып тоғайға.

Ара-тұра жаудырды оқ,
Қазақ пенен ноғайға.

Құрды жау да тұзағын,
Қазақтар мен ноғайға.
Асанбектің атысы,
Дұшпанға соқпай оңайға.

Ебін тауып солдаттың,
Қудырып алды аттарын.
Өртеп кетті сарбаздар,
Князь, дворян бақтарын.

Өрмелсп шықты сатымен,
Сарбаздар дуал үстіне.
Жау әскері кез болды,
Қолма-қолда күштіге.

Атылды гүрс-гүрс зеңбірек,
Көк түгін болды төңірек.
Шығын қылмай сарбазың,
Шегініп кетті Асанбек.

Казак, орыс қолынан,
Шығын болды көбірек.
Қол оқ тиген солдаттар,
Жараланған еңіреп.

Аянбастан екі жақ,
Он шақты күндей атысқан.
Асанбек пен Көтібар,
Майданға шындап қатысқан.

Лақтырып қол оқ, Селебе,
Жатпады жасақ бекерге.
Патшаның тың әскерің,
Ұрындырды полеге.

Сегіз қырлы найза ұшып,
Қақ қайыңға саптаған.
Күлдірмамай, садақты,
Екі көздеп атпаған.

Жеті жасар асауды,
Үйретіп ылғи баптаған.
Ат үстінде күні өткен,
Үйде ұйықтап жатпаған.

Сәнсіз дүние жақпаған,
Еріне күміс қақтаған.
Паналап келген қашқынды,
Қол астына сақтаған.

Қазақ, ноғай ғаскерін,
Көсем болып меңгерген.
Жер-су үшін күрес деп,
Халайыққа дем берген.

Адамдарды тең көрген,
Татулықты жөн көрген.
Қамын ойлап ел-жұрттың,
Түн ұйқысын төрт бөлген.

Дәуленнің салған жолы деп,
Арабы ақбоз алдырған.
Түрікпен бие оңды деп,
Қаз мойын айғыр салдырған.

Арабы боз айғырдың,
Бура сан ылғи биесі.
Үйірі солай асыл боп,
Басталды тұқым жүйесі.

Бастан бір күн өтер деп,
Опасы жоқ сұм жалған.
Көгерем деп қан төгіп,
Қызылды-көкішіл ту алған.

Ер Сырымның тіккені,
Екі түрлі ту болды.
Жебе ұштарын майлауға,
Жинатқаны ку болды.

Жауыздың орны дозақ деп,
Ел қамқоры озады деп,

Ақбозды Сырым жаратты,
Пайғамбар мінген боз ат деп.

Көрмейік жаудан азап деп,
Болмайық жатқа мазақ деп.
Дұшпанға берме теңдікті,
Бір туған ноғай, қазақ деп.

Насихат айтып Ер Сырым,
Алдына дабыл өңгерді.
Майданға бара жатқанда,
Артына сауыт бөктерді.

Қазақ пен ноғай бірігіп,
Ер Сырымды бел көрді.
Қараағаштай қауымды,
Көсем-дағы ел көрді.

Күлдір-күлдір кісінетіп,
Ақбозды мінген Ер Сырым.
Шығыршығы шын болат,
Сауытты киген Ер Сырым.

Туын тігіп жайнатты,
Бие мен іңген байлатты.
Казак орыс жылқысын,
Қудырып елге айдатты.

Бөліп берді олжаны,
Ғарыш-қасер, нашарға.
Жомарттықта хан мен бек,
Ер Сырымнан асар ма?

Қымыз бенен шұбатқа,
Ғаскерін көсем қандырған.
Сарбазға келген жігітті,
Деген жоқ Сырым қаңғырған.

Ғаділдік жолын іздеген,
Жұрт бірлігін көздеген.
Адасып жүрген пендені,
Дұрыстыққа меңзеген.

Нұралы мен ұлықтар,
Құрған ханның кеңесін.
Солайша қулар айла қып,
Тоқтатпақ көптің егесін.

Кеңеске Сырым бармаған,
Елшіні қабыл алмаған.
Олардың айтқан сөзіне,
Құлағын көсем салмаған.

Елші қайтты хандарға,
Сырымнан жолы болмаған.
Жандарал, хан күйінді,
Қалай деп ісі корлаған.

Хан кеңеске қарсы қып,
Құрып халық кеңесін.
Мәлімдеп Сырым бұл жайды,
Өршітті көптің егесін.

Жүрегі жұрттан шайлығып,
Жандарал қалды қаймығып.
Жасады жорық Ер Сырым,
Есесін жаудан қайырып.

Майданда дабыл қақтырған,
Жұртты өре тұрғызып.
Сыбызғы, керней тарттырған,
Ұйқысын жаудың бүзғызып.

Ерлерге істі тапсырып,
Жасаққа жолды аштырып.
Садақтан жебе жаудырып,
Дұшпанды қуды бастырып.

Патша әскерін састырып,
Найзалап қуып тастаған.
Асанбектей сардарлар,
Сырымның ісін қостаған.

Көсемнен алып бұйрықты,
Асанбек ұрыс бастаған,

Астына төсеп тоқымды,
Басына ерді жастаған.

Меңіреу түнде жол тапқан,
Қамалға да сан шапқан.
Асанбек пен Өтеміс,
Жау аңысын көп баққан.

Найза шаншып, жебе атып,
Князды шапты шулатып.
Нұралы ханды тайдырды,
Оңдырмай тактан құлатып.

Жандаралды мұқатып,
Тынымсыз жасап жорықты.
Мықтыларын күртуға,
Қамалды сырттан торыпты.

Қаптата тігін шатырды,
Шақырып өңшең батырды.
Көппен Сырым сөйлесіп,
Құрды кеңес ақылды.

Баптап мініп қос бозды,
Қоңыраулы найза қолға алған.
Ертемен жауға аттанып,
Қоңыр салқын төске алған.

Ақ кіреуке кигені,
Өңкей тұлпар мінгені.
Андыздап шапқан ерлердің,
Қалқан қарға ілгені.

Беліне байлап семсерді,
Жалайлы найза ұстаған.
Ұлық пен ханның создерін,
Арттарына қыспаған.

Ақ сауыттың сыртынан,
Түйс жүн шекпен кигені.
Жарасады жігітке,
Халқы үшін жауға тигені.

Есіріп келген дұшпанды,
Аш күзендей бүгілтіп.
Ат сауырынан құлатқан,
Шыбын жаннан түнілтіп.

Толғамалы кок сүңгі,
Жаудың кірген төсіне.
Мықты екенін қазақтың,
Сонда алған дұшпан өсіне.

Жандаралды шошытып,
Кірген Сырым түсіне.
Қайран қалды ұлықтар,
Көшпелі жұрттың күшіне.

Қиуадан ақыл ойлаған,
Кек алмай жаудан қоймаған.
Әрқайсысы сардардың,
Жүз дұшпанға тоймаған.

Қару соққан зергерлер,
Арба жасап шеберлер.
Өнерліні жинатқан,
Бұйрық беріп Сырым ер.

Қате атпай мергендер,
Дұшпанды байлап ұшырған.
Өте алмай жаулар бөгелген,
Атқыштардың тұсынан.

Қамалып жарға қысылған,
Болса да дұшпан ысылған.
Патша әскерін бостырды,
Жауынгер қауым мұсылман.

Көрсетті күшін Асанбек,
Соғысып жаумен бетпе-бет.
Тойтарып талай тастады,
Дұшпанды келген ентелеп.

Шегінді жаулар басынған,
Ерлерден шошып ашынған.

Майданға шыққан Асанбек,
Бес қаруды асынған.

Ауыстырып мінді ерлер,
Жорықта сан түлпарды.
Шындап майдаен шығарды,
Нелер боздақ сұңқарды.

Қызыл қанға боялды,
Қазақтың қайран жерлері.
Қою шаңға оранды,
Жасыл алқап белдері.

Ұйқысынан оянды,
Қазақ пен ноғай ерлері.
Зеңбіректі патша қолына,
Қонысты оңай бермеді.

Жұрты үшін отқа көп күйген,
Ат күйрығын шарт түйген.
Нұрғожаұлы Асанбек,
Туған халқын шын сүйген.

Ұрыстың қызған шағында,
Ыстық боп күн де шаңғыты.
Қазақ, ноғай елдерін,
Патшаның ісі налытты.

Жаны ашып қауымға,
Намысқа Сырым шауыпты.
Сыпырмақ болды халықтан,
Кигізген патша қамытты.

ШОЛАҚ ҚОЛ ЗАЙЫБ (Дастан)

Ассалаумағалайкем, жиылған көп,
Жүрмісіз, сау – саламат би менен бек.
Тілекті сіздер айтқан орындайын,
Айтқаным шығар болса ойыңнан дөп.

Көңілге шығарған жыр ұнамаса,
Жазғырып ініңізді көрмендер жек.
Ықыластарың әлдеқалай құламаса,
Хиссаны інің отыр шығарман деп.

Дастанды ақын айтар тыңдағанға,
Жырлауға шабыт келмес бұлданғанда,
Ағытылар жыр тиегі сонда ғана,
Бәйітті ел ұнатып құндағанда.

Ойын-той, күнде думан жүрген жері,
Белгілі жұртқа атым Сегіз сері.
Ордаңда мырза* сіздің ән шырқайын,
Халқымның өтінген соң би мен бегі.

Сөкпендер болмаса егер сөзде маңыз,
Уақиға дей алмаймын болған нағыз.
Шығарар осы жырға арқау болды,
Тараған Арабтардан ертегі-аңыз.

Арабта Ғасим атты бір бай өткен,
Халқына қайырымы мол, смес өктем.
Өзінің мырзалық пен шыншылдығын,
Кейінгі ұрпақтарға мирас еткен.

Сол шоңжар өмір сүрген болып малды,
Көп көрген онан қайыр байғұс-жарлы.
Жақсы ісі өзгелерге ғибрат болып,
Ғасимнің жұрт аузында аты қалды.

Ол Ғасим қатарында салтанатты,
Атқарған істері де екен бапты.
Ғарабқа жомарттықпен даңқы шығып,
Көмегін ғарыптерден аямапты.

Маңайын Мекке шаһар еткен мекені,
Ол-дағы дүниеден өткен екен.
Өлерде жалғыз ұлын шақырып ап,
Болар істі ескертіп кеткен екен.

Сол Ғасим бір ісіне өкініпті,
Өзінің ағаттығын кеш біліпті,

Өнерге жас кезінен баули алмай,
Жалғызын ерке етіп өсіріпті.

Жалғызы Ғасим ердің аты – Рахым,
Ол-дағы жемеген жас пенде хақын.
Жиырмада солкылдаған бектің ұлы,
Дүниенің көріп өскен рахатын.

Ғасимға демі бітіп ажал жетті,
Бар қызық көрген түстей өтіп кетті.
Өлерде жалғыз ұлын шақырып аң,
Былайша Рахымға өсиет етті.

- Ей, ұлым, сүм дүние жалған депті,
Айырылма, шамаң келсс, малдан депті.
Қалам деп жарлы болып тағы ойлама,
Сақтану өтс қажет саған депті.

Дүнис тағы айтамын *жалған дейді*,
Нелер бек малсыз жұтап қалған дейді.
Басыңнан бақыт құсы ұшып кетсе,
Қонуы қайта оралып арман дейді.

Үйрен деп ем өнерді үйренбедің,
Тым болмаса үйреніп жиренбедің.
Еркелетіп өсірген кінә өзімде,
Қарызын тәрбиешілік өтемедім.

Бір насихат айтайын саған жаным,
Кездейсоқ жарлы болсаң бітіп малың.
Жәрдем сұрап бармағай қарт адамға,
Шал кісі көп жоғалтқан беттің арын.
Әрине, шалдың бәрі емсс жаман,
Нашары сауда ісіне болар маман.

Қарттардың бірталайы қатты болар.
Өзіне дүние-малы тәтті болар.
Жасынан жалғаншылық дәмін татқан,
Сол себеп жиһаз-мүлкі бағғы болар.

Кедей болсаң осыңы аңғар балам,
Толатын мезгіл жетті ақыл-саңаң.

Шамаң келсе дәулетті шашпай ұста,
Ұқыпсыздық пендеге болар жаман.

Жас адамның көбінің мінезі жұмсақ,
Қарт кісідей жас кісі болмас ұсақ.
Әрине, жастарда да сарабдал бар,
Қоятын жомарт болмай, өзін тұсап.

Алайда шалдай емес, тілге келер,
Аз да болса, жас кісі көмек берер.
Дәулет-бақыт тұрмайды мәңгілік боп,
Ұғып ал, құлыншағым басқа келер.

Бойыңа қонбаған соң түрлі өнер,
Адамды көп іздерсің жәрдем берер.
Малың кетіп, егерде ғарып болсаң,
Өсиет сөзім – осы сен ескерер.

Ұзамай дүниеден өтті Ғасим дана,
Әкенің сөзін еске ап қалды бала.
Ұқыптап дәулетке ие болмаған соң,
Азайды мал мен мүлкі бара-бара.

Рахым Ғасимұғылы жалқау екен,
Өнерсіз дүние қуу бекер екен.
Пендені тіршілікте жетілдірер,
Шынында қызмет пен өнер екен.

Өзіне-өзі Рахым қызмет етпей,
Орнымен талпынуға ақылы жетпей.
Малдан да, ақшадан да жұрдай болды,
Арада әкесі өлген бес жыл өтпей.

Бастан-ақ болмаған соң ой мен сана,
Рахым ие болмай дүние-малға.
Ақшасын, мал-мүлкін де тауысып ап,
Жылайды бола көр деп тәңірім пана.

Күйзелтгі кәсіпсіздік оны қатты,
Үй жиһазын қалдырмай түгел сатты.
Еріншектік салдарынан мүсәпір боп,
Еріксіз жоқшылыққа белден батты.

Дәулеті талапсыз боп қолдан кетті,
Қаржысын даңғойлықпен шашып бітті.
«Кәсіпсіз тұрмыс болмас», - деген нақыл,
Ел-елден қайыр тілеп тентірепті.

Рахым аралады талай жерді,
Көрмеген өзі туып көрді елді.
Өнерді үйрен деп ем үйренбедің,
Деп айтқан әке сөзі еске келді.

Үлкен шаһар Бағдатқа Рахым келді,
Аралап көшелерін ұзақ жүрді.
Көшенің бір бұрылысынан өтерінде,
Отырған бір дүкенде кісі көрді.

Сол дүкенге тезірек келіп жетті,
Жасы ұлғайған кісі екен сұрғылт бетті.
Мұхаммед пайғамбардың үмәтімін,
«Бере көр аздап қайыр», - деп еңірепті.

Рахымның жолыққаны сараң адам,
Сырты софы болғанмен, іші харам.
Ол сұмды байғұс жігіт қайдан білсін,
Кісіні арам пиғыл танымаған.

Софыдан көмек сұрап несін алған,
Ренжітіп сөйлеген тіпті жаман.
Қайыр беру орнына ғайбат айтып,
Шақпа тілді болмай ма ондай надан.

Барғаны Рахымның жылым пенде,
Айырылып адамдықтан болған кенде.
Зымиян, мүртмерез боп аты шыққан,
Белгілі еді Бағдаттағы дүйім елге.

Сарабдалдан* етеді қандай үміт,
Харамнан болмас жанға қайыр күтіп.
Пиғылы жаман шіркіннен күлер үзіп,
Жөнелді назаланып байғұс жігіт.

Үйінен безген мүлде жүдеп-азып,
Қойғандай кедейлікті оған жазып.

Көп жерді шарлап жүріп Рахым ғарып,
Бағдатқа келіп еді табуға азық.

Бағдатта әлгі сұмнан әбден жеріп,
Жөнелді көше аралап, жоқтық көріп,
Шаһарды әрлі-берлі кезіп жүріп,
Жолықты жас әйелге кезі келіп.

Келіншек асқан көркем отыр тақта,
Көрген соң Рахым барды әйел жаққа.
Ішінен ғашық болып ұнатады,
Болғай деп осы гөзел біздің баққа.

Аруға таяу келіп, халін айтты,
Әркімнен қайыр болмай көңілі қайтты.
Мұхаммед – Мұстафаның құрметіне,
«Жеңеше, көмек ет!» - деп, жайын айтты.

Гөзел айтты Рахымға жаным құрбан,
Күйінді көріп тұрмын қажып тұрған.
Үйіме паналатып, аға етер ем,
Қайтейін байым жауыз құдай ұрған.

Бітесің аяқ тайса жалғыз қылдан,
Талпынып көсіп ізде аға жылдам.
Мұны сатып базарға күнің көр деп,
Өзінің бір киімін қайыр қылған.

Бағасы ол киімнің бес мың динар,
Жақсылық кейде адамның жанын қинар.
Рахымға ойда жоқта жол ашылды,
Кез келді ақылы болса, есін жинар.

Табыс жоқ ерге мұндай әрбір жылда,
Бағасы сол киімнің бес мың ділда.
Рахымды қуған сұмның әйелі екен,
Халайық енді болар жайды тыңда.

Киімді алып Рахым кетіп қалды,
Қара ниет софыға жетіп барды.
Жолда ішікті көрсетпе деп айтуды,
Ұмытып көркем зайыб қапы қалды.

Ару берген киімі – бұлғын ішік,
Базарларға тұрады сирек түсіп.
Бір әйел мұндай қымбат ішік берді,
Зайыб құрлы болмадың деді күшік.

Жас ару осындай бір киім берді,
Сыйлады ғарып болған мендей ерді.
Аяуды білмейтұғын неме екенсің,
Болмаған әйел құрлы бұзық деді.

Көрсем де бүгін мұндай таршылықты,
Ер едім ұмытпайтын жақсылықты.
Қолқайыр бере салсаң қайтетін еді,
Кормессің сен де ылғи баршылықты.

Таныды софы зұлым сол киімді,
Таласса Рахым бермес ол бұйымды.
Жарлыға рұқсатсыз ішік берген,
Әйелге тонатпайын мен үйімді.

Бұл зайыб бергеннен соң қымбат ішік,
Қаңғырма мені сынап деді күшік.
Киім берді және де сөз естіртті,
Деді де жөнелді үйге күйіп-пісіп.

Солайша сұмырай софы ызаланды,
Ішікті Рахым алып кетіп қалды.
«Сазайын жүзіқараның тартқызам», - деп,
Ашулы күйде үйіне жетіп барды.

- «Ей, сүм әйел, беріпсің қымбат киім,
Қаңғырмаға сыйлапсың сонша бұйым.
Көңілдесің бе әлде ол оттай ыстық,
Олай болса, құның жоқ жалғыз тиын.

Бір қуға рұқсатсыз ішік берген,
Ол қаңғыма тілдеп мені күшік деген.
Сені талақ етпесем, қолың шауып,
Жүрейін онда тең боп күшікпенен.

Шақырмаймын бұл үшін қалың жиын,
Үлкен бейнет дәл менен көрер сыйың.

Рұқсатсыз дүние шашар неме екенсің,
Саған мен көрсетейін жаза қиын.

Әйел айтты бергенім өз киімім,
Төркінімнен әкелген өз бұйымым.
Мен сенің дүниеңнен бергенім жоқ,
Қалайша сен кесесің жаза қиын.

Ол маған, мен де оған емен ғашық,
Ойыңыз қандай жаман едің пасық.
Көрген соң жүдеп-азған байғұс жасты,
Сыйладым аяғаннан жаным ашып.

Софымын дүние жинар жапқа бермей,
Дәулет шашпан өтсем де қызық көрмей.
Көрсеқызар зайыпсың ұшып-қонған,
Кәпірмен тең боп жүрсің дінге көнбей.

Зайыб айтты не керек қызық көрмей,
Дұрыс емес іс болар қайыр бермей.
Мұхаммед-Мұстафаға жаным құрбан
Қайта қойман дінімнен өзім өлмей.

Мағырифа екен арудың білсең аты,
Мәдиналық Курейшит асыл заты.
Ішінде Курейшиттің Хашим елі,
Басқадан артық екен салтанаты.

Сол Хашим Мағырифаның шыққан тегі,
Әкесі сол аймақтың екен бегі.
Ортада жанған жарық жұлдызым деп,
Өсірген еркелетіп оны елі.

Кезінде болса да қыз айдай толған,
Ісі артық кейінгіге үлгі болған.
Әкесі қалың малға сатқаннан соң,
Бағдаттық бір мәжнүнге душар болған.

Еліне мырзалықпен шыққан аты,
Ол қыздың әкесінің Ғамзат аты.
Қызымды қор стер деп ойламапты,
Көңілінде болмаған соң ешбір таты.

Мағырифа кыз боп өскен іске икемді,
Ару боп қатарында инабатты.
Жарына Меккедегі қосыла алмай,
Бір итке әйел болған дінсіз, қатты.

Оны алған софы еді Жазит атты,
Ол өзі хайуан еді мінезі қатты.
Софы деген атақтан садаға кетсін,
Маңына оның ешкім жоламапты.
Дүние қуған, мейірімсіз неме екен,
Ғашығын қойнындағы аямапты.

Өзімнің кім шыдар деп заһарыма,
Орынсыз софы мінген қаһарына.
Жарының оң қолына қанжар ұрды,
Қоям деп жарым жанның қатарына.

Аруға софы айтты үлкен мінің,
Болсын деп қайыршылық көрер күнің.
Оң қолын білезіктен тастады шауып,
Осымен бігеді деп сенің құның.

Қылмысы Жазит сұмның ірі болды,
Ішпей-жемей жаны оның сірі болды.
Дүниежорлық өн бойын билеп алып,
Көңілінде кетпейтұғын кірі болды.

Жексұрын софы болды жаманатты,
Қылмысқа ниеті ауған сондай қатты.
Қолқайыр бергені үшін жаза тартқан,
Аруға осы қорлық өте батты.

Мағырифа жомарттыққа жанын сатты,
Бек аяп ғарып болған азаматты.
«Күнін иттің ғарыптен төмен қыл!»-деп,
Софыны ергелі-кеш қарғап бақты.

Аруды аяп, Жазитті ел қарғады,
Сансыз жұлдыз, аспан мен жер қарғады.
Жан-жануар бәрі де онан жеріп,
Үшқан күс, жүгірген аң, көл қарғады.

Жазитті көкте нұрлы күн қарғады,
Куәсі ғашықтардың түн қарғады.
«Бұл сұмнан пендеге жоқ мейірім», -деп,
Есікте қызметші күн қарғады.

Құтылар Мағырифаның шарасы жоқ,
Сүйенген хақтан басқа панасы жоқ,
Софы сұм бет ашылды мен кетейін,
Деді ол бір басым да таласың жоқ.

Софы сұм күзғын еді қандыбалық,
Тастады Мағырифаны етіп талақ.
Жыртқыштың айуандық қылығынан,
Жиіркенді Бағдаттағы барлық Ғараб.

Жөнелді Мағырифа басын ашып,
Меккені жүрмек емес жолда басып.
Қайырымды керуснбасы ілестірсе,
Жас ару кетпек болды Мысырға асып.

Қамықпай софы сұмның қуғанына,
Қараңыз зайыб белді буғанына.
Сан ғашық көрсе мазақ етеді деп,
Бармады намыстанып туганына.

Қиын ғой жүру онда кем боп ашық,
Байынан айырылған соң жамандасып.
Жарымжан болсадағы талаптанды,
Тірілікте қалмау үшін босқа жасып.

Жиһанды тәуекел деп шарлап гөзел,
Тұрмысын әрбір жүрттың барлап гөзел.
Кездессе мейірімді жанашырлар,
Қолайлы мекен тауып қалмақ гөзел.

Көп жерді талаптанып кезді зайыб,
Бағдаттан керуенге еріп безді зайыб.
Жүрген аяққа жорғем де ілінер деп,
Алла өзі қолдайтынын сезді зайыб.

Әуелде қатты жүдеп азған еді,
Жарасын оташы емдеп жазған еді.

Сонан соң жолға бірден шығып кетті,
Әйтпесе мазақ бола жаздап еді.

Шыдамай қол ашудың зардабына,
Бағдатта болмады оның қалмағына.
Қаңбақтай жел аударған кете барды,
Күш жетпей жауыздықтың салмағына.

Үшырап қанқұмарлық заһарына,
Жолығып Жазит сұмның қаһарына.
Керуенге қайырымы мол ілесіп кеп,
Мысырдың кірді үлкен шаһарына.

Бейнетсіз, рахатсыз күн кеші ме,
Пенденің талап қылған оты өше ме.
Аса бір қияпатты, киімі тәуір,
Кездесті бәйбішеге ол көшеде.

Танысып бәйбішеге еріп кетті,
Шаһардың бір шетіне келіп жетті.
Бәйбіше мейман етіп, дем алдырып,
Қадірлеп жас аруды құрметтепті.

Жас ару Мағырифа аса сертті,
Мінезі биязы еді, емес өртгі.
Дем алып, қонақ болып тыныққан соң,
Отырып бәйбішеге мұңын шертті.

Жас зайыбты бәйбіше болды қимас,
Көрсеткен құрметі оның жырға симас.
Уәлі ауыз және де шарапатты,
Қарт әже елден қорқып айыл жимас.

Сол үйде тұрып гөзел болды мұндас,
Бәйбішемен болды енді тіпті сырлас.
Маңайдан да табылып дос-жарандар,
Көбейді жанашырлар, құрбы-күрдас.

Бәйбіше оны қызым-балам депті,
Ару да өзім шешем-анам депті.
Аллаға мінажат қып Мағырифа да,
Сақтаған адам етіп панам депті.

Сыйласып осылайша күнін көрді,
Аяған қатар-күрбы, теңін көрді.
Тегінде жаратылысынан іске икем,
Бәйбіше сол арудың ебін көрді.

Шаһарға аты әйгілі көркем зайыб,
Бағдаттан жоқ боп кеткен ол бір ғайып,
Бойында жалғыз міні қолы шолақ,
Болмаса патша ұлына жар ғой лайық.

Екі жыл сол қалпынша уақыт өтті,
Қарасы үшінші жыл жылжып жетті,
Бір керуен сауда жасау мақсұтымен,
Мысырдың шаһарына келіп жетті.

Мысыр деп жалпы елге қойылған ат,
Онда көп шаһарлар бар нелер ғажап.
Ескендір*, Хайыр және басқа кенттер,
Кезінде күрған қала сән-салтанат.

Әр қала бөлек-бөлек патшалық боп,
Айырылып тұтастықтан қалған бір шақ.
Жиналып шаһар сайын сайлаушы топ,
Уәлаят басшысына мирас боп тақ.

Сол қала аты-Ескендір үлкен шаһар,
Ол кенттен барған жандар көрген баһар*
Базарын Ескендірдің араласаң,
Әрдайым ішіндегі шерің тарқар.

Сиынса құлшылық қып жаббар хаққа,
Пендеге кім таласар берер баққа.
Адамзат еш уақытта қор болмайды,
Көңілін тәуекел деп қойса аққа.

Шаһарға керуен келген салтанатты,
Қолайлы қонар орын тандамақты.
Маңына бәйбіше үйі тоқтамақ боп,
Сұрады карт әжеден рұқсатты.

Бәйбіше қадырлы ана инабатты,
Қаланың халқы да оны сыйлар қатты.

Әдетте шудан аулақ болу үшін,
Ұнатар кей керуендер шеткі жақты.

Қонуға үй маңына рұқсат етті,
Керуен азықпен мата тарту етті.
Сыйлығын басшысының қабыл алып,
Бәйбіше керуен тобын қонақ етті.

Шаһарға жеткен керуен келіп қонды,
Сол үйге керуеншілер мейман болды.
Төргі үйдің есігінен қарап еді,
Кенеттен бөлме нұрмен жарық болды.

Керуенбасы көрген соң орда-ұяны,
Жарық қылған білмекші құпияны.
Бұл іске кірешілер де қайран қалды,
Көрмеген қуса да көп дүнианы.

Керуенбасы айтты шешекке сөзім тыңда,
Дәм айдап мейман болдым бүгін мұнда.
Үй ішін жарық қылған не деген жан,
Көркінен нұр төгілген алтын тұлға.

Ертегі айналды ма бүгін шынға,
Бөлендік кездейсоқта ғажап нұрға.
Бар ма әлде ордаңызда бір асыл зат,
Табылмас іздесе де дүние-пұлға.

Хордың қызы мүсінді,
Өте әсем жан пішінді.
Бұл кім еді анажан,
Тандандырған кісіні?

Бәйбіше оған бұл менің қызым деді,
Жағдайын баяндасам ұзын деді.
Жазықсыз қол шабылған айтып жайын,
Қанішер болды алған жан бұзық деді.

Бәйбіше баяндады түгін қоймай,
Отырды жігіт тыңдап өткенді ойлай.
Керуенбасы көңілі аруға ауып,
Денесін ғашық өрті кетті бойлай.

Жігіт айтты сөзіме көнемісің,
Ей, ана, тілегімді беремісің.
Қызыңмен сөйлес қылып, уәдесін алсам,
Қолыңнан неке қиып беремісің.

Өтінішті айтсам, қабыл көремісің,
Мен етсем уәде-серт сенемісің.
Қолы кем демей оны алар едім,
Келісsem ақ ниетпен беремісің.

Ақыл да данышпан боп озамысың,
Сөйлесер сөзімізді тосамысың.
Екеуіміз шын жүректен табыса қалсақ,
Қызынды бата беріп қосамысың.

Бәйбіше айтты берейін сөзге келсе,
Тілекті өзің қойған мақұл көрсе.
Сөйлес қыл бөлмесіне барып қыздың,
Қарсы емен уәделесіп тілге көнсе.

Сәлемдесті бөлмеге кіріп барып,
Келісімін гөзелдің алуға анық.
Жағдай айтып, сөйлесіп көріп еді,
Мағырифа уәде берді тыңдап алып.

Керуенбасы баяғы Рахым еді,
Бұрынғы арманына кездей келді.
Өзінен ішік алған мүсәпірдің,
Бұл күнде басшы екенін таныды енді.

Ас дайындан шеше отыр қайтып келсе,
Қарсылығым жоқ деді қабыл көрсе.
Ақ батамды берейін күйсу бол деп,
Егерде қызым рас уағада берсе.

Ей, ана, мені етпе дертті дейді,
Ішіме түсірмегей өртті дейді.
Шын пейілмен қостым деп батаңды бер.
Қызыңмен еттім міне сертті дейді.

Ғашықтық денені алды ерік болмай,
Жүр еді лайықты серік болмай.

Ықыласы аруға әбден ауып,
Рахым зорға отырды тағат қылмай.

Құдайдан мінажат қып тілеп тілек,
Қамықты болғаннан соң шолақ білек.
Жылаған көздің жасын тәңірім иіп,
Міне енді теңін тапты сүйген жүрек.

Тамақ ішіп болған соң жиылды ыдыс,
Үй ішіне кіргендей болды ырыс.
Қонақ кәде жасалды, салынды төсек,
Тоқталды дем алмақ боп жүріс-тұрыс.

Бәйбіше ұйықтап, Мағырифа отыр ояу,
Шаттанды көңіліне түспей қаяу.
Түйелердің жүнінен иірілген жіпті,
Міндеті күнделікті оның бояу.

Жағдайын Мағырифаның тыңдасаң көп,
Айтайын зайыб жайлы азғана кеп.
Қолы шолақ болғанға көңілі жасып,
Мінажат қып тәңіріге жылайтын бек.

Оңаша бәйбішемен сырласқанда,
Өзіңе мағылұм дейді менің жайым.
Кем болып ер қасына қайтып барам,
Жан ана, жігерім құм, көп уайым

Бәйбіше беделі зор Ғайни аты,
Жақсы әулет онындағы шыққан заты.
Айырылып ұл-қызынан, ерінен де,
Өмірдің болмай қалған рахаты.

Ері де, ұлдары да шейіт болған,
Бәйбіше өз үйінде жалғыз тұрған.
Қыз етіп Мағырифаны қолына алып,
Көңіліне оны үлкен медеу қылған.

Жігітті кездестіріп бүгін кешке,
Шешеге айтқан сөзі түсіп еске.
Аздан соң Мағырифа да қалғып кетті,
Бұл бейнет айналсын деп көрген түске.

Ой ойлап ару байғұс ұйықтап кетті,
Түсінде оған үлкен қария кепті.
Мап-майда жұмсақ қолмен қолын сипап,
Қамық па бұдан былай балам депті.

Түсінде ақ сәлделі адам көрген,
Гөзелге сол ақсақал аян берген.
Қолымен кескен жерді сипап көріп,
Жазылар балам сенің қолың деген.

Оянса Мағырифа көзін ашып,
Танданған неткен түс деп көңілі тасып.
Байқаса баяғыша қолы бүтін,
Барады анасына жылдам басып.

Мен алғашқы күйге ендім анам деді,
Әуелі құдай екінші сіз панам деді.
Барам деп кеше уәде беріп едім,
Қолыңда болсын күйеу балаң деді.

Біз сіздің мәңгілік балаң дейді,
Қартайсаңда болмағай алаң дейді.
Шықсамда бұл жігітке мен тұрмысқа,
Тірілікте сізбен бірге болам дейді.

Кәсіп етсек ерінбей дәулет қонар,
Адал ниетті адамдар нұрға толар.
Ерге шықпай өзімді кем санасам,
Жас жаныма өмірде күнә болар.

Мағырифа сәлем етіп ерге барды,
Неке қидырып аруды Рахым алды.
Байқаса еш міні жоқ, қолы бүтін,
Қалай деп керуенбасы қайран қалды.

Мағырифа алғыс айтам деді саған,
Пәледен қағас еттің есен-аман.
Мұхаммед құрметіне киім беріп,
Осындай бақытты өмір бердің маған.

Тағы да Рахым сөйлеп айтар сөзін,
Қалуга разымын деді осында өзім.

Анажан, тіршілікте ренжітпен,
Ақ батаңды бердің де қостың өзің.

Жігіт бұрып жарына жарқын жүзін,
Арусың деді жалған жылы сөзін.
Қолы кем боп қапалы деп естіп ем,
Қалайша бүтін қол боп шықтың өзің?

Қос шамшырақ маңдайда скі көзің,
Атқан таңдай ажарлы нұрлы жүзін.
Өзіңдей көркем қызды көргеннен соң,
Қалайша ғашық болмай етем тозім.

Мағырифа айтты қатты азап тартқандығын,
Мойнына ауыр міндет артқандығын.
Жарлыға жанашыр боп ішік беріп,
Содан кем боп жанына батқандығын.

Жазықсыз жапа шегіп қамыққанын,
Бағдатта жоқтық көріп зарыққанын.
Ежелден көп жегенін ғарып қамын,
Сөйледі бірін қоймай болған халдың.

Рахым сонда таныды ішік алған,
Аруға көңілі ауып қайран қалған.
Осындай көркем зайыб сүйсем деген,
Сондағы еске түсті еткен арман.

Рахым айтты таныдым сәулем сені,
Алланың жақсылығының болмас шегі.
Сондағы ішік берген жетімің мен,
Сізбенен жолықтырды тағдыр мені.

Екеуі өткенді еске ап құшақтасты,
Кездесіп екі ғашық мауқын басты.
Анасы тілектерін қабыл алып,
Тұруға бірге олармен ризаласты.

Шүкірлік деді ана келдің баққа,
Қосылдың бір – бірінмен дер уақытта.
Ғұмырлы, зор бақытты, дәулетті боп,
Өтіңдер болып ылғи көңіл шатта.

Рахым Бағдатқа да барып қайтты,
Түгелдей мал мен мүлкін алып қайтты.
Баяғы әйел берген ішікті сатып,
Бағдатта кәсіп етіп байып қайтты.

Қосылған екеуі де бейнет кешіп,
Бір – бірін бек сүйеді өліп-өшіп.
Орнады бастарына бақ пен дәулет,
Ілескен мүсәпірлік кетті өшіп.

Еріне Мағырифаның көңілі толып,
Алдағы болар жайды оймен шолып.
Рахым да ғашық жарын құрметтейді,
Еске алып жүрген шағын жүдеп тоңып.

Ерімен, анасымен гөзел отырғанда,
Бір мүсәпір келді үйіне түске жақын.
Ақыры жауыздықтың неге соғар,
Алланың қарашы еткен ғаламатын.

Қайыршы келді есікке арып-талып,
Үстінде жыртық киім, қырсық шалып.
«Неткен жан бұл өзі?» – деп, айтты анасы,
Түріне ару қарап көрді танып.

Кеткендей неме екен соғып шалық,
Кигені аяғына жөке шарық.
Шіркіннің бет-әлпеті әлем тапырық,
Мысырға келген біреу көп қаңғырып.

Сол біреу баяғы сұм, софы жауыз,
Жасынан дүние қуған ол қанды ауыз.
Ақыры мал-мүлкінен жүрдай болған,
Болса да қанға құмар, қу жалмауыз.

Жазықсыз жас гөзелдің қарғысы атқан,
Орынсыз зайыбын ол зар жылатқан.
Тұтамдап дүниені ұстаса да ол,
Алла өзін қаһарына ұшыратқан.

Жүргенде дүниеге көзі тоймай,
Біреулер тонап кеткен түгін қоймай.

Көргенін аштық, жоқтық баян етіп,
Жәрдем деп отыра кетті жылай-жылай.

Мағырифа тұрып қалды шомып ойға,
- Қасқырсың, - деді, - шапқан момын қойға.
Түбіңе жауыздығың жетті, бөлем,
Сүм софы сен ешкімге кінә қойма?

Бар еді бір зайыбың өте көркем,
Шыныңды айт сен ғой оны тентіреткен.
Өмірде аса қымбат жарың еді,
Жанына қол кескенің батып кеткен.

Кездесіп қарғысына қайыршы болып,
Сен-дағы қаңғып жүрсің өңің солып.
Сарандық, қанішерлік түбіңе жетіп,
Айырылдың мол дәулеттен жұрдай болып.

Мағырифа оған аздап динар берді,
Жаныңды әлі құдай қинар леді.
«Таспен үрғанды аспен үр», - деген осы,
Бір кезде қолын кесіп қинап еді.

Бетіне бар айыбын айтып салды,
Сонан соң софы азғынды жолға салды.
Қолы шолақ зайыбын танып софы,
Бүтін қол болғанына аң-таң қалды.

Кәсіп қып мал мен мүлік құрады да,
Адал боп анасына ұнады да.
Қосылып бір-біріне, бақытты боп,
Жетістігі екі ғашық мұратына.

Шықпайды тәуір кеңес ақылы аздан,
Бар-жоқты қисса еткен мен бір жазған.
Ағалар, бұл әңгіме маған жетті,
Меккеге барып-қайтқан өнерпаздан.

АҚЫЛСЫЗ ШАХЗАДА

(Дастан)

Жырыма барша қазақ болған таныс,
Қарсы алып құрметтеді жақын-алыс.
Шығардым биылғы жыл бір топ дастан,
Жасым бар жиырма екіде жылым барыс.

Қобыз ап, шығардым мен түрлі дастан,
Өлеңге әуес болдым бала жастан.
Асынып қару-жарак, сауыт киіп,
Өткіздім нелер жорық газиз бастан.

Ән салып, өлең айттым әрбір елде,
Қолға алып домбыраны сегіз перне.
Қасыма топтап сарбаз ертіп жүріп,
Жүлде алдым алқалы топ болған жерде.

Мен Сегіз он жетімде бастадым қол,
Ашылды қуғын көріп, жорыққа жол.
Ереуіл атын мініп, жасыл ту ап,
Танылды жүргенімде оң мен сол.

Атандым қашқын Сегіз он жетімде,
Бой бермей Горчаковтың жендетіне.
Қасыма елден жалғыз Нияз еріп,
Кетіп ем жерден ұзап ел шетіне.

Бір қыстай Қаптауында паналадым,
Еділ-Жайық, сыр бойын жағаладым.
Мешін жылдың күзінде Тәншан асып,
Ауған, Иран елдерін араладым.

Басшы боп жас болсам да қалың қолға,
Мешін, тауық қысында болдым сонда.
Қар адамы әлде бір тағы адам ба,
Кездесті жалаңаш дию ұзақ жолда.

Қорықпай мақұлқаттан жүрдік өтіп,
Домбыра, сыбызғымен күйлер шертіп.

Ауладық арыстанды, жолбарысты,
Біз жедік жылқы сойып, қазы керттіп.

Тоғайын Ақбұлақ өзен мекендедік,
Жорға мініп, жүйрікті жетеледік.
Әр жерде сауық құрып, сайран салдық,
Жастықта ойнап-күлмеу бекер дедік.

Оралып өткен күзде келдім елге,
Кір жуып, кіндік кескен туған жерге.
Кешірім алу үшін, жолға шықтым,
Асынып алмас қылыш, қанжар белге.

Қытай жақ ел шетіне барып қайттым,
Сайранды жол-жөнекей салып қайттым.
Найман мен Жалайырға соқтыққан соң,
Сібе* мен Ұранқайды* шауып қайттым.

Ғаскерін патша ағзамның бастап бардым,
Міндетін ауыр жорық мойныма алдым.
Найман мен Жалайырдың кегі үшін,
Сібе мен қалмақтарға ойран салдым.

Безініп бір кездерде кетсем де елден,
Қол үзіп бойды аулақ сап туған жерден.
«Ер үш көрер, ат үш басар», - деген мақал,
«Келмеймін, баспаймын», - деп, кеткен жерден.

Кешірім алып патшадан,
Сыйлық алып ақшадан.
Селт етпеді қоңілім,
Қырылса да қанша адам.

Сыйлыққа ұлық жібек, бөз береді,
Бұл жорық біздің баққа кез келеді.
Дұшпанды жеңіп, аман келген шақта,
Жыр жырлау мақсұт болып көзделеді.

Тартуға ақша, жібек, бөз берген соң,
Бұл жеңіс біздің баққа тез келген соң.
Ақылсыз шахзададан сөз бастайын,
Уақиға хисса болар кез келген соң.

Атқан оқ ажалдыға кез келеді,
Біреуге кейде бақыт тез келеді.
Жалықпай әлеуметім тыңдасаңыз,
Ақылсыз шахзададан сөз келеді.

Мысырдың бір халифы көпті көрген,
Аралап бағынышты елді көрген.
Бір мырза жақсы тарту әкелген соң,
Ол ерге шахзада деп есім берген.

Мысырдың таңдап сүйген күн мен айын,
Сол жастың шын есімі екен Файым.
Халифа Шахзада деп ат қойған соң,
Болмапты ол мырзада ешбір уайым.

Мысырда сол Шахзада дәулеті асқан,
Қосылған бір сұлумен бала жастан.
Баласы ақылы кем болғаннан соң,
Әкесі қыз айттырған шын данышпан.

Жар сүйген әкесінің беделімен.
Әйтпесе алған смес өнерімен.
Бағына әсем зайыб кез болыпты,
Асатын ер емес қой кемелінен.

Мысырдың шаһарында жүреді екен,
Тамаша сауық күрып күледі екен.
Кем ақыл бектің ұлы екендігін,
Әйелі қыз кезінде-ақ біледі екен.

Әкесі шахзаданың шошжар Қасым,
Ықпалы сол өңірде болған басым.
Уәлаят басшысына сенімді боп,
Өткерген сауда жасап, ғұмыр жасып.

Кезінде Гүлбаһрамдай сұлу алған,
Бермеген оған да опа дүние жалған.
Артына Файым атты ұл қалдырып,
Екеуі ажал жетіп, дүние салған.

Сол Файым мұрасына ие болған,
Жарына Ғазимадай көңілі толған.

Ессізге есті әйел душар болып,
Кем ақыл Шахзадаға ырыс қонған.

Екеуі ерлі-зайыб ойнап-күлді,
Сайрандап бақшаларда біраз жүрді.
Күйеуі тым ақылсыз екендігін,
Ғазима тағы да әбден сынап білді.

Бір күні Файымға айтты بازیна қып,
Жүргенше қолда барды қазына қып.
Омалып бұл Мысырда отырғанда,
Сауда қып мал табайық шапыңнан көп.

Деді әйел күйеуіне тілімді алсаң,
Мал шашып тіпті болма әуре сарсаң.
Жолымен Имамағзам сауда жасаң,
Қайтеді ұзақ жолға сапарлансаң.

Әр істі жақсы болар көрген танып,
Мал-мүлік молаяды келсең алып.
Иманды зайыб білер ердің жайын,
Файымға ақыл берді әйел ғарып.

Түсінсін Файым қайдан сөздің затын.
Өмірдің көріп өскен рахатын.
Сүйеніп ата-анаға жүрген байгүс,
Бұл жайын аңғармапты жақсы қатын.

Тауыпсың жақсы кәсіп қатып деді.
Бұл істі ойлағанның мақұл деді.
Жолымен Имамағзам барғаным жөн,
Жарады мына сөзің ақыл деді.

Алайын жолда тігер шатыр деді,
Ертуге керек балуан, батыр деді.
Қаражат жолға жұмсар пұлыңды бер,
Қосатын жора-жолдас шақыр деді.

Артқызды қымбат дүние алпыс нарға,
Асыл бұйым, құрал-жабдық қосып жана.
Қоспасаң таңдап сүйген ғашық жарға.
Деді ол жаббар ием болғай пана.

Қия алмай Ғазиманы шықты зорға,
Қасына жолдас алып ұзақ жолға.
«Жолымен Имамағзам сауда қыл», - деп,
Зайыбы қош айтысып қалды сонда.

Жазмыштың ісі болар ойда жоқта,
Пендеге қажетсіз жай ұрып-соқпа.
Шапқанда бәйге ат мініп бектің ұлы,
Дегенде қиын болар енді тоқта.

Тиерін білмей табаны ыстық шоққа,
Біле алмай кез боларын атқан оққа.
Үйіне шат көңілмен қайтты сұлу,
Қызығып опа болмас дүние бөкқа.

Керуені Шахзаданың көп күн жүрді,
Өткізді ұзақ жолда талай күнді.
Бәрі де сау-саламат сапар шегіп,
Ескендір шаһарына келіп кірді.

Шахзада құрбысымен жүріп қатар,
Алысқа дәм-түз айдап қылды сапар.
Ескендір шаһарына бұлар келсе,
Көп екен базарында алып-сатар.

Ойлайды жолда Файым қажет істі,
Жазуы тәңірінің қандай күшті.
Ескендір шаһарының ортасында,
Шегіне хан базардың келіп түсті.

Токтаған жеріне олар тігін шатыр,
Дәм алды аунап-кунап Шахзада ақыр.
Файым мен нөкерлері қарап тұрса,
Базарға түрлі жандар келе жатыр.

Мысырдың Хайыр шаһар орталығы,
Ескендір шаһарынан көп күндік жер.
Жиылар соған барып кенттің халқы,
Жолығып сауда жасар келген елдер.

Жеткен соң біраз күндік жерден алыс,
Дұрыс қой барған жерден тапқан таныс.

Кездесті бір мырзамен Файым байғұс,
Боларын қайдан білсін істің шалыс.

Беделі өз жұртына аса күшті,
Атқарған өз басынан талай істі.
Бар екен сол шаһарда бір Шахзада,
Үйіне соның Файым барып түсті.

Мән-жайды сұрап олар көп білісті,
Екеуі бірін-бірі түсіністі.
Файымдай аңқылдаған жігіт емес,
Шахзада Ескендірлік адам ішті.

Шахзада кулау жігіт, аты-Шархан,
Тұңғиық терең ойлы, емес дархан.
Файымнан тәжірибесі және де мол,
Мырза екен әрбір істен пайда тапқан.

Файымдай бірнешеуді сырттан сатқан,
Мейірімсіз залым екен пәле баққан.
Білдіртпей ішкі сырын, жақсы атанып,
Уәлаят басшысына іспен жаққан.

Файым жас босқа алданып, оған сенді,
Өзімдей шахзада деп соңына ерді.
Беделді саудагер деп шаһардағы.
Керуенін өзі бастап, сонда келді.

Торына түсірмек боп шахзаданы,
Шархан қу мейманым деп қабыл алды.
Төрт сирақты дөңгелек тақтай қойып,
Үстіне соның жайды дастарханды.

Мейманға жайып бірден дастарханды,
Қаптағты оған әкеп бар тағамды.
Қайнаған мыс шәугімде ыстық шайды,
Құюға қызметшілер оңтайланды.

Шахзада мейман болды ерлерімен,
Кем түспей Хайырдағы күйлерінен.
Шай ішіп, тамақтанды тойғанынша,
Ес шығып сыбызғының үндерінен.

Осылай сыйлап Шархан оны қатты,
Қызыққа жас шахзада әбден батты,
Мырзаға Файымның да көңілі тойды,
Болған соң түскен үйі өте бапты.

Үйінде қонақ болды апта жатып,
Жасады асықтастан сауда-саттық.
Шархан да Шахзадамен мәжіліс құрып,
Отырды ойнап-күліп жауап қатып.

Жарасты олардың бек мәслихаты,
Мінгені Араб елі ақбоз аты.
Ұнады Шархан залым шахзадаға,
Көрінді көңілінде болмай тағы.

Бір күні отырғанда, кеңес құрып,
Шархан қу тілек қойды оған тұрып.
Тілегін үй иесі тыңдамаққа,
Шахзада құлақ қойды мойын бұрып.

Шархан оған Хайырдан келдің деді,
Аралап талай жерді көрдің деді.
Екенсің бекзаданың ұрпағы өзің,
Қасына жақсылардың ердің деді.

Әр жайды жақсы-жаман көрді көзің,
Талапкер шахзадасың сенің өзің.
Достастық құдай десіп жолыққан соң,
Сұрайтын кейбір істі келді кезім.

Жолдаспыз сіздер менен біздер енді,
Көресіз тамашалап біздің елді.
Қонағым, сізге қояр сауалым бар,
Бересің бұған ойлап жауап деді.

Құт Файым, мейман болдық, біз сізге кеп,
Бұйырған ризығын да отырмыз жеп.
Сұрайтын менен қандай сауалың бар,
Шаттанды шахзада да айтыңыз деп.

Шахзада жігітсің ғой біздерден жас,
Боп қалдық азғана күн сізбен сырлас.

Жаралып дүниеге келгеннен соң,
Әйел зат көрдіңіз бе зина қылмас?.

Файым да ойланбастан, сөйледі сөз,
Жауабын кідірместен береді тез.
Аңқылдап адал ойын айта салды,
Білместен бір пәленің боларын кез.

Дәм айдап Хайырдан мен келдім деймін,
Бұйырған тәңір ризығын жедім деймін.
Жаралып дүниеге келгеннен соң,
Әйелзат зина қылмас көрдім деймін.

Шархан:

-Ләззаты дүниенің шекер деймін,
Дүнисден нелер жақсы өтер деймін.
Жалғанда зина қылмас еш әйел жоқ,
Жігітім осы айтқаның бекер деймін.

Файым:

-Ізгілік жауап болса тыңдайтуғын,
Көңілін жамандыққа бүрмейтуғын,
Дәл менің өз зайыбым сенер болсаң,
Титтей де зина-күнә қылмайтуғын.

Шархан:

Шахзадам, сөз айтасың сенбейтуғын,
Әйел жоқ шын тілесен бермейтуғын.
Соңына апта түсіп айналдырсам,
Көрсер ем зайыбыңды көнбейтуғын.

Файым:

Нанғайсыз сөзім рас азаматым,
Күнадан аулақ жүрер біздің қатын.
Соңына апта түгіл он жыл түссең,
Маңына жата алмассың бір күн жақын.

Мен қалам сіз үйіме барып келші,
Сөзімнің рас-өтірігін сонда көрші?!
Денесінде зайыбымның бір белгі бар,
Шын жатсаң, хатқа салып алып келші.

Бекерге көрсетеме тәнін саған,
Маңына зайыбымның болсаң барған,
Жатқаның-жатпағаның болар мәлім,
Алып кел сол белгіні әуелі маған.

Шархан:

Қонағым, көнбей тұрсың ақылыма,
Жараспас серттен қайту ата ұлына.
Бәсіме менің тіккен шыдаймысың,
Мақтаған барсам егер қатыныңа.

Мейманым, айтқан сертке сен шыдашы,
Шарт қылсаң, қандай пұлға мен шыдадым.
Маған да тәңірі берген аз қорек бар,
Сізбенен дүние-малға тең шыдадым.

Қонағым, таласпаймын несібіңе,
Дүниең бар алпыс нар жүк осы күнде.
Бар малды жиһазыңмен қоса беріп,
Өлгенше құл боларсың есігіме.

Дүние-мал жинап едім менде тамам,
Өзіндей алпыс нар жүк тез-ақ табам.
Егер де әйеліңе жете алмасам,
Өлгенше құл болайын мен де саған.

Серттесіп шарт жасасып, қойды қолды,
Қайсысы екеуінің болмақ сорлы.
Хайырдың шахзадасы қалмақшы боп,
Кідірмей Шархан сұмырай бармақ болды.

Хайырдың Шахзадасы жиһаз сатып,
Үйінде Шархан сұмның қалды жатып,
Шаһарын Ескендірдің аралады,
Танысып көп үйлердің дәмін татып.

Шархан қу әйеліне бұйрық етті,
Мейманға көрсетпе деп ешбір жаттық.
Сөйтті де мол дүние артып жүріп кетті,
Жасайтын адамға ұқсап сауда-саттық.

Түйеге жиһаз тендеп Шархан жүрді,
Өткізіп ұзақ жолда талай күнді.
Хайырдан Шахзаданың үйін сұрап,
Жай қонақ секілденіп келіп кірді.

Сол үйге мейман болып түсті барып,
Түнейді Ғазимадан рұқсат алып.
Бұл саудагер құдайы қонақ қой деп,
Күтеді құрмет етіп әйел ғарып.

Пенденің ішкі сыры аққа жарық,
Шархан да сый-құрметке болды қарық.
Ғазима аса сергек ару екен,
Түспеуі алдауына мұның анық.

Бейне бір Бәдіғұлжамал секілденген,
Шаһарда асқан өзі гөзел скен.
Жүретін көрінеді еркіменен,
Хайырды бала кезден қылған мекен.

Әдепті, ақылы мол сол ақмарал,
Ғибадат, намаз өтеп, етер хамал.
Алыстан Шархан оны айналдырып,
Торына түсірмек боп қылған амал.

Тұрады әйел ерте намазына,
Болмады сұмның көнер амалына.
Көңілі осы гөзел бұзылмаған,
Кез болған Файым жастың таланына.

Шархан қу бір ай қонақ болыпты енді,
Көңілі Ғазимадан торықты енді.
Хайырдың шаһарынан сұрастырып,
Естіген балгерлерге жолықты енді.

Балгерлер Шархан сөзін қаламады,
Ешбірі қызметіне жарамады.
Шағылып тауы оның күннен-күнге,
Бойына ішкен асы тарамады.

Саудагер бір кемпірден хабар алды,
Ыңғайлы басқа ешкімді таба алмады.

Шаһардан сұрау салып, іздеп жүріп,
Ақыры үйін тауып соған барды.

Отырды ол кемпірмен амандасып,
Танысып, жөнін айтып дидарласып.
Саудагер Ескендірлік болам деді,
Сізді іздеп бір шаруаға келдім сасып.

Мыстан айтты асықпа келсең деді,
Үйіме мейман болып еңсең деді
Баянда шаруанды отыр-дағы,
Тыңдайын зәрулікпен жүрсең деді.

Шархан:
Шешекс, бір қажетке болып асық,
Сізді іздеп келіп тұрмын көңілім жасып.
Файымдай Шахзаданың зайыбына,
Еш қайран қыла алмадым жақындасып.

Шешеке, сөзімде жоқ жалған дейді,
Ері оның біздің үйде қалған дейді.
Көрмек боп әйел қалын серт етіп ем,
Белгісін көру маған арман дейді.

Файыммен шарт қылғанын тағы да айтты,
Қалдырмай болған жайдың бәрін айтты.
Әйелдегі белгіні көре алмаған,
Сол іске көмектес деп зарын айтты.

Мыстан:
Белгілі болды шаруаң балам дейді,
Келмейді ол әйелге шамам дейді.
Белгісі сол қатынның қай жерінде,
Қайткенмен көрсетейін саған дейді.

Шархан:
Шешеке, айналайын тілегім сол,
Амалын тапсаң оның берерім мол.
Белгісі қай жерінде бір көре алмай,
Бұл күнде қалалықпен боп тұрмын қор.

Мыстан:

Ал, балам, жарамайды бекер тұрған,
Анаңмын қиын іске қайла қылған.
Бүгін қон, ертең ерте ұстаға бар,
Сандықты адам сияр жасат жылдам

Әр жерден ауа кірер болсын тесік,
Жасасын соның бәрін ұста тесіп.
Жөнінді ол шеберге айтпа бірақ,
Тастайды біреу білсе басың кесіп.

Сандықтың асты болсын тағы қақпақ,
Астынан оңай болар ашып-жаппақ.
Бетінде дүрбісі бар әйнек болсын,
Өзіңді сол сандыққа қоям сақтап.

Маңында үлкен базар емес алыс,
Ұста бар әр не жасап табар табыс.
Қажетті сандығыңды жасатқан соң,
Кейіннен жолама оған, болма таныс.

Сандықты лайықты тез істетсең,
Сандыққа сені салып мен әкетсем.
Біреуді ақша беріп жалдаймып да,
Үйіне Шахзаданың дереу жетем.

Осы іске балам белді буам бекем,
Әйелге өшекей зат сыйлық етем.
Гөзелдің ыдыс беріп көңілін тауып,
Сандықты үйіне оның қойып кетем.

Үйіне қалдырамын деп аманат,
Берші деп бұл сандықты бір күн сақтап.
Тапсырып уақытша қойғаннан соң,
Көресің жатып қалын іштен байқап.

Мыстанға мейман болды қонып қалып,
Ұстаға жолығады сүм ерте барып.
Тапсырды үлкен сандық жасап бер деп,
Ол шебер істемекші ұғып алып.

Сандығы екі күнде болды даяр,
Шархан да ақшаны оған емес аяр.
Кемпірге сандықты ол алып келді,
Қиын боп әуелде айтқан сөзден таяр.

Жасатты сол сандықты дереу барып,
Сұраған пұлын берді ұстаға анық.
Істепті айтқанындай абдыраны,
Қуанып кемпір көрді қабыл алып.

Сандықты қол арбаға салады енді,
Ішіне Шархан жатып алады енді.
Біреуді қаңғып жүрген жалдап алып,
Түп-тура кемпір бастап барады енді.

Тік жүріп бір көшемен келеді олар,
Мыстанның өз ісіне көңілі толар.
Үйіне шахзаданың жеткеннен соң,
Файымның ауласына енеді олар.

Азғантай ақша беріп қаңғыбасқа,
Қу мыстан отырады келіп тасқа. .
Үйіне жете алмаған бейшарадай,
Тілместі Ғазимадай қыршын жасқа.

Отырды келіншекпен амандасып,
Бейне бір жүрген жандай араласып.
Аманат осы сандық келін деді,
Үйіме жете алмадым арып-ашып.

Бір жерге келін шырақ барам дейді,
Ертең кеп бұл сандықты алам дейді.
Жоғалып кетпес үшін үйіңе қой,
Болмайсың оның үшін алаң дейді.

Тұрсын деп бірер күнге үйге қойды,
Кіргізіп үй ішіне төрге қойды.
Әйел шомылар бөлмеге енгізген соң,
Қуанып Шархан сұмның көңілі тойды.

Табыс қып кемпір кетті үйден шығып,
Сандықта қу саудагер жатыр бұғып.

Әйнектен сыртқа көзін салады ол,
Мыстанның айтқан сөзін алған ұғып.

Кеш болып, қас қарайып, күн батқанда,
Қараңғы іші бөлмеге шам жаққанда.
Алдырып жез легенді құсылданар,
Әйелдің уақыты екен ел жатқанда.

Фазима әйел затта асыл екен,
Тұмарша таққаны оның жасыл екен.
Сығалап Шархан сұмырай көз тастаса,
Көрмек қал оң емшектің астында екен.

Арудың денесі аппақ қар секілді,
Тұмарша көрінеді қал секілді.
Әр түсті шүберектен құрап тіккен,
Бір тұмар оң емшекте бар секілді.

Қараса әр бұрышы қалдың мөр сияқты,
Асты ылди, емшек өзі әр сияқты.
Қипысқа сұмырайлықпен өзін салған,
Шархан жатқан сандығы көр сияқты.

Өзімен ала жүрген дәуіт, қалам,
Сол себеп саудагер сұм болмас алан.
Түрлі түс емшек асты қалды көріп,
Сандықта жатып өзі қайран қалған.

Осы қал Шархан үшін болып қызық,
Түсірді аса еппен хатқа сызып.
Қағаздың бетіне оны қондырған соң,
Сандықта қалғып кетті жатқан бұзық.

Бозарды біраздан соң таң да атып,
Қиялға сұмырай да жатыр батып.
Сандықты аманатқа алған сұлу,
Сақина сау басына алды сатып.

Күн шығып, ертеменен болды жарық,
Сезбеді ауыр істі әйел ғарып.
Алмақ боп аманатын кемпір келіп,
Сандықты қол арбамен кетпекші алып.

Шақырды қаңғыбасты шыр айналып,
Ол байғұс жетіп келді көре салып.
Көтеріп қойды арбаға сандықты тез,
Сөйтті де кемпірді ертіп кетті алып.

Сандықты қол арбаға салып алып,
Оңаша бір аулаққа кетті шығып.
Шаһардан шеткерірек шыққаннан соң,
Босатпақ саудагерді жатқан бұғып.

Қаладан сыртқа кетті тез-тез басып,
Оңаша сайға барды олар қашып.
Шаһардан шетке қарай барғаннан соң,
Шығарды Шархан сұмды сандық ашып.

Кемпір:
Жеттің бе дегеніңе балам деді,
Мұндайды талай қылған анаң деді.
Жеткейсің мақсұтыңа ұлым барып,
Беретін қаржыңды бер маған деді.

Саудагер ол кемпірді разы қылды,
Береді оған дүние, қаржы-пұлды.
Әйелден белгіні алғаннан соң,
Қайтуға өз еліне мойын бүрды.

Дайындық жол жүруге жасайды енді,
Керуенін өз жұртына бастайды енді.
Қуанышы қойнына сыймай сұмның,
Суыт жүріп өткізді күн мен түнді.

Болдыртпай көліктерін келе жатты,
Хайырлық Шахзаданың сергі қатты.
Саудагер не де болса кездесер деп,
Шарханды сол күйінде тосып жатты.

Серттесіп ол екеуі жасап шартты,
Өткізді соның үшін жазғы уақытты.
Шархан сұм керуенімен үйіне жетіп,
Үй іші, көршілері қарсы алытты.

Көрісіп Шахзадамен амандасты,
Өз үйі есендігін көп сұрасты.
Жайланып төрге шығып отырған соң,
Саудагер әңгімесін жұрт тындасты.

Суырып жан қалтадан алып хатты,
Мінекей белгісі деп жауап қатты.
Түсірген ақ қағазға әйел қалын,
Көргенде отырғандар таңырқапты.

Шахзада оны көріп жасып қапты,
Көңілін қолайсыз іс жабырқатты.
Ұтылды ақылсыздық салдарынан,
Шіркінге енді қиын бұзу шартты.

Отырды Файым сонда дымы құрып,
Жағдай жоқ серттен қайтар мойын бұрып.
Артқан жүк, алпыс нар мен атты беріп,
Құл болып қара табан қалды тұрып.

Болған соң ақылы кем әрі надан,
Құл болды екі жылдай қара табан.
Шахзада құлға айналған тұра тұрсын,
Тыңдасаңыз біраз кепті зайыбынан.

Жүрген-тұрған адамнан ерін сұрай,
Арудың көзі талды қарай-қарай.
Қиналып Файым жайын уайым қып,
Өткерді қайғыменен күнді талай.

Өткізді екі жылды жылауменен,
Жол тосып көрінгеннен сұрауменен.
«Шахзада бір қипысқа жолықты –ау» - деп,
Жүрді әйел малдың басын құрауменен.

Деді ару пана болсын патша, құдай,
Жұмсап ем саудаға өзім тыныш тұрмай.
Үйіне шахзадасы келмеген соң,
Ғазима қапаланды шаруасы оңбай.

Сұрайды өткен-кеткен адамдардан,
Еш жан жоқ мен көрдім деп хабарлаған.

Ескендір шаһарынан біраз керуен,
Сол жазда сауда жасап Хайыр барған.

Базарды әйел ғаріп аралаған,
Керуенді Ескендірлік жағалаған.
Кісіге салауатты көз тоқтатып,
Осы-ау деп керуен басы шамалаған.

Ойлаумен, қайғырумен аһ ұрады,
Керуеннің адамдарын бақылады.
Керуеннің басшысымен тілдескен соң,
Қонаққа бәрін тегіс шақырады.

Керуен басы тым етті, есімі Тоған,
Заты түрік, арабқа пенде болған.
Керуенін базардағы бастап келіп,
Маңына Файым үйі келін қонған.

Үйіне шахзаданың келді олар,
Әйелдің құрметіне қайрап болар.
Ерінің жоқ екенін білдірмеген,
Арудың қимылына көңілі толар.

Отырды төрге шығып керуенбасы,
Түскен соң үй иесі ықыласы.
Керуеннің адамдарын жиып алып,
Ғазима берді оларға қонақасы.

Тоғанға айтты әйел құрбыласым,
Қоятын сауалым бар жұрт тыңдасын.
«Мейман қып бізден жайды сұрады» деп,
Сөкпеңіз оның үшін замандасым.

Қойыңыз деді Тоған сауалыңды,
Берейін білсем оған жауабыңды.
Рахмет ықыласыңа келін шырақ,
Хайырдың шахзадасын сауда қылған.

Ескендір шаһарына сапар қылған,
Кеткені артық емес екі жылдан.
Ғазима сұрады одан қордың бе деп,
Хайырдың шахзадасын сауда қылған.

Отырды керуенбасы ойға қалып,
Еске алып бір шаруаға қайран қалып.
Шахзада неңіз еді келін шырақ,
Отырсыз деді ерекше сұрау салып.

Фазима:

Ақ неке тәңірі қосқан ерім еді,
Шахзада таңдап тиген бегім еді.
Жоқ болды зымнан-зия Файым мырза,
Таңырқап ойлағаның ол не деді.

Әйелге сонда Тоған жауап берді,
Шахзада Ескендірге келген деді.
Екі жыл барғанына уақыт болды,
Рас сөз аты Файым оның деді.

Барыпты алпыс нарға жүгін артып,
Жасады сонда сауда жаздай жатып.
Айырылып дүние, түйе, жолдастардан,
Ақыры күл боп қалды басы қатып.

Зар болып байғұс жігіт дүние-малға,
Тап болған абайсызда ауыр халға.
Көліксіз қалғаннан соң нөкерлері,
Бытырап кеткен деседі жүрін жалға.

Келгенін білмек едік қайсы жақтан,
Бақ қайтып шахзадаңыз күні қаран.
Кісіге сыр айтпайтын ол бір ғаріп,
Демейді бар еді деп қатын, балам.

Жоқ болған алпыс нары, дүние, пұл,
Ескендірлік бір сұмға болып жүр күл.
Мәлімсіз ол шаһарда еш пендеге,
Қалайша бос қалғаны дәулеттен күр.

Етті деп мынау зорлық ол да айтпайды,
Күл еткен саудагер де үн қатпайды.
Білмейміз қалайша күл екенін де,
Тіс жарып еш пендеге сыр айтпайды.

Тірі жүр шахзадаңыз аман деймін,
Сонда да көрген күні жаман деймін.
Ескендірлік бір саудагер күл етіп тұр,
Айтайыш көргенімді саған деймін.

Бұл сөзді естіген соң әйел жылап,
Тәңірі-ау, тірі көрсет, деді бірақ.
Күл қылған сұмырайдың аты-жөнін,
Хатқа сұрап мейманынан алды сұрап.

Жұбатты үй иесін сонда Тоған,
Белгілі жауыз деді күл қып алған.
Егерде патшасына жолықсаңыз,
Ол қута кері болар мына жалған.

Саудасын жасау үшін керуен кетті,
Басшысы Тоған мырза аса спті.
Қалдырып базарлықты келіншекке,
Жарыңа қосыла гөр аман депті.

Әйелдің керуеншілер сөзін қостап,
Қия алмай қоштасарда тұрды тоқтап.
Баппенен керуен басы сөз сөйлейді,
Жұбатып Ғазиманың мұңын жоқтап.

Қоштасып әйел тұрады,
Аз әңгіме құрады.
Шығарып салып керуенді,
Қауымға мойын бұрады.

Тағы да ол жылады,
Жары үшін қатты қамығып.
«Шахзадам үйге келеді» деп,
Жүруші едім сағынып.

Қарай-қарай көз талды,
Жолына қарап аңырып.
Қызмет неғып қылды скен,
Не айтасың деп жалынып.

Кісіге бөтен күл болып,
Не жетті екен табынып.

Сондай күйге түскені,
Қалды ма жолда шабылып.

Күнге күйіп маңдайы,
Табаны жерге жарылып.
Қалайша сорлы болды екен,
Кең дүниесі тарылып.

Жолдассыз неге қалды екен,
Қанатынан қайырылып.
Алпыс нар, жүк, пұлынан,
Қалды екен неғып айырылып.

Ғафу ет, тәңірі күпәмді,
Сөйлеген болсам жаңылып.
Тәубаға келіп айтайын,
Ағынан шын жарылып.

Дәулет беріп басында,
Тал шыбықтай ырғадың.
Құлдық бұғау кигізіп,
Қинауға салдың бір жанын.

Осылай ма еді тәңірім,
Мақпуздағы жазғаның.
Көріп тұрмын көзіммен,
Байлықтан пенде азғанын.

Ұзақ жолда шатасып,
Бейнетке өзін қиғанын.
Жолына сарп етейін,
Кезінде қорға жиғанын.

Зарлайды осынын айтып әйел ғаріп,
Қайғы-шер өзекті өртеп барады жарып.
Ой ойлап, жарын енді іздемекке,
Достарын кеңес құрды жинап алып.

Иманды ару білер ердің затын,
Қайғысы молайған соң көркем қатып.
Сапарға ерін іздеп шықпақ болды,
Ат-тұрман дайындатып қаражатын.

Аттанар алдында әйел тағы ойлады,
Хайырдан балгерлерді тез жинады.
Балгерге бал аштырып, бағын сынап,
Алдағы болар істі және ойлады.

Абыз айтты сапарың сәтті болар,
Тәңірім әрқашанда деді қолдар.
Өзіне кемпір қастық қылған екен,
Шіркіннің жатар орны дозақ болар.

Саудагер алыс жақтан келген екен,
Серттесіп еріңменен жүрген екен.
Үйіңе шарт бойынша іздеп келіп,
Қалыңды денендегі көрмек екен.

Ай жатып, үйіңізде сауда қылған,
Белгіңді сбін тауып көрмек болған.
Егерде қағазға қал түсірілсе,
Құлдыққа ерің өзі көнбек болған.

Ол сұмырай қалыңды көре алмаған,
Не істерін сонан кейін біле алмаған.
Сонан соң бір мыстанды іздеп тапқан,
Ол кемпір халал жолмен жүре алмаған.

Кемпірге алтын жүзік, ақша берген,
Өзінің бар жағдайын айтып берген.
Абдыра асты қақпақ, үсті әйнекті,
Жасат деп мыстан оған ақыл берген.

Шебердің шаһардағы жөнін сілтеп,
Жасатқан сандықты да тез реттеп.
Үстінде дүрбілі әйнек, асты қақпақ,
Аузына құлып орнатқан қояр кілттеп.

Тесігі ауа кірер әр жерінде,
Жасатқан абдыраны екі күнде.
Ішіне саудагерді соның салып,
Аманат еткен сізге бірер күнге.

Қу мыстан осылайша амал тапқан,
Саудагер сол сандықта бұғып жатқан.

Ол кемпір кеткеннен соң абдыраны,
Бөлмеге кіргізіпсіз өзін жатқан.

Бар екен мол аңғалдық өзіңізде,
Шомылған түн ішінде кезіңізде.
Сығалап дүрбі әйнектен ол сұмырай,
Қалыңыз барын көрген денеңізде.

Саудагер ала жүрген дәуіт, қалам,
Қағазға қалды сызған болмай алаң.
Ұтуға еріңізді белін буған,
Ежселден болғаннан соң жолы харам.

Ертерек үйіңізге келіп кемпір,
Алыпты аманатын сізден кемпір.
Сандықты әкетуге кісі жалдап,
Айласын асырыпты мыстан кемпір.

Абдыраны қол арбамен сыртқа апарып,
Ішінен саудагерді шығарып алған.
Сұмырай оған ақша, дүние беріп,
Мыстанды ел аулақта разы қылған.

Еліне аттанады олжалы боп,
Солайша Шарханның да ісі бітіп.
Бірнеше күн арада керуен жүріп,
Ескендір шаһарына қалған жетіп.

Табысып қатын бала, көршісімен,
Көрді ол шахзаданы жүрген күтіп.
Онымен құшақтасып амандасады,
Бәрі де шаттанады есі кетіп.

Қалыңды анар асты түсіріп алған,
Суретті саудагер де алып барған.
Отырған әлеуметке жария етіп,
Қағазды еріңізге жайып салған.

Еріңіз шарттан мойын бұра алмаған,
Көлік пен ақша, дүние бәрін берген,
Саудагер Ескендірлік алдап соғып,
Шахзада құл болуға ақыр көнген.

Нөкерлер ол арада тұра алмаған,
Саудадан түскен пұлдан түк алмаған.
Алпыс нар, бар дүниеден айырылған соң,
Жан-жаққа керуеншілер бытыраған.

Балгердің сөзі-дағы дұрыс шықты,
Ғазима оқиғаны түгел ұқты.
Балгерге шапан менен шекпен сыйлап,
Бармақ боп өз үйіне сыртқа шықты.

Үйіне бөгелместен, келіп жетті,
Жол жабдығын даярлауға бұйрық етті.
Ерінен басқа дүние шықты ойдан,
Тілейді амандықты ол күдайдан.
Сапарға ергеңіне шықпақ болды,
Дайын қып көлік пенен азық, сайман.

Еркекше гөзел енді киді киім,
Әйел деп ешкім айтпас оның түрін.
Арада бірнеше күн жүріп ол да,
Көрмеген жерге келді өзі бұрын.

Дегендей қимылыма менің сүйін,
Тартады сыбызғымен ғашық күйін.
Ескендір шаһарына жеткеннен соң,
Табады саудагердің сұрап үйін.

Пенденің ішкі сыры хаққа анық,
Қонақ боп саудагерге түсті барып.
Әйелін шахзадасы танымайды,
Ғазима өз жолдасын, отыр танып.

Сақал-мұрт өсіп кеткен тырнақ-шашы,
Қор болған құлдықпенен ғазиз басы.
Білдірмей сабыр қылып отыр әйел,
Келсе де екі көзге ыстық жасы.

Саудагер мейманына астырды тамақ,
Үстіне дастарханның қойды табақ.
Қолына қонағының су құйғызып,
Отырды үй иесі томен қарап.

Татуға асқан дәмнен батылы бармай,
Отырды әйел-дағы еріне қарап.
Дәм іш деп үй иесі айтқаннан соң,
Тағамнан жей бастады батылырақ.

Әйел:

- Құдайы бізді келген мейман десең,
Бұйырған дөміңізді ішіп-жесем.
Байбатуа тілегімді қабыл алсаң,
Қайтеді құлыңызбен бірге жесем.

Шархан:

Мейманым, сен айтасың қалай мұны,
Қонақпен дәм жейтұғын кімнің құлы.
Өзіңмен бірге отырып ет жейтұғын,
Бұл құлдың мағылұм ба еді сізге сыры.

Әйел:

- Құлыңның мен білмеймін ешбір сырын,
Құлыңды көргемін жоқ бұдан бұрын.
Затында құлға лайық емес екен,
Құлыңның байқап көрсем тұлға-түрін.

Секілді көрген екен бұрын барлық,
Бұл күнде көрген екен қатты тарлық.
Қайтеді құлыңызбен бірге жесем,
Егерде болар болса сізден жарлық.

Құл:

Келіпсіз қонақ мырза жерің қай жақ,
Отырсыз жаның ашып мені аян.
Алланың жазуына разымын,
Мүжісек жеткілікті сүйек-саяқ.

Шархан:

Рұқсат, құлым саған, бердім дейді,
Табаққа жақынырақ келші дейді.
Ықыласы жолаушының түсті саған,
Тамақты бірге отырып жеші дейді.

Құл:

Алланың жазуына разымын,
Табақтың түп жағынан берші дейді.

Әйел:

Кеп қалдық дәм-түз айдап сіздің үйге,
Дейтінбіз опа болар дүние кімге.
Келіңіз Алла нәсіп еткен шығар,
Жесін деп бір табактан сізбен бен бізге.

Құл жазған бір табактан жеді тамақ,
Жайланып сарайында жатты қонақ.
Таң атқан соң дәм ішіп, жүріп кетті,
Жеткіз деп мақсұтыма Алла бірақ.

Бекер жан емес дейді мұны көрген,
Жан скен алыс жақтан жалғыз жүрген.
Патшаның ордасына арнап келді,
Кісідей әлдекімнен жапа көрген.

Патшаның қақпасында тұрады енді,
Ләззатты сыртта тұрып алады енді.
Мен келген алыс жақтан жолаушымын,
Деді де кіруге рұқсат сұрады енді.

Бұл мейман шырын сөзді, нұрлы жүзді,
Патшаны әр сауалмен таңырқатты.
Сол шақта жолаушыны сынамақ боп,
Патша да сауал қойды тым салмақты.

Патша:

Меймансың, дидарласып көрмеген кез,
Дәл бүгін болып тұрсың біздерге кез.
Бар еді біздің жақта қандай шаруал,
Айта бер, сізге рұқсат, сойлеңіз сөз.

Әйел:

Егер де айтпақ болсам жайды сізге,
Өңгіме толып жатыр әлі бізде.
Жеткізбек өзіңізге арызым бар,
Әділетті патша болсаң бәрімізге.

Хайырдан бір шахзада кеткен екен,
Ескендір шаһарына жеткен екен.
Сіздің бір саудагер құл сіңіпті,
Құл болғаны қалайша, не себептен?

Әуелде Хайыр шаһар мырзасы екен,
Білмедім бола қалған қалайша құл.
Өлтіретін кісідей тергетіңіз,
Бар шығар екеуінде жасырын сыр.

Патша:

- Отырмын арызыңа қайран қалып,
Қонағым, сөзінде бар нәслер парық.
Құл менен саудагерді алып кел деп,
Жіберді патша сонда бір жасауыл.

Жасауыл екеуін де алып келді,
Олардың болғаннан соң қылмысы ауыр.

Патша:

Уәзірім, жұрттың бәрін жи деп айтты,
Төңтектердің жүрісін тый деп айтты.
Бар шығар екеуінде жасырын сыр,
Жария болсын көпке бұл деп айтты.

Жиналды қаладағы барша жандар,
Тоңталды үлкен-кіші, мырза, паңдар.
Алдымен сөз кезегі құлға келді,
Жәмиғат құлақ салып мұны аңғар.

Патша:

Алпыс нарға жүк артып келдің дейді,
Айтпасаң дәл шыныңды өлдің дейді.
Көлікпен сатып алған дүниең қайда,
Біреуге қалайша құл болдың дейді.

Құл жазған жасырған жоқ бірде-бірін,
Баяндап оқиғаны, барлық сырын.
Әйелге бәс қылғаннан болған екен,
Қалдырмай түгел айтты істің бәрін.

Онан соң саудагерге келді кезек,
Өлтіретін кісідей қылыш кезеп.
Харам пиғыл жауыздың өзі екен,
Жалтармақ болды өзінше тілін безеп.

Уәзір:

Саудагер, жалғанды қой, сөйле шының,
Айтпасаң қылышпенен қағам жының.
Харам жолмен алыпсың түгел тонап,
Өзін күл қып, көлік пен дүние, пұлын.

Басыңнан әр оқиға өтті сенің,
Ойлама өтірік айтып құтылам деп.
Кеудеңнен жаның шығып кетер енді,
Жалтармай болған істі баянда тек.

Саудагер айта алмады жалғандарын,
Әйелден айтты көңілі қалғандарын.
Бір ай жатып әйелге жете алмастан,
Хайырда мыстанды іздеп барғандарын.

Дүрбісі бар әйнекті бір сандыққа,
Кемпірдің өзін әкеп салғандарын.
Осындай айламенен белгіні алып,
Тарқатқан өзінің бір армандарын.

Әйел:

Байбатша мейман болып келіп ең деп,
Сол әйел аяр қылған мен едім деп.
Көрсетті бөркін алып, қолаң шашың,
Ағызып екі көзден төгіп жасың.
Бересің тәңір алдында не деп жауап,
Қор қылдың шахзадамның ғазиз басың.

Бұл дүние өтер-кетер соққан самал,
Пендені арам пейіл тәңірім табар.
Бересің Алла алдында не деп жауап,
Мыстанға малың шашып етіп амал.

Патша:

Мен білдім саудагердің харамдығын,

Сіздің де мағылұм болды халалдығың.
Бұйырсам қандай жаза ризасың,
Аштың сен мұның еткен залалдығың.

Әйел:

Дәм айдап алыс жақтан келдім деймін,
Бұйырған ризықты жедім деймін.
Билеген Ескендірді ғадыл патша,
Өзіңіздің еркіңізге бердім деймін.

Патша:

Жыртқыштың дүние-малын түгелдей ал,
Өлгенше есіңде құл боп өтсін.
Саудагер дарға асылсын десті халық,
Қалайша зорлықтарын кешу етсін.

Әйел:

Құдайға құл, үммәтім Мұхаммедке,
Байладым дүние-малын осы көпке.
Күнәсін саудагердің мойнына қойып,
Өздері шешім қылсын өлтірмекке.
Екі жыл шахзадамның қызметін,
Тексерсін Алла өзі ахиретте.

Барамыз фахи жайға, фәни қалып,
Пендеге тұмақ сүшнәт, өлмек анық.
Екі жыл шахзадамның қызметін,
Махшарда сауабынан берсін алып.
Мұны естіп разы болды барша халық,
Саудагер құлап қалды естен танып.

Патша:

Разымын деді шырақ сөзіңізге,
Бар екен астарлы ақыл өзіңізде.
Дүние-малын залымның түгел алып,
Халыққа үлестіртем көзіңізше.

Мұны айтып, патша әйелге берді сыйлық,
Және де уәзірлерге етті бұйрық.
Саудагердің мал-мүлкін үлестір деп,
Тарқалмай тұрғанында жүрт жиылып.

Шарханның дүние-малын түгел алып,
Уәзірлер үлестірді тұрған көпке.
Кесілді саудагер сүм зор жазаға,
Қарғаған ел қарғысы кетпей текке.

Тартқызды саудагерді патша дарға,
Файымға пана болды қадір Алла.
Алпыс нар мен дүние, пұлын түгел алып,
Шахзада әйелімен шықты жолға.

Патша мен уәзірлерге алғыс айтты,
Ғазима, шахзадамен аттанарда.
Оларға ғадыл патша бата берді,
Ордадан дәм татқызып қоштасарда.

«ДИЮ» ДАСТАНЫНАН ҮЗІНДІ

Ауған, Парсы елдерінің
Шектесетін жерінде.
Мейман болдым азырақ,
Сондағы қазақ елінде.
Қонақ болдық тағы да,
Қадір білген еріне.

Өз малымыз бар еді,
Сыйлыққа алған сол елден.
Қысқы кезең тар еді,
Мекен таптық сол жерден.

Торықпадық ел жоқ деп,
Қорықпадық жер жоқ деп.
Қайғырмадық, саспададық,
Сүйенетін бел жоқ деп.

Жерінбедік ешкімнен,
Бөрімен де сыйластық.
Тіл табыстық елменен,
Жараспас деп сыймастық.

Мешін-тауық аязын,
Көре алмадық Парсыда.
Судың көрдік саязын,
Шыққанда биік қарсыға.

Барайын деп барғам жоқ,
Паналар жер қалған жоқ.
Қашқын ерде арман көп,
Бұл сөзімде жалған жоқ.

Амалсыздан аттандық,
Иранға көшкен қазаққа.
Шығуға жолға баптандық,
Түспейік деп азапқа.

Домбыра мен қобызды,
Кезек-кезек қолға алдым.
Парсыда қазақ ауылында.
Алуан түрлі өн салдым.

Бірнеше нарға жүк арттық,
Күн-түн жортып, аң аттық.
Әр жерде болған жиында,
Сыбызғымен күй тарттық.

Қисса-дастан жырладық,
Елдің көңілін қалдырмай.
Сұлу сөзбен сырладық,
Көңілге қаяу салдырмай.

Қос тұлпарды жараттым,
Қолға олжа тараттым.
Ән-күй мен өлең шығарып,
Көпті аузыма қараттым.

Көрсеткен қысым халқына,
Төлеткен салық жалпыға.
Ауған, Иран жұртының,
Береке жоқ шахында.

Із жасырдық ұтылмай,
Жендеттерге тұтылмай.

Қару-жарақ сай еттік,
Көнбейміз жаудың ырқына-ай.

Кезігем деп зейнетке,
Қарсы тұрдық бейнетке.
Жасық туған бозбала,
Үстіне сауыт кимек пе.

Ол жақта таусылған соң дәм менен түз
Өткен соң мешін-тауық үш айлық қыс.
Қосынды бастап шығып шамаладым,
Екен деп екі ел жері астасқан түс.

Ауғанды, парсыны да араладым,
Танысып тәуірлерін жағаладым.
Қысынан мешін-тауық құтылған соң,
Наурызда шыққан жөн деп шамаладым.

Наурызда шекараға жылжып баяу,
Төжіктің жерлеріне келдік таяу.
Қар кетіп, жер қап-қара болған екен,
Дем алдық ауыл қонған жерде сайлау.

Суы жоқ сай болса да екен құрғақ,
Төбеден өтіп барады құстар зырлап.
Айнала ақбас таулар бүлтқа оранған,
Ішінде қалың ағаш жаттық орнап.

Арқандап өре салдық жүйріктерге,
Кезекпен күзет қойдық биіктерге.
Адам да, аттардағы тынықсын деп,
Дүрбімен қарап тұрдық киіктерге.

Жөңкіліп кетіп барады бөкен, киік,
Кез болмай жыртқыштарға құдай иіп.
Әр жерден шыққан түтін көрінеді,
Луылды көрсетпейді шыңдар биік.

Сарайды иесіз қалған тазартты көп,
Жігіттер отты жағып маздатты кеп.
Бір байғұс бізге келіп есін жинап,
Сол жердің уақиғасын қоздатты кеп.

Ат қора, сол сарайда апта жаттық,
Таң атса тауды кезіп, аю аттық.
Сүр ет жеп, күрт көжені тоя ішіп,
Сыбызғы ап неше түрлі күйді тарттық.

Аттарды таң асырдық тыныққан соң,
Шықпақпыз аң аулауға құныққан соң.
Тайынбас неден болса шамамыз бар,
Қатысып сан майданда шыныққан соң.

Бұл сапар кездестіріп арыстанды,
Болмады өлтірмеуге азулы аңды.
Лақтырып шыжым найза, қылып шауып,
Құлаттым бөгет жасап қарысқанды.

Біреуін садақпенен атып алдым,
Өлтіріп оныңдағы терісін алдым.
Аулаған арыстанды Ер Сегіз деп,
Атаққа көп алдында тағы қалдым.

Жат жерде Алла қолдап қарыштадым,
Алдымда тізе бүкті алысқаным.
Елінен қызылбастың құрмет көріп,
Ауладым екі жүйе арыстанын.

Меймандос парсы елі тамаша екен,
Кескіні адамының қараша екен,
Қуаты аз, жүрістері тым өнімсіз,
Жылқысы қызылбастың аласа екен,

Қызылбас, Парсы, Иран бір-ақ халық,
Кісіні сырттан келген сыйлар танып.
Шығысты мекендейтін қалмақтардың,
Жылқыны қызылбастан алуы анық.

Қалмақтар жауласпаған, алыс жатқан,
Қытайға керуен барған парсы жақтан.
Жылқысы құрып кеткен халхиларға,
Айдап кеп қызылбастар бие сатқан.

Қазақтар қырады деп уайымдаған,
Иесіз қалған жерге паналаған.

Өтірік маңғұлмыз деп халхи сұмдар,
Жылысып өзен бойын сағалаған.

Ол айтқан сөздерінің бекерлігін,
Халхидың Маңғұл емес екендігін,
Білгенмен қазақ, татар, қырғыз, қытай,
Сезінді мүлдем әлсіз екендігін.

Қалмақтың жалған атын біліп алды,
Оларға қазақ, қытай салық салды.
Төлеуге алым-салық міндетті боп,
Сол себеп қашқан қалмақ тірі қалды.

Иесіз қоныс Кер өлең мен Онон өзен,
Бос жер гой маңғұл көшіп кеткен кезден.
Қашып келіп сол жерге орнаса да,
Қалмақтың түк қылмасын қазақ сезген.

Сол қалмақ жаяу-жалпы барған еді.
Жылқыдан ада болып қалған еді.
Парсылық керуендермен саудаласып,
Жылқыны қызылбастан алған еді.

Жүзі жирен, көзі көк Маңғұл тайпа,
Татардың бір кездегі жетекші елі.
Қалмаққа тілі, түрі мүлдем келмейді,
Шыңғыспен бірге Еділге көшкен еді.

Тоқтаттым әлеуметім жылқы жайын,
Қалмақты несіне көп баяндайын.
Жарандар, жолдың жайын білгің келсе,
Бір көрген уақиғаға оралайын.

Тағы да үш күн бойы шектік сапар,
Сонда да босаңсымады мінген аттар.
Тауына Әмір Темір кеп тоқтадық,
Сақтанған әр пендені Алла сақтар.

Қасымда сал-серілер бәрі батыр,
Тікті олар екі жүздей жасыл шатыр.
Қазылды жүзден аса жер ошақтар,
Асылып ет салынған қылды бақыр

Аң аулап екі күндей сонда болдық,
Тыныстап екі түндей тауда қондық.
Жүк тендеп атан, нарға бұрынғыша,
Бет алып терістікке жүрмек болдық.

Қос-қостан бәріміз де міндік тұлпар,
Кездессе айдаһарды болдық құртар.
Ешкімге зияшымыз тимеген соң,
Барған ел болды бізді қадыр тұтар.

Сауыт киіп асындық қару-жарақ,
Ел жаққа бармақ болып қылдық талап.
Ту ұстап, тұлпар мініш жүрсем - дағы,
Шолғыншым жүрді алдымда қарауылдап.

Шолғыншым бір биікке шығып тұрды,
Белгі бер дегенімді ұғып тұрды.
Алда бір кедергілер бар сияқты,
Білдіріп соны жігіт мойын бұрды.

Желдіртіп шыға келдік, тау бөктерлеп,
Жау болса қоршайық деп тез шеңберлеп.
Алыстан көзге түсті жалаңаш топ,
Отырған отты айнала бірдене жеп.

Шалынған көзімізге мақұлықатты,
Ұстауға ыңғайланып жүрдік қатты.
Үсті түк көргеніміз тағы адамдар,
Сөйлейін әлеуметім ақиқатты.

Үсті түк адам тектес бес мақұлықат,
Жеп отыр шикі етті отқа қалап.
Бұғалық тастамақ боп мойынына,
Маңынан өтпек болдым бірден жанап.

Сол шақта тым-тырақай тұра қашты,
Бажылдап бір-біріне қиқуласты.
Қой етіп от басына тастай сала,
Бәрі де желдей жүйткіп тауға асты.

Соңынан құдым атқа қамшы басып,
Көруге неде болса жағаласып.

Ішінде жалғыз көзді біреуі бар,
Жеткізбей бес жалаңаш кетті қашып.

Мақұлұқат кісі тектес тағы адам ба,
Болмаса тоңбай жүрер қар адам ба.
Әйтеуір жеткізбестен ұзап кетті,
Жоқ болды орманға еніп бір заманда.

Әлде бұл бесеуі де дию ма екен,
Киімсіз қыста бұлар тоңбай ма екен.
Шамалап өзімізбен байқағанда,
Бойлары онша биік емес екен.

Біреуі көрінеді бізден ұзын,
Мақұлұқат кісі жегіш бейне күзғын.
Диуды ұстамақ боп ниет қылдым,
Елімнің ақтаймын деп дәм мен тұзын.

Бұларды қыста да елдер кореді екен,
Жалаңаш тауда иесіз жүреді екен.
Айтуынша ауған мен тәжіктердің,
Биікте үңгірге олар кіреді екен.

Кобінен адамдардың бұлар биік,
Даладан жейтін малы бөкен, киік.
Зияны барма я оның жоқ па,
Ұстасып көре алғам жоқ қолым тиіп.

Шамасы ептеп зиян жасағандай,
Жайы бар ет тартып ап асағандай.
Болар еді, уа, дариға, сонда қызық,
Бұғаулап оларды ұстап бас салғанда-ай.

Оралып от маңына қайта келдік,
Бір қойды боршаланған көзбен көрдік.
Қой бірақ бауыздалған, басы бөлек,
Қойшылар бармысың деп хабар бердік.

Жайылған екі отар қой сол арада,
Еш пенде көрінбейді жуық манда.
Қой жатыр, шопандар жоқ қалдық қайран,
Құстардың даусы естіледі анда-санда.

Сол кезде құтқар аға деді біреу,
Қарадық дауыс шыққан үңгір жаққа.
Үңгірден шыға алмаймыз, аузы берік,
Бар деді дию қойған тастан қақпа.

Естілді жылағаны скі адамның,
Ісіне біз тандандық бес наданның.
Ағалар, біз ғарыпты қорға деді,
Баласы болсаңыздар мүсылманның.

Жігіттер бір-біріне қарай қалды,
Үңгірді ашайық деп ақыл салды.
Бар-дағы шығар дедім ғарыптерді,
Соны естіп екі сарбаз жетіп барды.

Түсіндім қойды шопан сойған екен,
Кесіп ап басын бөлек қойған екен.
Қойшыларды сол кезде дию ұстап,
Үңгірге әкеп қамап қойған екен.

Қойшының бөгеу салып қадамына,
Туғызған елдің қауіп адамына.
Шопандар ойда жоқта кіріптар бопты,
Бес бірдей таудың тағы наданына.

Аударып жатқан тасты үңгірге әкеп,
Сыртқа олар шықпасын деп кеткен бітеп.
Орнынан жүктей тасты ала алмады,
Болса да екі сарбаз тез көтермек.

Ерлерді кинамаудың жайын ойлап,
Болмандар оған өуре дедім жайлап.
Аббасқа бозшұбарды ұстаттым да,
Сыйындым аруаққа «Ошыбайлап!».

Атымнан түсе қалдым я құдайлап,
Алла өзің көрмегей деп бақты байлап.
Үңгірдің аузынан сыртқа аттым,
Көтеріп жүктей тасты алып жайлап.

Үңгір іші кең екен, өте тақыр,
Аузында жылап отыр екі пақыр.

Шығарып тысқа екеуін алғаннан соң,
Олардан жөн сұрауды көрдім мақұл.

Қарасам екеуі де жігіт жап-жас,
Оларды қамап кеткен бес жалаңаш.
Иіліп қол қусырып сәлем берді,
Төгіліп көздерінен мөлтілдеп жас.

Сәлемін алып, сөзбен жұбаттым да,
Хабар бер жағдайыңнан дедім біраз.
Жауабын екі шопан тыңдап тұрсақ,
Жаңағы болжамымыз болды рас.

Мендеш пен Отарбайдай екі бала,
Өмірдің соққысын жеп болған нала.
Айырған ата-ана мен ел-жұртынан,
Айтады олар қарғыс жауыздарға.

Кім екен бұл жастарды тұтқын еткен,
Кім екен ауылын шауып, топпап кеткен.
Кім екен бейбіт жатқан елді қырып,
Жазықсыз талай жанның қанын төккен?

Кім екен мейманасы обден асқан,
Кім екен момындардың қанын шашқан?
Кім екен ерке өскен жасты қинап,
Нарларға тендеп алып, түнде қашқан?

Кім екен туысынан ерді айырған,
Жылатып қанатынан сан қайырған?
Кім екен нелер жанды тұтқын етіп,
Табапын туған жерден тез тайдырған?

Кім екен жұрт арасын жікке бөлген,
Аудартқан не шаһыбазды өз жерінен?
Табам деп бұл сауалдың жауаптарын,
Мен-дағы көп жағдайда көңіл бөлгем.

Өзімде туды сол сәт бұл сауалдар,
Байқасаң әрбір істің сұрауы бар.
Жайықтан бұларды да мұнда әкеп,
Көруге туған жерін еткізген зар.

Мұндай іс өзімнің де басымда бар,
Әйтеуір тұтқын емен, шеккем жоқ зар.
Жағдайын екі жастың тыңдап тұрып,
Толқыған сол уақытта біздей дегдар.

Тексеріп жорық аттар тағасын да,
Бұлақтың шатыр тігіп жағасына.
Тағы адам сыртқа шығып жүре ме деп,
Сол таудың үш күн жаттық ағашында.

Менен бұрын бұл жаққа,
Сырым батыр келіпті.
Құлақ түріп жан-жаққа,
Ғарыпке жәрдем беріпті.

Сол жолды мен де ұстадым,
Лайық деп адамға.
Жақсыларға ұқсап бақ,
Еліктей көрме наданға.

Түспесін ісің тірілікте,
Тексіз туған жаманға.
Жолдас болмас ондайлар,
Шапқаныңда қамалға.

Тыңдасам жайлап екеуін,
Ауылын дұшпан шауыпты.
Ел тонағыш түрікпен,
Оңай олжа тауыпты.

Ата-анасын, туысын,
Қылышпен шауып турапты.
Тұтқын етіп жастарды,
Түнде келіп ұрлапты.

Шырылдаған сәбиге,
Еш рахым қылмапты.
Қуғыншы болар дегендей,
Артқа мойын бүрмапты.

Бұғаулаған жауыздар,
Қыз-келіншек, жігітті.

Қолға түскен балғындар,
Өмірден үзген үмітті.

Аялдап жаулар тұрмаған,
Әңгіме-кеңес құрмаған.
Шабылып түнде кенеттен,
Ауылдар талай сорлаған.

Мұсылман дінде болса да,
Түрікпен, хиуа оңбаған.
Зиянсыз қазақ болса да,
Қайғының бұлты торлаған.

Қытайларға бағынған,
Елдің де жайы болмаған..
Ресей, Хиуа, Қоқаннан,
Тенсіздік жұртқа орнаған.

Төрт жақтан сорып құзғындар,
Халқымыз солай қорланған.
Бұл сұмдықты көрген соң,
Дегдарың біздей долданған.

Отарбайдың өкесі.
Естек екен жалғыз үй.
Кіші жүзге кеп сіңген,
Уфа жақта болмай күй.

Құтылған соң азаптан,
Қайыр көріп қазақтан.
Алшын болған Асылхан,
Болдым дең азат дозақтан.

Асылханнан жалғыз үл –
Есенбек деген туыпты.
Қазақтарға туыс боп,
Малшылық кәсіп қылыпты.

Есенбек те бас құрап,
Тоқ отау боп тұрыпты.
Сөйтіп жақсы тұрған үй,
Бір-ақ түнде құрыпты.

Отарбай деген жас қыршын,
Сол Есенбек баласы.
Кеңіткен ердің тынысың,
Көзінің ақ пен қарасы.

Отарбаймен бірге өскен,
Бір ауылдың баласы.
Еркелеткен Мендеш деп,
Аялап ата-анасы.

Ағалы-інілі секілді,
Бір ауылда бірге өскен.
Тату еді бауырдай,
«Кезі болмай шөй!» дескен.

Кіші жүз Алшын ішінде,
Бұлардың туған ауылы.
Ақкетеден тарайтын,
Дихан, шаруа қауымы.

Мендештің аты-Мендібай,
Ауылдас бала Отарбай.
Бірге түскен тұтқынға,
Қос балғын ұл сазандай.

Түрікпендер әкеліп,
Зекетшіге сыйлаған.
Құлағын кесіп бұлардың,
Табанын тіліп қинаған.

Мендібайдың әкесі —
Саян деген егінші.
Бопан деген шешесі,
Көпке өйгілі тігінші.

Көз алдында туралып,
Ата-анасы жер құшқан.
Ұстап алған өзін де,
Андыздаған көп дұшпан.

Таңылып келді сары нарға,
Ауылыныкі еді ол нар да.

Ұйықтап ұлдар кетіп еді,
Зекетшіге барарда.

Түсірілді сары нардан,
Іштері толған қайғы, арман.
Құлағын кескен кезінде,
Қиналып ұлдар зарланған.

Табанын тіліп ақырып,
Қызметшісін шақырып.
Аузына жүн тық депі,
Жыламасын бақырып.

Осыны айтып зекетші,
Ұлдарды он күн ұстаған.
Мейірімі жоқ бұзықтың,
Қабанға кейпі ұксаған.

Дайындады бір күні,
Сатпақ болып базарға.
Түтқын екі ұл шошынды,
Тап болардай ажалға.

Айдап келді бұларды,
Құл сататын базарға.
Сорлаған бала көп екен,
Сатылмақ болған базарда.

Құл сататын базарға,
Ұлдарды түтқын жинаған.
Азапқа түскен балғындар,
Көзінің жасын тыймаған.

Бұл екеуін саудалап,
Сырттан келген сарт алды.
Жарар деп қозы бағуға,
Төжік пе, сартпа қарт алды.

Бірнеше күн жол жүріп,
Түйеге теңдеп әкелді.
Азғана емес мол жүріп,
Тоқтады көріп кепені.

Кепені Арқа қос дейді,
Бұл да ұлдардың есінде.
Сол кепеде бір түнеп,
Атғанды тәжік бесінде.

Кештетіп жетті қыстаққа,
Көлікті салып қыспаққа.
Сарт біткеннің дәстүрі,
Қыр еліне ұқсап па?

Әкелген сатып қос ұлга,
Жаз қозы-лақ бақтырды.
Қыс болғанда оларға,
Тандырға от жақтырды.

Осылай біраз жыл өтті,
Екеуі де ер жетті.
Күндіз бағып қойларды,
Кезекпен түнде күзетті.

Он жетіде Отарбай,
Он алтыда Мендібай.
Шопан етіп скеуін,
Самет қартың көңілі жай.

Сол шопандар ертемен,
Қой соймақшы болыпты.
Рұқсат алып Самедтен,
Көңілі тасып толыпты.

Қойды жығып, бата қып,
Бауыздаған Отарбай.
Бөлек қойып қой басын,
От тұтатқан Мендібай.

Ағаш қалақ жасап ап,
Терісін қойдың сыпырған.
Бүзбақшы боп мүшелеп,
Екі шопан отырған.

Ішін жарып көк ісектің,
Ішек-қарнын бөлек алады.

Мүшелеп бұзып Отарбай,
Тақтайға етін салады.

Сол уақытта оларға,
Диюлар келіп қалады.
Екеуін де желкеден,
Қапсыра ұстап алады.

Сөз ұқпайтын мақұлукат,
Сүйрелеп ала жөнелген.
Бес жалаңаш перғауын,
Үңгірге тоқтап бөгелген.

Үш дию тасты көтсіріп,
Үңгірге таяу әкелген.
Бұл екеуін үңгірге,
Итеріп келіп жіберген.

Ішіне барып үңгірдің,
Етбетінен бұлар жығылған.
Қорыққаннан ұлдардың,
Өкпесі аузына тығылған.

Ер көңілін тас қылған,
Адамзатқа қас қылған.
Тілісіз мақұлық дүлейлер,
Қой етін шикі ас қылған.

Итке ұқсатып қабаған,
Екі жасты қамаған.
Жүктей таспен бекітіп,
Үңгірдің аузын жамаған.

Сол мезгілде біз келдік,
Сыбызғы тартып тау жақтан.
Жалаңаштарды біз көрдік,
Таяу жерде бұлақтан.

Біреуін қосып шопанның,
Сарбаздан сартты шақырттым.
Үңгірдің ішін газартып,
От жағып, жас ет астырттым.

Шығармауға елді қыстақтан,
Топ жауынгер жұмсадым.
Тәжік пе, сарт па – бәрін де,
Құтқармасқа ұқсадым.

Самед келді алдыма,
Сыйлықтарын ұсынып.
Сәлем берді алқына,
Айбарымнан қысылып.

Өлтірме мені кешір деп,
Сарт ақсақал жалынды.
Қалдырсаң тірі батырым,
Берем деп дүние-малымды.

Жауда кеткен інім деп,
Жоқтап келдім білгін деп.
Босатпасаң екеуін,
Ауылыңды таптар пілімін деп.

Суыттым шалға түсімді,
Көрсетем деп күшімді.
Естіген соң бұйрықты,
Сарт мырзасы түсінді.

Ақсақал тәжік жылады,
Көзінің жасын бұлады.
Басын иіп Самед қарт,
Аяғыма кеп құлады.

Орныңнан түр дедім,
Сөзіме құлақ түр дедім.
Ақысын шопан бересің,
Үңгірге бізбен жүр дедім.

Самед қарт болды бізбенен,
Мақсұтқа жеттік көзденген.
Ие шықтық екі ұлға,
Туысымын деп іздеген.

Сарт шалы уәде беріп, ойға шомды,
Үңгірде бір күн, бір түн бірге болды.

Кешеден қыстағы да шошыныпты,
Көрген соң қоршап алған қалың қолды.

Тағамын өздеріне жегізіп ап,
Ішіпті кезекпенен дәмді ерлер.
Солайша жат ауылдан сақтаныпты,
Үйреткен өзім баулып кемеңгерлер.

Ертемен Самед қартты ертіп келдім,
Босат деп қазақ болса, бұйрық бердім.
Көрсетгі қызметшісін түгел жинап,
Ішінен тағы да бір қазақ көрдім.

Босатып ол қазақты және де алдым,
Қызметші әйелдерді шақыр дедім.
Пәлеге көрсетпесең мүлде қалдың,
Мен келген Сегіз сері батыр дедім.

Бәрін де қыз-келіншек түгел жиды,
Үш қазақ көздерінің жасын тыйды.
«Қалаған адамыңның бәрін ал!»-деп,
Самед қарт тарту етпек көптеп сыйды.

Үш қыз бен төрт келіншек, заты-қазақ,
Тұтқын боп олар-дағы тартқан азап.
Бәрін де өзім ертіп әкетпекпін,
Сарттарға болмасын деп бұлар мазақ.

Екенін білсін дедім қандай қазақ,
Саны он бір ер-әйелді еттім азат.
Осындай сәтті істер бола қалса,
Іштегі қайғы-дерттің бәрін жазады.

Айтқызып көрген бастан азаптарың,
Көрсеткен зорлық пенен мазақтарың,
Кінәсін мойынына қойып байдың,
Ақысын алдым түгел қазақтардың.

Айыпты, ақы-пұлды малдай алдым,
Мал болғанда, жылқы, атан, пардай алдым.
Құлдық-күндік бұғаудан жан құтқарың,
Бет қойып терістікке сапарландым.

Тәншан тау бүлтқа оранып мұнарланған,
Әсем жер көруге әркім құмарланған.
Қызылбас сапарында алғыс алдым,
Тұрақтап жолдас болмас мына жалған.

Созылып сапар ұзаққа,
Олжалы болып оралдым.
Сыйлы болдым ол жақта,
Ас пен тойда жүлдес алдым.

Бірнеше күн жол жүріп,
Жеттік шаһар жисаққа.
Үй болғандай болмайды,
Салт жүріп дүние жисақта.

Үш жігітке үш қызды,
Табыстырдым бұл жолда.
Бата бердім оларға,
Алла, аруақ деп қорға.

Келіншекті төрт бірдей,
Жеткізбекпін еліне.
Тірі болса қосармын,
Бұрынғы сүйген еріне!

Сегіз сері туралы жазылған шығармалар

БІРЖАН САЛ «ЕЛГЕ СӘЛЕМ»

Сегіздей асыл адам жаралмайды,
Халқына болып өткен тым жағдайлы.
Керейден жүз мың әйел ұл тапса да,
Ешбірі Сегіз сері бола алмайды.

Жалғанда мұратына кімдер жеткен,
Көп жақсы бізден бұрын өтіп кеткен.
Адамның асылдары сондай болар,
Дүниеден Сегіз сері, Нияз өткен.

Ұстазым Сегіз сері, Нияз сері,
Солардан үлгі алған мен Біржан сері.
Жетпіс үш мүшеліме толғанымда,
Дүние теріс айналып кетті кері.

СҮЛТАНМАХМҮТ ТОРАЙҒЫРОВ «ҚҰРБЫМА»

Керейде Қожаберген, Сегіз өткен,
Қазақтың шежіресін жыр қып шерткен.
Үш жүзге өлеңменен үндеу тастап,
Оларда бірлік үшін еңбек еткен.

Ол екі ер ақындықта жұрттан асып,
Жүріпті өлең-жырдан жеміс шашып.
Халқына ұлағатты іс көрсетіп,
Өтіпті ғадыл жолмен қадам басып.

Тарихта екеуінің болғаны анық,
Әрқайсысына күш пен өнер қонғаны анық.
Артына өшпестей қып ат қалдырған,
Ұрпаққа Отаншылдық жолын салып.

Жырлары екеуінің болған артық,
Кететін естігенде дене балқып.
Қаншалық ілім-білім жисақтағы,
Солардан кеткен жоқпыз біз де артып.

МӘШҲҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВ

«ДАНАЛАР»

Өнерге құлаш ұрып бала жастан,
Тарихын бұл үш жүздің етіп дастан.
Баласы Толыбай сыншы Қожаберген,
Бой ұрған ерлік іске әуес бастан,
Ұрпағы оның батыр сегіз отті,
Нияздай асыл ерді қасына ертті.
Қолына қобыз алып әр шабытпен,
Мұра ғып шежіре-жыр тастап кетті.

Қолбасы, ақын-жырау һәм елші, би,
Шығарған «Елім-айдай» тамаша күй
«Елім-ай» әні менен жырын тағы,
Шығарған Қожаберген бабаңды сүй.

Бабадан Қожаберген бата алған,
Бөгенбай Қанжығалы сардар болған.
Ел қорғап, қамал бұзып, даңқы шығып,
Оған да бақыт пенен аруақ қонған.

ЖАЯУ МҮСА БАЙЖАНҰЛЫ

«ЕР СЕГІЗ»

(Дастан)

Алла, аруаққа сиынған,
Жанның бірі мен едім.
Қолбасы – ердің саркытын,
Он алтымда ішкен сері едім.

Елдікті, батырлықты өлең етем,
Жақсының ісін көпке өнеге етем.
Мұрасын ақындардың насихаттап,
Жұртыма тіршілікте қызмет етем.

Сегіздей ұстазымның ерліктерін,
Бұлжытпай қаз-қалпында жырлап өтем.

Ұстазым Сегіз бенен Нияз болды,
Бастаған жастайынын қалың қолды.
Алланың ақ жолымен жүргеннен соң,
Оларға мұсылманның көңілі толды.

Ерте есейіп, халқына қызмет етті,
Қауымын мұсылманның қорғап өтті.
Кәпірден Алты Алашты сақтау үшін,
Өнер мен дінді қоса өрістетті.

Әр жерде жасыл туын желбіретіп,
Патшаның әскеріне қыр көрсетті.
Білмек боп дін оқуын өте терең,
Қасына озық шыққан ғұлама сәтті.

Сегіздің үлгілі ісін көріп мақұл,
Жырлаған маған дейін талай ақын.
Ұстаздың айтып кеткен сөзі ғажап,
Қорға деп үш жүзімнің жерін, халқын.
Салдық құрып барғанда, әр елге айтқан,
Берік ұста деп жұртыңның дәстүр-салтын.

Кемітпей өз халқыңды мақта деді,
Ер болсаң, ел үмітін ақта деді.
Түсірмей жау алдында ұнжырғанды,
Қазақтың дін мен тілін сақта деді.

Омбыда наместник Горчаковтың,
Сегізді кудалаған көп солдаты.
Себепсіз ұстазымды жазғырыпты,
Даттауға болмаса да ешбір хақы.

Өнермен тамсандырып талай толты,
Жасынан жауға Сегіз берген соққы.
Қырылған жиырма солдат жаласы ауып,
Ұстазым жас кезінде қашқын боқты.

Қос тұлпар Ер Сегіздің мінген аты,
Қайтпапты қашқынмын деп көңіл шаты.
Алты Алашты кәпірден қорғаймын деп,
Оның да болған екен өз мақсаты.

Жігіттер өнер қусаң, Сегізге ұқса,
Шәкірті ем Сегіз сері атым Мұса,
Қазақтың ел қорғаны – мақтаныш қой,
Үш жүзден Ер Сегіздей көп ұл туса.

Баураған өнерімен адамзатты,
Жаттатқан сарбаздарға салауатты.
Сегізді қандай пенде жақсы көрмес,
Мінгізген шәкірттерге жүйрік атты.

Араб, парсы, түрік тілін үйреніп ап,
Қызылжардың медресесін бітіріпті.
Айтыссақ ұлықтармен қажет-ақ деп,
Орысша оқуды да жөн көріпті.

Оқуды әпесерлік тамам қылып,
Өтіпті дайындықтан болып озық.
Орысша азғана жыл оқып жүріп,
Халқына жаны ашыған кеткен тозып.

Оқуы әпссерлік бірер жылдық,
Үйреткен жігіттерді мерген қылып.
Сонда да Сегізге оның әсері аз,
Баулыған ағасы оны батыр қылып.

Орысша сегіз сері оқығанмен,
Патшаға қызмет етпей, салдық құрып.
Бірде Қап, бірде Орал мен Парсыға өтіп,
Жүрген ер жасағымен қыстап шығып.

Қыз-жігіт бір-біріне болып ғашық,
Елінен қысым көріп шыққан қашып.
Сегізге паналаған талайы оның,
Жасырмай сөйлеп жайды сырын ашып.

Естіген – білгенімді сөз етпекпін,
Талпынып мақсұтыма тез жетпекпін.
Айтпақ боп ерліктерін кейінірек,
Ұстаздың ақындығын жыр етпекпін.

Әр жұрттың Сегіз аяп аш-арығын,
Басы артық берді оларға өз азығын.

Көңілін халайықтың көтермек боп,
Шығарған көп жырының бірі – «Тарғын».

Бөлеген күйге Сегіз ой мен қырды,
Төгетін жиындарда асқақ жырды,
Омбыда Мұкарама сұлуға арнап,
Шығарған алғашқы әні – «Назқоңырды».

Әулеті Сегіз шыққан шын асыл тек,
Орынсыз еш пендені көрмеген жек.
Баянда бір анама құрбылықпен,
Шығарған тамаша әнінің бірі – «Ақбет».

Қызылжар аймағында туып-өскен,
Жасынан ел-жұртының қамып жескен.
Қатысып Қаптауы ерлер жорығына,
Соғыста батырлықпен көзге түскен.

Мүз сөгілмей Еділге ерте келген,
Жол жүруге қамданып ертеменен.
Қол бастауда істері ұнаған соң,
Озіне бір топ жігіт ере келген.

Әскерін Ресейдің Сегіз барлап,
Қарағаш ауылдарын өткен шарлап.
Келген соң Қаптауынан «Жылы ой» әнін,
Шығарған Бақытжамал сұлуға арнап.

Сал Сегіз әуес болған нақ құндызға,
Көз салған әр елдегі шын жұлдызға.
Арнаған қос нұсқалы «Файни» әнін,
Еркесі Ысық елі Файни қызға.

Файнидың Файнижамал нағыз аты,
Ұстаздың оған түскен ілтипаты.
Онымен қосылмаққа серт еткен соң,
Шығарған дастаны екен «Қыз сипаты».

Сүм ажал Файни қызды алып кеткен,
Алып емес жәндеттер атып кеткен.
Айырылып ойда-жоқта сүйгенінен,
Ұстазым сол себепті қасірет шеккен.

Шығарған Ғайни қызға жоқтау мен күй,
Сол кезде Ер Сегізде болмаған үй.
Ұстазым Қаптауына* сапар шеккен,
Бола алмай бірі қорған батыр мен би.

Сардар еді Сегіз сері тура сөзді,
Ер еді аса көркем, иман жүзді.
Жолығып Үшбурылда Патшайымға*
Арнаған әсем әнін — «Қаракөзді».

Ұстазым сөз бастаған болса жиын,
Әрқашан оңайлатқан істі қиын.
Өзінің арнап күрең тұлпарына,
Шығарған «Салкүреңдей» ғажап күйін.

Сал Сегіз өзге ақыннан болған басым,
Шығарған Мақпалға арнап «Г'ауһаргасын».
Ән менен күй шығарып, дастан жырлап,
Әр елдің сан ұйытқан кәрі-жасын.

Әр кезде жұрт жиналып басын қосқан,
Отырып кеңес құрған алқа қотан.
Сондайда құмар еткен Сегіз жыры,
Әйгілі «Қыз Жібек» пен «Айман-Шолпан».

.....

Сегізге лайық болды мәжіліс құру.
Ән шырқап Байтөренің ордасында,
Шығарған өлеңі оның «Кісем сұлу».
Болған соң Сегіз сері топтың сәні,
Ол жоқта бола алмапты жиын мәні.
Аузында бозбаланың көп айтылған,
Сегіздің «Кісем сұлу» деген әні.

Тарады «Кісем сұлу» елден елге,
Әлеумет алғыс айтты Сегіз ерге.
Құйылып әншілердің құлағына,
Кетпеді өлеңдері ұшып желге.

Тойтарған мерген Сегіз елдің жауын,
Бітірген аз сөзбенен елдің дауын.

Арнаған Зүһра атты келіншекке,
Өзінің бір ғажап ән – «Тік шырқауын».

Сегізде толып жатыр тамаша әндер,
«Әйкен-ай», «Жылы ой», «Қарғаш»,
«Бесқарагер»,
«Шолпан қыз», «Дайдидау» мен «Топ қараған»-
Бәрі де ол шығарған ғажап әндер.

«Назқоңыр» алғашқы оның әні болса,
«Алқоңыр» тағы да бар ғажап әні.
Ән-күйге басқа өнері араласып,
Түзелген Сегізге ерген топтың сәні.

Болмаған сарбаздары еш еріншек,
Сегізге жоламаған жан көңілшек.
Жолығып Сапия атты бір жесірге,
Шығарған әні екен «Бір келіншек».

Жомила өз маңайы жұлдызы екен,
Үйсінде мәпеленген құндыз екен.
Сегіздің бір кездерде ықыласы түскен,
Төлеңгіт Қопабайдың ол қызы екен.

Жәмила көрінген соң шын ай қабақ,
Шығарған «Алқоңырды» соған арнап.
Ер Сегіз енді оралып келгенінше,
Құшбегі қызды әкеткен алдап-арбап.

Ер Сегіз басшы болған қалың қолға,
Жұрт малын айыарда жаудап жолда.
Сүйсініп жорықтарда мінер атқа,
Шығарған бір жақсы әні – «Құла жорға».

Еділ бойы қалмағымсың соғысқанда,
Ұстазым бұзған екен талай қамал.
Женерде Түрікпеннің қарақшысын,
Сал Сегіз қолданыпты түрлі амал.
Ел кезіп, серілік құрып жүргенінде,
Шығарған әні екен «Мұхитжамал».

Қасына өнерлі ердің бәрін жиды,
Әр жерден алып жүрді тарту-сыйды.
Шығарды «Алмас қылыш», «Жорық»,
«Тұлпар»,
«Көк найза», «дабыл», «Садақ» дейтін күйді.

Бозбала әнге салсаң, Сегіздей сал,
Үнемі разы болсын жас пенен шал.
Олжасын ғаріптерге үлестіріп,
Ұстазым жинамаған дүние-мал.

Сегіздің жұрт ұнатқан әндеріне,
Жатады «Ақбұлақ» ән, «Дүние-ай» терме.
Бұлардан ешқашанда кем түспейді,
«Туган жер», «Ғұмыр» дейтін өлеңі де.

Батыр еді Сегіз сері салтанатты,
Ақ жарқын, ашық мінез, инабатты.
Жырлаған топ ішінде әр шабытпен,
Жайылды бір хиссасы – «Еділ» атты.

Тарады ол шығарған «Қобыланды»,
Дастанын жақсы деп ел бағалады.
Халықтан тірісінде алғыс алып,
Үш жүзді жырау Сегіз аралады.

Хиссасы Сегіз сері тарап елге,
Түгелдей жария болды көп елдерге.
Сал сегіз толғау, өлең-жырларында,
Беріпті үлкен баға өткендерге.

Үш бірдей дастанында тоқталыпты,
Қыпшақта Қойлыбайдай әулиеге.
Ер Сегіз Қойлы-екеңді қадір тұтып,
Түнепті көрегеннің бейітіне.

Ұстазды жырламасам болады кеш,
Еңбегі батыр Сегіз кетпесін еш.
Жұртына дер кезінде мол тараған,
Хиссасы «Баян сұлу-Қозы Көрпеш»,

Қолданған алтын, күміс, қола, мысты,
Өткізген қолөнермен ылғи қысты.
Өзінің ордасында мен барған жыл,
Шығарған «Едіге» мен «Алпамысты».

Ұры мен Қазы жайын хисса етті,
Ұрпаққа өнеге қып, мысал етті.
Сегіздің «Ораз молда» деген жырын,
Әншілер жаттап алды аса епті.
Сал Сегіз ақын жолдан айнымастан,
Естектің* Мырқы ерін етті дастан.

Жырлады Қожа мансүр уақиғасын,
Көрсетіп жыраулығын елден асқан.

Көрмеген жыр арқауын Сегіз талғап,
Болған соң топтан асқан өзі саңлақ.
Қазаққа көптен бері оның мәлім,
Қиссасы «Аяз шаһар», «Қамбар», «Жаңғақ».

Әр кезде Сегіз сыйлап жұрт иесін,
Даулы істе тауып айтқан сөз жүйесін.
Табейдің ордасында мейман болып,
Шығарған қысқа дастан – «Кер биесін».

Қайтпаған жаудан оның жас жүрегі,
Талмаған сан шайқаста ақ білегі.
Таралған қолтаңбамен қазағыма,
Сегіздің «Айман-Шолпан», «Қыз Жібегі».

Ер Сегіз аралаған талай жерді,
Халайық ардақтаған Сегіз ерді.
Естіп уақиғасын атасынан,
Шығарған хиссасы оның «Тілеуберді».

Серілікпен жүрген Сегіз атақ жайып,
Ер емес жаңылысқан жолдан тайып.
Сәтбайдың ордасында қонақ болып,
Шығарған дастаны оның «Зейне зайып».

Тұсында құрбысынан озық болған,
Туысы Баһрамұлы тым өзгеше.

Оқып ап әңгімені қолжазбадан,
Шығарған бір дастаны – «Назымбек – Гүлше».

Ұстазым жақсылардан үлгі көрген,
Салдық құрып жүргенде шежіре терген.
Есеней ордасында мәжіліс құрып,
Шығарған бір дастаны «Қарамсерген».

«Айман-Шолпан», «Қыз Жібек»,
«Қобыланды» мен «Тарғынды»,
«Алпамыс» пен «Ерсайын»,
Хиссадағы арғыны.

«Назымбек-Гүлше», «Еділ» мен
«Зейнепғараб», «Қамбарды»,
«Қозы Көрпеш – Баян» мен
«Орқа – Гүлше» жырларды.

«Орақ – мамыр», «Ер Шора»,
«Қарасай – Қазы», «Едіге».
«Ер Көкше» мен «Ер Қосай»
Дейтін жырдың бәрінде.

Ұстазымнан бұрында,
Талай ақын жырлаған.
Шығарған жыры олардың,
Көпке әрқалай ұнаған.

Ақындық кез келгенге қона алмайды,
Көбісі келістіріп ән салмайды.
Кейбіреу мен пәленмін десе-дағы,
Бәрі бір ер сегізбен тең болмайды.

Сал сегіз әнге енгізген әссм мәнер,
Тектен шыға қоймас асыл әндер.
Халайық ықыласпен балқып тыңдар,
Ол шаһыбаз болғаннан соң жырға шебер.

Сегізбен заманында жолдас бопты,
Кіші жүз Исатай мен Махамбет ер.
Жиналған туы астына ұстазымның,
Құсбегі, аңшы, атбегі көп жауынгер.

Ер Сегіз болған емес өнерге зар,
Бойында алуан түрлі шеберлік бар.
Балташы, ұста-зергер, етікші мен
Оюшы, өрімші өңкей шәкірті бар.

Жүрегі емес оның жаудан тайған,
Әр жерде халқын қорғап, ашқан майдан.
Сарбазға келген жасты қабылдады,
Деместен мынау Алшын, Үйсін, Найман.

Жиналған шәкірттері әлдеқайдан,
Сардар боп мұсылманға атақ жайған.
Ауылына шәкіртім деп ертіп келген,
Ер Сегіз үміт күтіп Дайрабайдан.

Сүйсінді ел ұстазымның жырын тыңдап,
Батырдың «Мақпал», «Қалқаш» әнін құндап.
Ән-күйін шәкірттерге үйретуші еді,
Сал сегіз көрген емес сөзін бұлдап.

Дайрабай, Сейітжан сал, Көрпе, Тоғыжан,
Жаманқұл, Мергенбай мен Шәрке, Біржан.
Байеке, Жәмшібай мен Бодау, Нұркей,
Құшан сері, Балтекей, Қалқа, Мырзан.

Құлтума, Өтеулі мен Қуат, Жапар,
Тезекбай, Кемпірбай мен әнші Ғапар.
Төртуыл Найманынан Мырзаш, Хамит,
Басқада шәкірті көп өнері бар.

Шағырай, Жоламандар кіші шәкірт,
Жасынан ақын болып, өлең қонған.
Аңдамас, Бекқұлы мен Доби, Бесеу,
Жұдырық – бәрі ұстазға шәкірт болған.

Мырзан, Мырзаш, Дайрабай – үшеуінен,
Басқасы суырып салма ақын еді.
Сардар Сегіз серігі – Нияз сері,
Ол да асқан әнші – күйші, батыр еді.

Дайрабай, Қазихандар күйші еді,
Мырзан, Мырзаш, Хамит, Ғапар әнші еді.

Жастарды осылардай көп баулыған,
Сал сегіз әрі атбегі, әрі аңшы еді.

Серінің Аббас, Сәду атқосшысы,
Асанбек, Қобылан жырау ақылшысы.
Бәрінің кәсібі бар жарасымды,
Жасы кіші сарбаздар бақыршысы.

Ішінде Құмық, Естек, татар да бар,
Көбісі сарбаздардың қазақ еді.
Бастарын өнерлі ерлер біріктірген,
Данышпан Сегіз ісі ғажап еді.

Сегізге шәкірт болған атақтылар,
Топталған қоластына талаптылар.
Абзалы адамзаттың болғанменен,
Ұстазым болған емес атаққұмар.

Шығарған «Әудемжер» әнін Қобылан ата,
Бұл топта жасы үлкен ақын еді.
Бір жігіт шырық бұзып көрген емес,
Айтқаны күйші Сегіз мақұл еді.

Шығарған «Әудемжер» әнін сексен жаста,
Мінсіз Қобылан атам биязы екен.
Шырқаған Әудемжер әнін алғашында,
Ұстазым Сегіз бенен Нияз екен.
Солардың салдық құрған арқасында,
«Әудемжер» көп елдерге болған мәлім.
Шәкірті Ер Сегіздің болған кезде,
Өзім де Қобыланнан алдым тәлім.

Ұстаз болды білімді,
Сегіз сері шаһыбазым.
Тіршілікте қаза етпей,
Оқыған ылғи намазын.
Түсірген хатқа жырларын,
Алдырып Бұхара қағазын.

Сегіздің алдын көрген талай ақын,
Ұстазым берді оларға дұрыс ақыл.
Бәрін де туысқандай баурап алды,
Деместен мынау алыс, мынау жақын.

Ата қоныс Гүлтөбе мекені еді,
Астықты қажетінше еккен еді.
Кей жылдар жәрмеңкеге барарында,
Күймеге үш қаз мойын жеккен еді.

Сегіздің шыққан тегін сұрасаңыз,
Орта жүз Керейдегі Ашамайлы.
Менгерген ерлік, өнер, ғылым – бәрін,
Көсем еді төрт құбыласы түгел сайлы.

Ғұлама Қадырғали шежіресін,
Қазақша, орысшаға тәржіме етті.
Жерім деп атамекен қозғалмастан,
Батысын Қызылжар өңірі қоныс етті.

Найзагер, қылыш шапқыш, садақ тартқыш,
Шәкірті сарбаздары болып егті.
Үш мүшел дәурен сүріп тіршілікте.
Сауықпен ұстазымның ғұмыры өтті.

Ер Сегіз қайтыс болғанда,
Ай да, күн де тұтылды.
Ел көсемі – ұстазым,
Қара жерге жұтылды.

Қара ту тігіп ортаға,
Ақ үйлер қара жамылды.
Ұстазға жоқтау жазуға,
Қағаз бен қалам алынды,
Сия сауыт керек деп,
Жүрт есіне салынды.

Қырық бес жоқтау шығарсақ,
Аз болар деп үйғардық.
Елу шәкірт әр үйде,
Бір-бір жоқтау шығардық.

Бір жоктау мен бір дастан,
Мәделі қожа шығарды.
Хиссасында ол да айтты,
Мен атаған жырларды.

Тірісінде Ер Сегіз,
Сал серіні басқарды.
Қайсыбірін айтайын,
Толып жатыр дастаны.

Дастаншыл ақын атанып,
Жайылған даңқы Алашқа,
Жеңілген емес көпірден,
Жер-су үшін таласта.

Суырып салма ақын ғой,
Шығарған бірден жырларды.
Аузынан шыққан өлең-жыр,
Ілтипатпен тыңдалды.

Әуелі жазып Сегіз кіріспесін,
Аударып Қадырғали шежіресін.
Апарып орысшасын көрсетіпті,
Алдымен осылай деп келіскесін.

Омбының ұлығына сонда сері,
Аудардым мұны оқып көр деп айтқан.
Мылтықтың он түрінен бір-біреуден,
Шежіренің ақысы үшін бер деп айтқан.

Әскердің санын молайтып,
Атағын әрі зорайтып.
Жер-су үшін тағы да
Шыға келер дау айтып.

Көңіл бөліп қонысқа,
Дайындалар соғысқа.
Мылтықтың түрін көбейтіп,
Аттанар бұл ұрысқа, –

Деп жандарал айныған,
Әуелгі айтқан сөзінен.

Жүрегі оның шошыған,
Серінің өткір көзінен.

Үстаздың әкесінің Баһрам аты,
Батыр боп заманында шыққан даңқы.
Шақшақтың көп ұлының біреуі скен,
Имам деп құрметтеген мұсылман халқы.

Хандармен теңдес болған дәрежесі,
Қазаққа нұсқа болған өнегесі.
Тұсында Абылай ханның шора болған,
Шақшақтың Сегіз сері немсресі.

Ерекше көп өнердің арқасында,
Домалап Ер Сегіздің тасы өрге.
Айналды туған елдің жақсысына,
Барша жұрт сый көрсетіп кемеңгерге.

Керейде Көшебедең шыққан Сегіз,
Құт орнап, аруақ қонған дархан Сегіз.
Тарихын мұсылманның жазып жүріп,
Ағымын замананың ұққан Сегіз.

Қарттардың сөзін алып ілтипатқа,
Түсірген жер атауын Сегіз хатқа.
Таратқан қолжазбамен жылнаманы,
Білген соң шежірені өзі жатқа.

Жасынан ел тарихына қанық Сегіз,
Шежірені бес түрлі етіп жазған Сегіз.
Тастағы жазуларды оқып танып,
Соларды жылнамаға еткен негіз.

Жүрме деп бір-біріңмен жамандасып,
Ел болып топтал деді қоғамдасып.
Ірі ас пен үлкен тойға жиналғанда,
Халқына насихатын айтқан ашық.

Бес нұсқа жазған еді жылнамасын,
Өтініп елі-жұрты сұраған соң.
Әркімдер өз шежіресін жазып алған,
Үстаздың жазған тарихы ұнағасын.

Қазақтың Сегіз мықты құсбегісі,
Батпаған оған қоқан құшбегісі.
Соғысқан қалмақпенен, орыспенен,
Баршаға мағылұм болған ерлік ісі.

Ер Сегіз тым сымбатты, бойы биік,
Асынған қару-жарақ, сауыт киіп.
Атқарған жақсылығын сатқан емес,
Пайдасы мұсылманға жүрген тиіп.
Болғанмен тым ажарлы, жүзі суық,
Айбарын көріп жауы тартқан күйік.

Жұртын қорғау жолында,
Кәпірді Сегіз шошытқан.
Өктем болған жауларын,
Қамшыменен жосылтқан.

Құшбегіні найзалап,
Ат сауырынан түсірген.
Соққы жеген серіден,
Талай дұшпан күпсінген.

Екпіндеп келген солдаттың,
Талайын аттан ұшырған.
Мықтымын деген кәпірге
Аттың жалын құштырған.

Ер болды заманында бек қайратты,
Өзінің қатарында өте айбатты.
Көп жасты тәрбиелеп көзін ашып,
Өнерлі сарбаз етіп гүл жайнатты.

Қыс болса, күйме шана пайдаланды,
Жаз болса, мініп жүрді күйме арбаны.
Түзелген сән-салтанат арқасында,
Болғандай орындалып ер арманы.

Сал Сегіз болған емес іске шорқақ,
Керей ғана емес ер еді қазаққа ортақ.
Өтердей ту сыртыңнан көздері өткір,
Маңына жоламаған жалтақ-қорқақ.

Сегізден ығып жүрген жалғаншылар,
Шошынған айдынынан арбаушылар.
Тобына бармақ түгіл аулақ қашқан,
Өсекші, өтірікші, алдаушылар.

Сегізді аға сұлтан болмаса да,
Көп елдер қадір тұтып дейтін тақсыр.
Балапанын тау бүркіті ылғи баулып,
Алдырған ақиыққа аю, қасқыр.

Дүшпандар жүрмесін деп маңайында,
Қалдырған жүз слу ерді ағайынға.
Бөріне жүз елу ердің қыз әнеріп,
Үйлі етіп көп қарасқан жағдайына.

Қожаберген жыраудың күміс көлі,
Маңайын Сегіз қолы мекен еткен.
Серінің жетпіс ауылы деп атанып,
Олардың жақсы істерге қолы жеткен.

Бірі дихан, бірі аңшы, бірі шебер,
Сауықпен, қолонермен уақыты өткен.

Кем емес ханнан ұстаз салтанаты,
Серінің жомарттықпен шыққан аты.
Алты жүз елу сарбаз соңына ертті,
Шыққан жоқ тірісінде жаман аты.

Қойылған дастарханға түрлі тағам,
Дәм татып, көрген жандар таң қалады.
Тұқымын жылқышылардан алып еккен,
Буылдық астыққа сеп саналады.

Майхана он екі қанат он үй тігіп,
Ішетін жеті жүз сарбаз содан тамақ.
Ішкені әрқашанда қымыз, шұбат,
Жегені ет, алдында табақ-табақ.
Ән шыркап, күйлер тартып онерпаздар,
Жүретін бірін-бірі туыс санап.

Ұстаған сарбазының бөріні бірдей,
Жасағы дәурен сүрді кемдік көрмей.

Арада талай жылдар өткеннен соң,
Көрінер бұл айтқаным ертегідей.

Дәл үш жыл Ер Сегізге шәкірт болдым,
Саналып ең кенжесі қалың қолдың.
Сегізге барар кезде сезіп едім,
Өнерге ашыларын даңғыл жолдың.

Үйреніп Ер Сегізден «Гауһартасты»,
Мен-дағы әнге ұйыттым кәрі-жасты.
Шығарып «Гауһартастай» әннің гүлін,
Сегіздің басқа ақыннан аруғаы асты.

Өнерге жолды ашып бастап алдым,
Басыма қобызымды жастап алдым.
Жаттап ап Сегіз сері хиссаларын,
Құбылтып алуан түрлі әнге салдым.

Ұғып ап балуан Сегіз айтқандарын,
Көшіріп жазып алдым дастандарын.
Әнін сап, күйін тартып, жырын айтып,
Қатардан әңгіме еттім асқандарын.

Шырқадым ақын Сегіз «Көкем-айын»,
«Ёрден көк», «Алқоңыр» мен «Сәулем-айын»,
«Бозшұбар», «Қызға сөлем» әнін айттым,
Несіне сауық күрмай қорғалайын.

Сегізден үлгі-өнеге ап артты өнерім,
Мен ондай көрген емен жыр шеберін.
Әр ауыл әншісіне жазып бердім,
Ұстазымның тамаша ән олеңін.

Біздерге үлкен шаруа жұртты бұру,
Мақсұтым жақсылармен мәжіліс құру.
Тағы да менің баппен шырқайтыным,
Сегіздің әні «Қарғаш», «Кісем сұлу».

Ер Сегіздің жарандар,
«Тілеуберді» дастанын.
Кереку, Баян, Омбыға,
Мен тарата бастадым.

Сегізден ұстазым деп бата да алдым,
Ұнатып тілек тілеп айтқандарын.
Елге әкеліп, халқыма көп тараттым,
Ән-күйін, насихат жыр-дастандарын.

Саятшы, әкем Байжан, Мұса атым,
Жыр еттім өнерпаздың хикаятын.
Ішінде Малғозының мен Толыбай,
Арғында Сүйіндіктен арғы затым.

НҮРЖАН НАУШАБАЙҰЛЫ
«СЕГІЗ СЕРІ БАҒАДҰР»
(Дастан)

Алла қуат берген соң, болдым ақын,
Орта жүздің ішінде Қыпшақ затым.
Балуандық, жыршылықпен елге мағлұм,
Баласы Наушабайдың Нұржан атым.

Ұстазым Балта керей Жақып ақын,
Жасынан Жақсыларға жүрген жақын.
Ғұлама Ыбыраймен жолдас болып,
Жыршы боп талай елге жайған атын.

Жақаңмен Бағыланға барғанымда,
Кез болды Жәрмеңкеде Сапар ақын.
Үш-төрт жас менен өзі үлкен екен,
Танысып білдім оның шыққан затын.

Бұл менің он жетіге келген кезім,
Жайыла бастаған еді өлең сөзім.
Қыз іздеп шыққан екен балуан Сапар,
Тыңдап ем Жақаңа айтқан оның сөзін.

Сапарға дос болуды мақұл көрдім,
Аралап Жәрмеңкеде біраз жүрдім.
Атанған бала балуан кезім еді,
Орыстың балуандарын байқап көрдім.

Сапар да күрескенді дұрыс көрді,
Кезекпен ұстасуды мақұл көрді.
Бірінен соң бірін жығып көпірлердің,
Ақыры ең мықтысын алып ұрды.

Кезек алып күресіп сол арада,
Көпірдің үш балуанын мен де жықтым.
Сапарғали екеуміз бәйгені алып,
Көңілінен мұсылманның әбден шықтық.

Ақындықта үшінші бәйгені алдым,
Сапарға мейман бол деп қолқа салдым.
Жәрмеңкеден керекті нәрселер ап,
Асықпай жол жүруге дайындалдым.

Сапардың белгілі екен елге есімі,
Байқасам асыл екен тез шешімі.
Жақаннан ақындығы бір кем смес,
Көрінеді шыққан елі-жыр бесігі.

Ақынмын, балуанмын деп мақтанбайды,
Бойынан қулық, сұмдық байқалмайды.
Жиында жақсылардан бата алмақшы,
Атқарар шаруасына найқалмайды.

Бір тайлақ Сапарғали сатып алды,
Қарттарға мейман бол деп хабар салды.
Тайлақты сойды да, етін қазанға асып,
Шатырға үлкендерді жинап алды.

Дәм берді Жақсыларға ақын Сапар,
Жиналды дос-жарандар жүрген-қатар.
Бас қосты Жәрмеңкеге келген қазақ,
Болған жоқ іштерінде алып сатар.

Әлеумет дәм ішкен соң, бата берді,
Мұсылман Сапар ісін мақұл көрді.
Тарады мәжілістен келген жаңдар,
Алла, аруақ қолдасын деп Сапар ерді.

Сапардың шыққан тегі асыл екен,
Аруағы өзгелерден басым екен.

Әкесі –Ер Қуаныш, атасы – Баһрам,
Тұсында жауға түскен жасын екен.

Жәрменке аяқтала елге кеттік,
Сапармен дос болуға уағада еттік.
Жақан, Сапар менімен үшеу болып,
Қона жүріп ауылға келіп жеттік.

Сапарғали, Жақыптар қонақ болды,
Ауылда олар келіп думан болды.
Ән шырқап, түрлі хисса жырлаған соң
Оларға әлеуметтің көңілі толды.

Немере Нағима атты апайымыз,
Бой жегіп, он тоғызға келген еді.
Ауылда мейман сітіп Сапар ердің,
Қатысып мәжілісін көрген еді.

Айлап жатып Құттықта Сапарғали,
Жұртымның сеніміне енген еді.
Ұнатып Сапар ақын Нағиманы,
Сөз салып апамызға көрген еді.

Жігіттің гүлі ғой деп бек ұнатып,
Апамыз қосылуға көнген еді.
Келер жыл ел жайлауға шығар кезде,
Сапар да келуге уәде берген еді.

Сөз байлап Сапарғали кетті қайтып,
Құда түсуге келсем деп шынын айтып.
Көктемде Керей жақтан құда келді,
Апайды әкететін кезін айтып.

Құдалар қалың малды төлеп кетті,
Ауылды зор шаттыққа болеп кетті.
Шаруасы шағын болған туысымды,
Әлдінің қатарына теңеп кетті.

Жайлауға шықпай тұрып күйеу келді,
Өнерімен ғаріпке сүйеу келді.
Той өткізіп, апайды оғауымен,
Сапарға ұзататын мезгіл келді.

Апайды Сапарғали алып кетті,
Өзінің мақсұтына әбден жетті.
Алла өзі Нағимадай апамызды,
Керейдің балуанына нәсіп етті.

Сапардың атасы мен менің атам,
Атығай шал ақынға жиен екен.
Сапарғали жездемді қадір тұтып,
Ақындыққа белімді будым бекем.

Жақып ақын сөзімді тыңда деді,
Ұсақ сөзге мойынды бүрма деді.
Сапар жездең атасы Ер Сегізді,
Нұржаным хисса етіп жырла деді.

Ұстаздың орындауға аманатын,
Керейдің көрмек болдым салтанатын.
Қызылжар аймағына бармақ болдым,
Жездемнің жырлайын деп шыққан затын.

Бөйгеге жүйрік қосып жарыстырды,
Жақсыны жаманменен салыстырды.
Ел жайлауға шықпастан мені апарып,
Сапекең өз халқымен таныстырды.

Сапекең Сегіз сері немересі.
Тең түскен көп ақынмен терезесі.
Балуандық, ақындықпен аты мәлім,
Ешкімнен кем түспеген дәрежесі.

Сапекең сыр шашпайтын жездем еді,
Керейді аралатар кезі келді.
Сапардың шын есімі – Сапарғали,
Сол жылы дәл жиырма алты жаста еді.

Қызылжар Керейімен болып дәмдес,
Сол елдің Жақсысынан ұқтым кеңес.
Жырыма арқау болар дүние таптым,
Ақының болды енді уайым жемес.

Сегіздің ауылында болдым қонақ,
Орданың салтанаты аса оңды-ақ.

Бөйбішесіне батырдың сәлем бердім,
Еш жерге бөгелместен барған күні-ақ.

Мұсайын Сегізұлы қабыл алды,
Танысып әрбір жайға назар салды.
Тай сойып, ақ үй тігіп сол арада,
Маңайдың ақсақалын жиып алды.

Жегімек сол ауылдың үлкені екен,
Сегіздің жақсы көрген інісі екен.
Ерлігін ағасының баяндады,
Өзі бір әңгіменің дүкені екен.

Шешенің Ырысбике тыңдап сөзін,
Мұсайын, Мұсаханның көріп жүзін.
Ұлдарын, бөйбішесін жолықтырып,
Көргендей Ер Сегізді болдым өзін.

Алдырып Бекқұлы мен Аңдамасты,
Ақылы Мұсайынның елден асты.
Шәкіртін екі бірдей ердің көріп,
Қуанып жас көңілім судай тасты.

Сегізді жырламаққа мен кірістім,
Қолыма домбыра мен қалам алып.
Түсірдім ақ қағазға ердің ісін,
Шешейдің айтқандарын тыңдап алып.

Тыңдадым Бекқұлы мен Аңдамасты,
Ұйытқан кеңесімен кәрі-жасты
Кезінде Ер Сегізге шәкірт болған,
Санаспау ол ерлермен жарамас-ты.

Қожаберген жыраудың Күміс көліп,
Мұсайын Сегізұлы мекен еткен.
Бұл әсем, тым шұрайлы қоныс екен,
Батырдың бөйбішесі орда тіккен.

Пендеге жақсы болу арман екен,
Дүние жолдас емес жалған екен.
Сегіздің інісі Ер Қуаныштан,
Сапекең жастай жетім қалған екен.

Сапарды Дөңдібайдай туысқаны,
Бала етіп бауырына салған екен.
Хажының тәрбиесінде болған Сапар,
Молдадан жастай дәріс алған екен.

Сапарға еріп, әдейі арнап барып,
Сегіздің тарихына назар салып.
Дос көлінің дөңіндегі бейітіне,
Орнатқан құлпы тасын көрдім анық.

Жазуымен құлпытастың болдым таныс,
Туған, қайтыс болған жылдары екен барыс.
Көзіме мен жас алдым ер елестеп,
Арманда кетіпті-ау деп қайран арыс.

Ән сөзін, өлең сөзін, өсиет сөзін,
Сегіздің өз шежіресінен көрді козім.
Термесін, жыр-хиссасын, жұмбақтарын,
Көшіріп жинағынан жаздым өзім.

Қалған соң ұрпағында мұра-мүлкі,
Үйрену даналардан бізге үлгі.
Ұстаған ата-баба жолын дұрыс,
Айтқан сөз болмау үшін елге түрпі.

Жолымен жүру ердің аруақ қонған,
Ежелден ата-баба салты болған.
Жақсының сүрлеуіне барып түспей,
Адасу кімге лайық тура жолдан.

Балуан шешей атанған,
Ырысбикедей анадан
Бесінші ұлы Сегіздің,
Мұсахандай ағадан

Шежіресін батырдың
Асықпай жазда көшірдім.
Өлеңі мен жырларын,
Ұқыптап хатқа түсірдім.

Сапардың әкесінің ағасы екен,
Атақты Сегіз сері деген батыр.
Құда болып жүрсем де кіріспеп ем,
Жырлауға тура келді бүгін ақыр.

Шығарам екі дастан Сегізге арнап,
Халайық ұнатқанын алсын тандап.
Тең түскен төрт тұяғы жорға емеспін,
Бірі кем болса, біреуі жақсы болмақ.

Астасқан сиыр-барыс жылдарында,
Ер Сегіз Гүлтөбеде туған екен.
Батырдың ақын болар реті бар,
Ауылы оның ылғи думанды екен.

Осылай туған уақыты болғанменен,
Барыстың бас кезі деп есептеген.
Батырдың туған жылын барыс деген,
Халайық молда айтқан есеппенен.

Әкесі – Баһрам, анасының есімі –Жамал,
Баһрам жас кезінде бұзған қамал,
Марал ишан тұсында сардар болып,
Бөгеуге дұшпан қолын тапқан амал.

Атасы Шақшақ батыр шора болған,
Мұсылман баласына екен қорған.
Жер-суын Қазағымның сақтаймын деп,
Інісі Сартай жанын еткен күрбан.

Шақшақ, Мәуліт, Сартайлар тірісінде,
Жүріпті мұсылманның елін қорғап.
Кәпірді жер-су үшін көп қырыпты,
Оларды Алла, әулие, аруақ қолдап.

Алты жаста молданың алдын көріп,
Бегім деген керейден хат таныпты.
Дәріс берген молдасы разы боп,
Сегіздің оқуына зер салыпты.

Болатынай Қызылжарда төрт жыл оқып,
Арабша сауатын ол жетілдірген.
Тәп-тәуір молдалардан дәріс алып,
Бойына діншілдікті бекіндірген.

Бұдан соң бала Сегіз Омбыда оқып,
Алты жыл уақыты сонда өткен.
Талпынып кішкентайдан өнер қуып,
Өзінің қатарынан ерте жеткен.

Қайыржан жас Сегіздің ағасы екен,
Ғұлама қатарының данасы екен.
Сол ердің қамқорында болып сабаз,
Өнерге орыстармен талас екен.

Тоғайға құрбыларын жинап алып,
Соғысқа нысана атып дайындалған.
Қосымша орысша да оқу оқып,
Омбыдағы оқуын тамамдаған.

Өнерін Ер Сегіздің ұлық көрген,
Патшаға қызмет ет деп кеңес берген.
Сайысып құрбылармен найзагер боп,
Сегіз де батырлықты тез меңгерген.

Кеңесін наместниктің хош көрмеген,
Сал Сегіз ұлық айтқан сөзге ермеген.
Қылыштасу, күресі өзіне ұнап,
Патшаның қызметіне мән бермеген.

Сол шақта бір топ солдат қаза тауып,
Жаласы жендеттердің Сегізге ауып,
Ақынды наместник қудалаған,
Нақақтан есіл ерге жала жауып.

Ер Сегіз он жетіге келген екен,
Өзгеден үздік шыққан мерген екен.
Таң ата аттануға бел байлапты,
Ұлықтың ұстайтынын білген екен.

Тоғайына Қазанбектің паналауға,
Бет қойып Есіл жаққа кеткен екен.

Сыртынан Ер Сегізді тыңшы торып,
Ұлыққа бірден хабар жеткен екен.

Омбыдан келген солдат іздеп шығып,
Есілде жас қыршынды қамалаған.
Атысып жендеттерден қапып шығып,
Өзенге батыр Сегіз ат жалдаған.

Өз жұртын қалдырмауға қиын жайда,
Сал Сегіз жас болса да, тапқан айла.
Мені көп жамандасаң сау қаларсың,
Ағайын осы жағын деді ойла.

«Қапқын Сегіз алыпты қару сайлап,
Қуа шықсақ, кетердей бізді жайлап.
Жылқы, түйе бәрін де қайта-қайта,
Сол кезеп Тобыл жаққа кетті айдап», -

Десеңдер құтыларсың құдай ондап,
Осылай жіберіңдер ұлықты алдап.
Депті де шулатпасқа арттағы елді,
Жіберген бек пен биге сәлем жолдап.

Қуғыншы солдаттарды Сегіз қырған,
Есілдің тоғайына кеп тығылған,
Қасына елден жалғыз Ниязды ертіп,
Кетуге басқа өлкеге шешім қылған.

Сегізді амалсыздан жек көрген боп,
Ел-жұрты оны өтірік жамандаған.
«Жылқы, түйе – бәрін де өкетті», -деп,
Ұлыққа ағайыны шағым қылған.

Бектердің арызына нанған ұлық,
Қазаққа босқа қысым жасамаған.
«Даланың ең қауіпті қашқыны», -деп,
Сегізді қарақшыға бағалаған.

Сегізден бәрін де сақ болыңдар деп,
Бір жерге жақынырақ қоныңдар деп.
Егерде ауылдарға Сегіз келсе,
Ебін тауын жабылып ұстандар деп.

Омбыдан наместник хабарлаған,
Сегізді іздеп бірақ таба алмаған.
Соңына түскен патша әскері де,
Алысқа ұзап тіпті бара алмаған.

Жолықса алыс тұрып, бек абайлап,
Ұсталса аяқ-қолын тас қып байлап.
Бұғаулап аса мықты күзетпенен,
Омбыға жеткіз деді жаяу айдап.

Бұйрықты орындауды тегіс біл деп,
Омбыда ұлыққа әкеп табыс қыл деп.
Қолдағы бар қарумен қаруланып,
Тапсырды оны ұстауға дайын түр деп.

Горчаков елге солай жарлық қылған,
Би, сұлтан: «Жарайды!» —деп мақұлдаған.
Халқына зияны жоқ жас Сегізді,
Қазақтар жаман атқа қия алмаған.

Соңынан ердің қуып бара алмаған,
Өзі үйреткен ақылдан аса алмаған.
Сегіздің Сарыарқадан кеткендігін,
Еселей ұлықтарға хабарлаған.

Атын естісе, жылаған бала уанған,
Бара қалған жерінде ел шулаған.
«Қандыбалақ қашқыннан құтылды», —деп,
Горчаков наместник шын қуанған.

Тобылдағы жандарал
Горчаковтан естіген.
Ұстандар деп Сегізді,
Алыста жатып есірген.

Болмаса жас Сегізді,
Жандарал өзі көрмеген.
Қырған деп ұғып солдатты,
Денесін ашу кернеген.

Ақ-қарасын айырып,
Тексеріп істі білмеген.

Адалмын деген Сегіздің,
Құлаққа сөзін ілмеген.

Батырлығын Сегіздің,
Шенеуніктер күндеген.
Онерін тағы ұнатпай,
Сыртынан ерді тілдеген.

Мұсылман жағын билеген,
Орынбасар Горчаков.
Әуелден-ақ қазақты,
Жақтырмайды онша көп.

III

Ер Сегіз Кіші жүзге өткеннен соң,
Асау мен Арыстанды іздеп барған.
Оларда азғана күн мейман болып,
Ән шырқап, хисса-жырлап, сауық күрған.
Қараұлы Есет пен Абылды естіп,
Оларға арнап барып, бата да алған.

Әдейі Еділ жаққа іздеп барып,
Исатай-Махамбетпен кездесіпті.
Оларға болған жайды баян етіп,
Дос болып, төс қағысып серттесіпті.

Беріштің кәрі биі-Ер Асанбек,
Сегізге ақылшы боп қасына ерген.
«Асанбек — ақ патшаға қарсы адам», -деп,
Жөңгір сұм жандаралға шағым берген.

Майданда көзге түскен Ер Сегіздің,
Өзіне дос болмасын Жөңгір сезді.
Ақкөлде аты шыққан жас ақынды,
«Бұл батыр қайдан келді», -деп елегізді.

Ер Сегіз Байбақтыға барғанында,
Құрметтеп ауылдары қонақ қылған.
Бақша қызы Шолпанмен тапыс болып,
Сол жолы «Шолпан» атты ән шығарған.

Сал Сегіз жігіт емес жаудан қорқар,
Ән салса, асқақтата шерің тарқар.
Салдықпен ел аралап, сауық құрып,
Шығарған ән-күй, өлең, көп дастандар.

Бозбала ұғынарысың жырдың мәнін,
Үш жүздің Сегіз татқан адал дәмін.
Аруға Айжамалдай көзі түсіп,
Шығарған оған арнап «Әйкен» әнін.

Жер шарлап, салдық құрып думандатқан,
Құс салып, ит жүгіртіп дабылдатқан.
Ту ұстап, тұлпар мініп, сауыт киіп,
Қол бастап, кернейлетіп шеру тартқан.

Жырымен, ерлігімен көпке ұнатты,
Сегіздің ақындығын халық ұнатты.
Еділдің бойына алғаш барған шақта,
Батырға кез болыпты салтанатты.

Ол батыр Ысық елі басшысы екен,
Байұлының атақты аңшысы екен.
Ер Сырымның тұсында аты шыққан,
Жігіттің заманында жампозы екен.
Исатай-Махамбетті көп жақтаған,
Ерлердің ішінде бір алшысы екен.

Есімі сол сардардың Ер Қалдыбай,
Ұлы екен Қосаяқ би падишадай.
Он ұлға әке болған сол сабаздың,
Бар екен жалғыз қызы жүзі айдай.

Ол қыздың Файнижамал екен аты,
Құрбыдан артық ақыл-парасаты.
Қалдыбай Сал Сегізге бермек бопты,
Өзіне сай болған соң ердің заты.

Сегізді Файнижамал бек ұнатқан,
Ата-ана тілектес боп һәм қуантқан.
Секілді кермаралдай құрбы қызды,
Серінің көркемдігі шын балқытқан.

Ел қойған еркелетіп Ғайни аты,
Кіші жүз Байұлыда ысық заты.
Ғайниға ғашық болған Сал сегіздің,
Шығарған дастаны екен «Қыз сипаты».

Асығыс Сегіз сері іс епеген,
Алдында сұлу қыздар көлбеңдеген.
«Жаңғақ» деп көрген түске өзі ат қойып,
Хисса етіп жұртқа жайған өнерменен.

Бозбала сөздеріме құлақ салсаң,
Сегізге жұрт көңілі әбден толған.
Кіші жүз шекті елінде болғанында,
Шығарған дастаны оның «Лайман-Шолпан»

Ер Сегіз сал-сері ерткен түзеп сәнін,
Әр елдің салдық құрып татқан дәмін.
Найманда Бақтиярдың қызына арнап,
Шығарған көпке әйгілі «Мақпал» әнін.

Ер Сегіз жақсылармен болған жолдас,
Бір әні бір әнімен шыққан жалғас.
Қызына қожалардың көзі түсіп,
Шығарған бір әні бар аты – «Қарғаш».

Сегіздің тұрған елден иығы асып,
Еске алмас өсек сөзді белдеп басып.
Шығарған «Жылы ой» атты тамаша әнді,
Сұлуға Бақытжамал болып ғашық.

Ер Сегіз ел үмітін көп ақтаған,
Жан емес жүрегіне кек сақтаған,
Жанашыр мұсылманға болғаннан соң,
Әрдайым ерлігі үшін жұрт мақтаған.

Сегіздің жырлары елге тез тараған,
Астында қос тұлпары көп жараған.
Елінен қашқын болып аттанарда,
Шығарған әні екен «Топ қараған»,

Сегіздің түзу болған алған беті,
Сүйгені өнер болған есі-дерті.

Батырды қуа шығып, жеңе алмапты,
Патшаның аттанса да топ жендеті.

Әрдайым орындалған еткен серті,
Ер Сегіз жыр шығарған келсе реті.
Ақбетке Бүркітпайқызы әдейі арнап,
Бір өні жұртқа мәлім «Қыз келбеті».

Ер Сегіз жігіт жинап сауық құрған,
Жырына үлкен-кіші мойын бүрған.
Ертегі-аңыздарды хиса еткенде,
Біреуі дастанының «Қылшақ қырған».

Сегіздің ән мен жыры тарап кеткен,
Қазақтың ауылдарын шарлап кеткен.
Жас жігіт, бала үйреніп бір-бірінен,
Естіледі ердің сөзі әр өңірден.

Сал Сегіз еш қылмаған елге қаһар,
Момынға жұтқызбаған улы заһар.
Қоңілін әлеуметтің көтермек боп,
Шығарған бір хиссасы – «Аяз шаһар».

Көрген ер нашар менен жетім халін,
Оларға қарасқаны көпке мәлім.
Салдық пен серіліктің үлгісі деп,
Арнаған «Алқоңырдай» тамаша әнін.

Ер Сегіз көп өнерді меңгеріпті,
Жарлыны мырзаменен тең көріпті.
Өзі ақын, өзі батыр болғаннан соң,
Халайық соңына оның көп еріпті.

Хан ұлын жолдасына теңгермепті,
Істерін ұлықтардың жөн көрмепті.
Ғадыл жолмен жүруге елді бастап,
Тіліне төре, шонжар еш ермепті.

Бозшұбар, қанкүреңдей тұлпар атты,
Жорыққа, бәйгеге де сан жаратты.
Бір сырлы, сегіз қырлы көсем Сегіз,
Өнермен барша жұртты таңырқатты.

Сегіздің тұлғасы зор, бойы биік,
Асынған қару-жарак, сауыт киіп.
Ешкімнен тіршілікте қаймықпаған,
Дұшпанға көрген емес басын иіп.

Өзгелерден Сегіздің,
Зерттеп білсең, ісі артық.
Шайқасқанда жаулармен,
Болған екен күші артық.

Салыстырсаң сұлтанның,
Оның ақыл-есі артық.
Теңдескенде ұлықпен,
Көрсет етін сесі артық.

Ту сыртынан өтетін,
Оның өткір көзі артық.
Үлгі етіп артқыға,
Қалдырған асыл сөзі артық.

Сегіздің еткен ерлігі,
Төрелерден көш артық.
Қайраты басқа батырдың,
Болмаған одан еш артық.

Қыңырларды түзеген,
Сегіздің құрған тезі артық.
Көрсө сұлу көз сүзген,
Оның айдай жүзі артық.

Жырлау үшін көсемді,
Уақиғаның тыңы артық.
Сегіздей ерді айтарда,
Қиялдан да шын артық.

Жырлауға керек ақыл-ой,
Үлкен жиын, болса той.
Жиырма екі жасқа қарадым,
Туған жылым менің қой.

Жылқы жылдың аяғы
Қой жылының басында

Туған екем мен жазған,
Әкемнің жиырма жасында.

Сапекеңдей жездеміз,
Атасының мұрасын.
Ақтарып бізге көрсетті,
Ұқсын деп істің турасын.

Тура биде туған жоқ,
Туғанды биде иман жоқ.
Деген сөзді еске алсақ,
Сегіздей ғадыл туған жоқ.

IV

Әйгілі шешен ер Сегіз,
Параға мойын бұрмапты.
Көлтек мінез билерің,
Батырға қарсы тұрмапты.

Нелер қиып дауларда,
Бақытын Сегіз сынапты.
Ақынның айтқан билігі,
Халқына әр кез ұнапты.

Сегізбен шыққан жекпе-жек,
Қоқаннан шыққан Қыстаубай.
Сол сұмырайдан сескенген,
Алшындағы ағайын.

Он жеті жаста қол жинап,
Маңына сарбаз құрапты.
Қыстаубайдай залымды,
Алысқанда бұрапты.

Бұрап жығып байлапты
Өлім торын сайлапты.
Ел шошынған жауыздан,
Жүрегі ердің таймапты.

Еркіне жықпай қоймапты,
Ер намысын жоймапты.

Алсын деп кегін бұл сұмнан,
Беруді жұртқа ойлапты.

Аяқ-қолын тас қылып,
Дүлейді байлап тастаған.
Кегінді бұдан алшы деп,
Лақтырып елге тастаған.

Солай үлгі бастаған,
Харамға аяқ баспаған.
Өзімшілдік іс қылмай,
Ата жолдан аспаған.

Қарақалпак, Тәжікпен,
Сыр бойының қазағын.
Әр бес жылда бір шауып,
Көрсеткен сұм еді азабын.

Өзбек, қырғыз, түрікпен,
Әр бес жылда дүрліккен.
Қыстаубайдай дүлейден,
Шабады деп қорқып үріккен.

Күнгейлік қазақ біріккен,
Айырылмасқа елдіктен.
Шабуга келген Қыстаубай,
Ер Сегізге киіліккен.

Қыстаубайдай қанішер,
Пайда таппай өрліктен.
Жекпе-жекте оны ұтты,
Сегіз сері ерлікпен.

Жасағы түгел қырылды,
Шабам деп елді желіккен.
Рахат көрді қазақтар,
Сегізді тындап бірлікпен.

Сегіз бенен Жабы сұм,
Мақпал қызға таласқан.
Жабыны Сегіз өлтірген,
Атағы асып Алаштан.

Қарақалпақта өтіпті екі Жабы,
Әуелгісі адам болғанда, соңғысы тағы
Құлдыққа қазақтарды көп сатыпты,
Үш жүзде өспесін деп адам саны.

Соңғы Жабы мейірімсіз,
Талайға тізе батырған.
Мақпал қызды алмақ боп,
Найманның басын қатырған.

Болжаушысы Жабының,
Жендеттің бірі – Бұлдырық.
Азаптаған қазақты,
Көрі-жасын күл қылып.

Сүлутөбе маңайын,
Қоп-қою қара шаң басты.
Дәуқара мен Жабыны,
Ажал келіп, қан басты.

Дәуқара мен Жабыдан,
Қарақалпақ шошынған.
Өзбек, тәжік, түрікпенді,
Шапқан екен тосыннан.

Қырғызды жай қоймаған,
Оны да шапқан жабылар.
Мұсылманды қинаған,
Намысы жоқ тағылар.

Бұлдырықты Ер Сегіз,
Садақпен атқан тұсынан.
Жабымен келе жатқанда,
Ат үстінен ұшырған.

Мақпал қызға оқ атып,
Аруды аттан күлатқан.
Жазығы жоқ қыздарды,
Талай жерде жылатқан.

Дәуқарамен, Жабымен,
Кездесіп жеке алысқан.

Екеуін де ер Сегіз,
Найзаменен шанышқан.

Қарамай көз жасы, обалға,
Бейбіт жұртты тонаған.
Алам деп келіп Мақпалды,
Жабының өзі сорлаған.

Жабының жыртқыш тобына,
Нелер бұзық қосылған.
Дәуқара, Жабы, Бұлдырық,
Сегізден ақыр тосылған.

Бейісбай деген зекетші,
Лаң салған қазаққа.
Құл-күң етем десіпті,
Жастарды салып азапқа.

Әйтсе-дағы залымның,
Жорығы іске аспаған.
Өлімші етіп оны да,
Найзалап Сегіз тастаған.

Қылыш шауып, оқ атып,
Дұшпанын жеңген мұқатып.
Найзасынан Сегіздің,
Бейісбай өлді аз жатып.
Ерліктерін Сегіздің,
Көрсө жауы күйінген
Болмаса да жолдас, дос,
Жоламан батыр сүйінген.
Дұшпанға құрып тор, тұзақ,
Дем алса батыр ат тұсап.
Дастарханына кеп дәм татып,
Бата берген жыршы Ұзақ.

Кене хап да Сегізді,
Жолдан тосып сынаған.
Тапқырлығы серінің
Кенеге сонда ұнаған.

Ерлігіне сүйсініп,
Сыйлаған екен қылышын.
Бағалапты хан Кеме,
Сегіздей елдің ырысын.

Ыза боп жүрегіне шер байланып,
Халқына жаны ашып, көп ойланып.
Төрт жылдай туған жерге келе алмапты,
Үш жүзді кезсе-дағы шыр айналып

АҚТАНГЕЛДІ ЖЫРАУ ЖҰМЫҚҰЛЫ “СЕГІЗ СЕРІ”

Кіші жүз Алшын ішінде,
Он екі ата Байұлы.
Деп сұрасаң жарандар,
Байұлының қай ұлы?

Он екі ұлдың біреуі-
Беріш деген ер екен.
Жекпе-жекте майданда,
Беріш шықсын дер екен.

Сол Беріштен тараған,
Іргелі жұрт боп саналған.
Бірнеше тайпа ел едік,
Үлгі алған іні ағадан.

Беріштің бір баласы,
Жаңбыршы деген атамыз
Кейін көрме халайық,
Айтуда болса қатамыз.

Өздеріңе белгілі ер,
Қолдаушысы қалың ел.
Сырымға ерген батыр еді,
Әкеміз Жұмық кемеңгер.

Сол Жұмықты тудырған,
Жаңбыршы Беріш деген ел.

Соғысып жаумен жер үшін,
Еріксіз жұтқан жұртым шер.

Жаңбыршы Беріш Жұмықтың,
Баршаға аты әйгілі.
Сыйлады ғой кезінде,
Халқымның нелер әйдігі.

Жұмықтың жалғыз баласы,
Ақтангелді ем белгілі.
Ақыны болдым еркелеп,
Болған соң Алшын елдігі.

Үш Алшынға мәшһүр еді,
Батыр Сегіз ерлігі.
Қашқын болып жүрсе де,
Болмап еді кемдігі.

Біз боламыз Кіші жүз,
Сегіздің тегі Орта жүз.
Орта жүз аға жұртынан,
Жақсылар шыққан жарқын жүз.

Сегіз келді Керейден,
Қазаққа болған мерейден.
Келе сала қол жиды,
Босамай қолы кернейден.

Ақынмып деп еліріп,
Топқа кірмен кимелеп.
Байқап тұрсаң жарандар,
Достықтың жөні бір бөлек.

Азаматқа пайда жоқ,
Қазақтың сараң байынан.
Мал жиған сасық құлықпен,
Зекет бермей тайынан.

Ерлерге тең келе ме,
Шіркіндер солай байыған.
Рұқсат етсең халайық,
Сөйлейін Сегіз жайынан.

Күні кеше көрдіндер,
Сегіздің талай ерлігін.
Қамқор болып момынға,
Жасаған нағыз елдігін.

Естідім бүгін бір хабар,
Кетті деп Сегіз жеріне.
Жеткен шығар ғазиз ер,
Өзінің туған еліне.

Өлмесін деп тілейік,
Халық үшін туған батырды.
Аңыз қып айтып жүрейік,
Теңдессіз әнші-ақынды.

Жұртына барсын ер аман,
Соңынан шұбап аламан.
Қол бастаған Сегізді,
Ойлантты талай сұм заман.

Таныс едік ертеден,
Орта жүз Керей елімен.
Әкем Жұмық құда еді,
Есенеі деген бегімсен.

Ғайникамал апамыз,
Есенеі бектің келіні.
Мендіғали жездеміз,
Беделді жұртқа көрінді.

Өздерің жақсы білесің,
Сегіздің Керей екенін.
Естідіндер Арқала,
Қызылжардай мекенін.

Екі жыл бұрын осыдан,
Сегіздің бардым еліне.
Ерекше әсем Керейдің,
Бурабай деген жеріне.

Керейдің жас ақыны,
Көкей қызбен айтысқам.

Жеңе алмай өнер жарыста,
Күлкіге қыран батысқам.

Кұдалық жолы бір бөлек,
Достықтың жолы бір бөлек.
Үлгілі ісін жақсының,
Паш етуге тіл керек.

Артықша етіп Сегізді,
Жаратқан өзі табиғат.
Бұл сөзімде қате жоқ,
Қарасаң ойлап жәмиғат.

Енді осы Сегіздің,
Ерлігін жырға қосайын.
Қосарың болса, айт елім,
Сөздеріңді тосайын.

Қосар кеңес болмаса,
Жүйріктей шығып босайын.
Бабым болып тұрғанда,
Тұлпардай шапқан озайын.

Ақтангелді жыраудың,
Тыңдаңыз қауым кеңесін.
Өзін-өзі тұлпар деп,
Мақтанды топта демесін.

Оза шапқан жүйрікке,
Бірдей ой мен дөңесің.
Сегізге дастан арнасам,
Ұтымды болар кеңесім.

Көрмек болды Сегізді,
Әр жерде қыздар жиылып.
Ғашық болып сұлулар,
Қараған әркез қиылып.

Болды қыздар серімен,
Ебін тауып тілдеспек.
Өздерінше сыр ашып,
Оңашада сөйлеспек.

Ақ сауыттың сыртынан,
Қысқа жең берен киініп.
Арудың алған сәлемін,
Алдына келсе иіліп.

Ту көтеріп жоғары,
Қалың қолға бұйырып.
Аттанған Сегіз сапарға,
Алла, аруаққа сиынып.

Жорыққа бара жатқанда,
Сарбаздар шырқар, үн қосып.
Сол уақытта шығады,
Сыбызгыдан күй жосып.

Батыр Сегіз сәнді еді,
Сөздері ұтқыр мәнді еді.
Мойындасақ қайратын,
Көп батырдан өлді еді.

Ере шыққан жерінен,
Сенімді дос-жолдасы.
Ол да керей елінен,
Нияз батыр қолбасы.

Бірге өскен жасынан,
Тізе қосып екеуі.
Алдырмаған жауына,
Жабылса да нешеуі.

Сегіз сері шығарды,
Ән-күйдің ғажап үлгісін.
Өнерде одан асқан жоқ,
Толып жатқан білгішің.

Атағын ердің етті паш,
Шығарған әлі - «Гауһартас».
«Гауһартасын» Сегіздің,
Шырқайды тойда өңшең жас.

Ел шабатын түрікпен,
Сегізден шошып үріккен.

Айырықша ұнап ерлігі,
Сегізбен ерлер біріккен.

Нарға тәңдеп елінен,
Әкелген ақын шатырды.
Бұл күнде Сегіз балуаннан,
Көргем жоқ асқан батырды.

Қарағай осал болар деп,
Найзасын саптап еменге.
Жекпе-жек шығын жауымен,
Найзаласқан белеңде.

Жекпе-жекте дұшпанын,
Найзалап шапшаң үлгерген.
Талайын жаудың шыңғыртып,
Күшті екенін білдірген.

Найзагер Сегіз атанып,
Жұртқа ерекше көрінген.
Сарбаздары тым сертті,
Сардарға шын берілген.

Көрген елді сүйсінтті,
Сегіздің түрлі өнері.
Ұнады оның шығарған,
«Кісем сұлу» өлеңі.

Астына мінген шұбардың,
Жал-кұйрығы өрілген.
Табиғы болмай басқа ерге,
Қол бастап, жеке бөлінген.

Келген бетте Сегіздің,
Қасында нөкер аз еді.
Салғаны аңға бүркітпен,
Қос көк ала тазы еді.

Батырлығы Сегіздің,
Шыққан ылғи көңілден.
Айбатынан сескеніп,
Дұшпаңы жаннан түңілген.

Жекпе-жегін Сегіздің,
Қосып ем талай өлеңге,
Қисса етпесем істерін,
Нұқсан келер беделге.

Ерткен нелер жайсанды,
Сардар еді байсалды.
Үстаймын-ақ десе де,
Жаулары батпай тайсалды.

Астында күрең серке сан,
Үрікпей ордан қарғыған.
Жасақ жиды сал Сегіз,
Үй-күйі жоқ жарлыдан.

Әр мұсылман халқынан,
Сегіздің қолы құралған.
Бозшұбар тұлпар астында,
Жайнатып жасыл ту алған.

Ертеден шапса, кешке озған,
Түсте шапса, кешке озған.
Ердің бар тағы тұлпары,
Томаға көзді қасқа азбан.

Арыстан ермен достасты,
Аулақ сап бойын қулардан.
Көтібардай батырды,
Жоктап өлең шығарған.

Ақбұлақ өзен тоғайы,
Сегіздің қыстау мекені.
Арқадан ақын қашып кеп,
Тандаған сол өлкені.

Алғашқы жыл сал Сегіз,
Қаптауында қыстаған.
Тазысын ертіп әрдайым,
Баптап қыран ұстаған.

Ауламай ақын қоймаған,
Қызыққа еш тоймаған.

Ол жакта да жыр жырлап,
Серілік құрып тойлаған.

Қаптауына бармауға,
Сегіздің еркі болмаған.
Үстандар деп қашқынды,
Ұлыққа хабар жолдаған.

Сол хабарды беруші,
Кім десеңіз Қуыршақ хан.
Сал Сегізге белгісіз,
Хакімге шағым кім қылған?

Ұстамақ болып серіні,
Арыз қып әскер шақыртқан.
Сыйлық алмақ ойы бар,
Жандаралдан ессіз хан,

Қашқын болған ер Сегіз,
Ұлықты емес жақтыртқан.
Қылышпен турап әскерін,
Лақтайын бақыртқан.

Ұстаймын деп Сегізді,
Жауыздар солай қам қылған.
Солдаты босқа қырылып,
Ақбұлақ бойын қан қылған.

Ақкөтен деген әпессер,
Қолданса да қанша амал.
Жеңіліп қашты Сегізден,
Жасай алмай еш амал.

Сөйтіп жауын сандалтқан,
Ұлықтарды дағдартқан.
Қасында екі жүз сарбаздың,
Мықты екенін аңғартқан.

Күштері жетпей Сегізге,
Ұлық пен хан долданған.
Ордаға барып қайғырды,
Болды деп бұл жол оңбаған.

Тарылып жері сүмдардың,
Даласын Самар қорыған.
Тағы да ғаскер шақыртып,
Сегіздің тобын торыған.

Ұстатпай Сегіз дұшпанға,
Қаптауына өткен-ді.
Қыстап шығып Ноғайда,
Мақсұтына жеткен-ді.

Қой жылы Сегіз көктемде,
Қаптауынан оралып.
Еділден өтті ән шырқап,
Қол ертіп, жасыл ту алып.

Сең бұзылмай Сал сегіз,
Жайықтан өтті қуанып.

.....
Тұлпарларын өткізген.

Ақбұлақ бойын жағалап,
Алдағы істі шамалап.
Салдық құрып, ән салды,
Көп ауылды аралап.

«Қыз Жібек», «Айман-Шолпанды»,
Қисса етіп Сегіз шығарды.
Өздерің жаттап айттыңдар,
Аста да, тойда да думанды.

«Ғайни», «Жылыой», «Әйкен-ай»,
Шығарған Сегіз ән еді.
Оның тобы барған жер,
Әрқашан да сән еді.

«Акерке», «Ақбет», «Назқоңыр»,
Шығарған Сегіз әндері.
Тудыруға сондайды,
Басқаның келмес әлдері.

«Бозқараған», «Сәулем-ай»,
«Қыз келбеті», «Дайдидау»

Ғажап әндер осындай,
Болған ба еді бұрын япыр-ау!

«Бозшұбар», «Садақ», «Қос қыран»,
«Алмас қылыш», «Көк семсер»
«Көк найза», «Дабыл» күйлерін,
Шығарды Сегіз кемеңгер.

Шығарған Сегіз ән-күйі,
Бөріне жұртым белгілі.
Сегіздің әні – «Гауһартас»,
Барша көпке әйгілі.

Сардардан басқа ерскше,
Ер Сегіздің айбары.
Қисса-дастан шығарып,
Сауықта болды жайдары.

Қой жылы келіп көктемде,
Ақбұлаққа орнаған.
Тоғайына бекініп,
Ағаштың сыртын орлаған.

Маңайын орлау себебі,
Өштігін ұлық қоймаған.
Еруліге деп қарулы,
Сегіз де кегін жоймаған.

Сегіз де қатты сақтанып,
Алдырмауға қам қылған.
Түспей құрған торына,
Жаудың басын даң қылған.

Батыр Сегіз бас болып,
Өңкей саяқ кеңесті.
Жандаралмен қас болып,
Өршітті ерлер егесті.

Сары ала киім дұшпанмен,
Ат құлағын теңесті.
Қазақтан шыққан оқыған,
Сегіз де осал емес-ті.

Жауға оңай соқпады,
Сал Сегіздің жорығы.
Орыстың шапты кінәзін,
Батқан елге зорлығы.

Казак- орысты шошытып,
Сегіздің артты беделі.
Жорықта болып жолдары,
Атанды сардар кемелді.

«Баскесер» деген ат қалып,
Сегіз сері есімі берілген.
Мінгізді жұрт жүйрігін,
Құйрық-жалы өріліген.

Қызметі өтіп қауымға,
«Ер Сегіз» деп те аталды.
Ел тарту қып атан, нар,
Ақсақалдан бата алды.

Солдаттардан тұтқынды,
Азат еткен Ер Сегіз.
Сарбаздарға мінізген,
Саяқ атты сеп-семіз.

Мешін жылы қазан айында,
Шықпақ болып сапарға.
Біраз ат пен нарларын,
Қалдырмақ болды достарға.

Қол бастаған сал Сегіз,
Аттанбақ болып жиналған.
Жол азабын көрем деп,
Емес ерлер қиналған.

НИАЗ СЕРІ БЕКДӘУЛЕТҰЛЫ «ҚҰРДАСЫМ»

Ұлықтың құрығына ілінбедік,
Алған соң Алла бізді панасына.

Тұлпар мініп, ілгері тарта бердік,
Тоқталмай салған орыс қаласына.

Еділ-Жайық дариясы суы тартып,
Дәм айдап келдік Самар даласына.
Ән-күй мен жыр шығарып жиындарда,
Біз жүрдік Байұлы елі арасында.

Басшымыз Сегіз сері қолбасы еді,
Бірге өскен қанды көйлек жолдас еді.
Аз күнде Кіші жүзге сыйлы болдық,
Қиындық деп ойладық болмас енді.

Сымбатты, аса бойшаң, өте ажарлы,
Сегізге ауған еді жұрт назары.
Батырға нелер сұлу көңілі ауып,
Басталды ғашықтықтың шын базары.

Болған соң Ер Сегізде таудай талап,
Ақынды талай бикеш жүрді жанап.
Әйтсе де өзге қыздан артық санап,
Файниды ұнатқан еді Сері қалап.

Арнады «Файнижамал» деген өлең,
Шығарып «Файни» өнін оған қоса.
Сегіз бен Файын сұлу уәделесті,
Келер жаз қосылмаққа Алла жазса.

Және де «Қыз сипаты» деген жырды,
Шығарды Сегіз сері Файниға арнап.
Қозы Көрпеш – Баяндай болды екеуі,
Қатардан қандай жігіт кейін қалмақ?

Қыз ауылы маңайын қыстамақ боп,
Қазанда Ақбұлақтан шықтық жолға.
Жау тиіп қапияда малдарына,
Оққа үшқан Файнижамал біздің сорға.

Бұл іске бәріміз де қайғыландық,
Файнидің қабіріне топырақ салдық.
Серт еттік, құрап ұстап екі жүз ер,
Қыз кегін жоқтаймыз деп міндетке алдық.

Көңілі сүйгеніне ауған Сегіз,
Қайтпаған бетті еді даудан Сегіз.
Соңынан кәпірлердің қалмай жүріп,
Жартылай кек қайтарды жаудан Сегіз.

Жанына жар өлімі қатты батып,
Шығарды Ғайниға арнап күй мен жоқтау.
Сегізге барлығымыз көңіл айтып,
Сол жерде керек дестік кегін жоқтау.

Алайда көп солдаттар тіміскілеп,
Бойында Еділ өзен қалдырмады.
Қаптауына баруға тоқтам қылды,
Ер Сегіз кәпірлерге алдырмады.

БӨКЕЙЛІК АҚЫН – БОРАН «ҚОС ҚАШҚЫН»

Ән-күйімен жұртқа ұнап,
Сауық құрған әр жерде.
Шығарып хисса, өлеңді,
Беделді болған көп елге.

Қос қашқынның соңына,
Андреевский түсіп жүр.
Жетпесе де шамасы,
Ұстаймын деп күпсіп жүр.

Әрі батыр, әрі ақын,
Сегіз сері деген жас.
Соғысқанда майданда,
Жүз солдаттан тайсалмас.

Қасына ерген серігі,
Нияз сал да жүректі,
Қажымайтын шайқаста,
Сабаз екен білесті.

Жас болса да Сегіздің,
Әдіс пен күші тең екен.

Өнері асып өзгеден,
Байғұстарға бел екен.

Бұл уақытқа дейін ел,
Есімін оның білмеген.
Әртүрлі болып аттары,
Бір есіммен жүрмеген.

Орысша да сауатты ол,
Дауласқанда шалдырмас.
Андреевский кінәзға ол,
Оңайлықпен алдырмас.

Теріс айналдырып жіберер,
Андреевский графты.
Соғысқа шебер сал Сегіз,
Шолып жүрер жан-жақты.

Ақкөтин мен Михайлов,
Қос қашқыннан түңілді.
Олармен көп соғысып,
Бола алмады көңілді.

Жандаралдың баласы,
Ұстаймын деп шатасты.
Астраханның маңайын,
Қою қара шаң басты.

Астрахандық мұсылман,
Сегізге болған тілектес.
Ұлықтардың торына,
Қос қашқын да ілікпес.

«Повстанцев» деген,
Сал Сегіздің тобы екен.
Патша әскерін қашырған,
Солардың атқан оғы екен.

Жауларымен соғыста,
Көрсетті Сегіз күштерін.
Асанбек көпке үлгі етті,
Қос қашқынның істерін.

Сегіз, Нияз қашқындар,
Жас болғанмен қу екен.
Ұстағаны қолына,
Жасыл ала ту екен.

БАСКЕСЕР

(Жәңгірдің сарай ақыны – Жанұзақ жыршының
Сегіз серіні жақтырмай шығарған өлеңі)

Өзі молда, өзі әнші,
Сегіз сері баскесер.
Үлкен ақын болғанмен,
Аты шыққан қанішер.

Таудан, тастан қайтпаған,
Сал Сегіздің жүрегі.
Қан майданда талмаған,
Оның құрыш білегі.

Тайлақтың еті, бауырсақ,
Қымыз-шұбат қорегі.
Түрлі есіммен жүрген соң,
Белгісіз болды дерегі.

Әр өлкені мекендеп,
Сездірмейді дерегін.
Қай елдерге барса да,
Табады өз керегін.

Мұсылманның жұртына,
Ханнан да болды ол қымбат.
Жаратылысы өзгеше,
Артықша біткен түр-сымбат.

Осындай әсем Сегізді,
Мұсылмандар жақтаған.
Қорғаны деп халықтың,
Жиындарда мақтаған.

Қашқын-босқын жиналды,
Сал Сегіздің маңына.
Байғұстар болды сарбазы,
Қапқа өтер шағында.

Босқындарға сардар боп,
Сал Сегіз батыр атанды.
Мылтықты орыс әскері,
Соларға батпай маталды.

Айтады екен сал Сегіз,
Жатқа топта құранды.
Ұста екен соғатын,
Жауга қарсы құралды.

Жатқа білген сал Сегіз,
Құранның отыз парасын.
Кезіп жүрді сері боп,
Орал мен Қаптың арасын.

Айдап кетті сал Сегіз,
Ханның жылқы-түйесін.
Жүзімге берді анарып,
Інген менен биесін.

Қазимә мен Жүзімнің,
Алды сөйтіп алғысын.
Сегізге олар сыйлады,
Тығып қойған жамбысын.

Сегіз шауып кеткен соң,
Ойран болды ордамыз.
Ұлыққа шағым жазуға,
Сегізден тағы корқамыз.

Орынбор мен Тексге,
Арызымыз жеткенше.
Оралып Сегіз соғады,
Арада күндер өткенше.
Найзалайды солдатты,
Жаны шығып кеткенше.

Біле алмай оның есімін,
Баскесер деп атадық.
Қашқын деп ұстап берем деп,
Ханнан да болды қаталық.

Паналауға келген соң,
Соқтықпаған жөн еді.
Алғашында Сегіздің,
Мінезі де кең еді.

Ұлықтар білмей есімін,
Атаман деп атаған.
Адастырып сал Сегіз,
Патша әскерін матаған.

Шежірс жұрттан жинады,
Білмек боп елдің атасын.
Тілектес болып мұсылман,
Сегізге берді батасын.

Әнші-күйші етем деп,
Желіктірді жастарды.
Орта жүз Керей Сал Сегіз,
Байғұстар қолын басқарды.

Исатайды ұстауға,
Шықса да патша жасағы.
Сал Сегізге кез болып,
Үлкен ұрыс бастады.

Патша ағзамның ғаскерін,
Тойтарып Сегіз тастады.
Баймағамбет, Геккенің,
Қулығы одан аспады.

Повстанцевтер қиын деп,
Мұхаммедқали, Гекке қиналды.
Сәтсіз болып жорығы,
Қайтуға олар жиналды.

Ақтангелді, Шынияз,
Беріштің екі ақыны.

Өлеңмен елге паш етті,
Сегіз сері батырды.

ЖАМАНҚҰЛ ДОСЖАНҰЛЫ
«ЖОҚТАУ»
(Үзінді)

Салдық құрған ұстазым,
Ниязды ертін қасына.
«Гауһартасты» шығарған,
Он сегіз көміл жасында.

«Кісем сұлу» әнін де,
Сол жылы Сегіз шығарған.
«Қыз Жібекті» дастан ғып,
Шыққан батыр құмардан.

Қозы Көрпеш – Баянның,
Шығарып қос нұсқасын.
Алғыс алды ел-жұрттан,
Сегіз сері ұстазым.

Ер Тарғынды, Қамбарды,
Ұстазым Сегіз хисса етті.
Тамсандырып ас-тойда,
Жұртқа жырын нұсқа етті.

Өзінің біліп Ер Сегіз,
Ақындықта асқанын.
Өр шабытпен шығарды,
«Айман-Шолпан» дастанын.

Мәшһүр болып қауымға,
Ән қазынасын ашқаны.
Тарап кетті үш жүзге,
Шығарған көп дастаны.

Қырық хиссасын Сегіздің,
Өзім жұртқа тараттым.

Жырларынан нәр алып,
Бас пайдама жараттым.

Жетпіс бес әнін Сегіздің,
Айтып жүрдім әр жерде.
Елу бес күйін батырдың,
Тартып бердім әр елде.

АСАНБЕК НҮРҒОЖАҰЛЫ
«СЕГІЗ СЕРІ»
(Толғау)

Қожаберген , Дәстем сал, Байжігіттен,
Кейінгі ел ән мен күйді қумап еді.
Болмаса Салғараның «Жиырма бесі»,
Жақсы әндер біздің тұста тумап еді.

«Елім-ай» – Қожаберген ердің әні,
Жойылмас ешқашанда оның мәні.
Халайық есін қайта жиған шақта,
Хисса мен терме болды тойдың сәні.

Қожаберген, Дәстемдей бабасының,
Болып өткен ақындар ағасының.
Әншілік, күйшілігін жалғастырған,
Сегіз сері жүлдызы Алашымның.

Жүрегі қайтпай оның тау мен тастан,
Бабаның жолын қуып бала жастан.
Шығарып алуан түрлі ән мен күйді,
Жұртына алты Алаштың ұран шашқан.

Шығарып Сегіз сері көптеп жырды,
Аралап Еділ-Жайық, Қуаң Сырды.
Соңынан ата жауы қалмаған соң,
Парсы мен Ауғанға да барып тұрды.

Ұқсаған ерлігімен бабасына,
Ем тапқан күймен халық жарасына.

Өткізген Қаптауында жылқы қысын,
Ән шырқап Ноғай, Құмық арасында.

Шығарған Сегіз сері қыздарға арнап,
«Назқоңыр», «Гауһартастай» әннің туын.
Оқуды әпесерлік төмам етіп,
Бойына жинақтаған ерлік буын.

Тыңдаған халық сүйіп оның жырын,
Дұшпаны біле алмаған сері сырын.
Қашқын боп батыр Сегіз жүрсе-дағы,
Тудырған асқақ үнмен әндер шыңын.

Сегіз сері шырағым,
Өнеріңмен жұртқа ұнадың.
Он жеті жасқа толған соң,
Жарлыдан жасақ құрадың.

Жекпе-жек шығып дұшпанмен,
Бақығыңды ылғи сынадың.
Қыстаубай, Жабы* сұмдардың,
Қиналмай мойнын бұрадың.

Көзің көріп ұлықтың,
Жұртыңа салған салығын.
Тоқтатпақ болдың әкімнің,
Қауымнан алар алымын.

Нашарларды жинадың,
Аралап жүріп халықты.
Аз уақыт ертіп, әнші еттің,
Топыш деген ғаріпті.

Қожаберген баба дананы,
Халайыққа үлгі еттің.
Жетім әнші Топышқа,
«Елім-ай» жырын үйреттің.

Салығынан хан мен патшаның,
Мұсылман қажып жалықты.
Сыпырмақ болдың халқыңның,
Мойнына түскен қамытты.

Ғаскер ертіп жарамды,
Тұлпар мініп, ту алдың.
Ел шабатын жаулардың,
Қанына қылыш суардың.

Жау өлтіріп кетті деп,
Естіп әнші Топышты.
Алам деп кегін пақырдың,
Қоқанмен салдың соғысты.

Сүйсегін тауып Топыштың,
Сыр бойына жерледің.
Кегін жоқтап әншінің,
Өліктің құнын бер дедің.

Шығармаса да ән мен күй,
Болмаса да өзі ақын.
Жүруші еді Топыш та,
Сал серіге тым жақын.

Өздеріңнен үйреніп,
Баппен әнді айтушы еді.
Сол Топышты кезептер,
Өлтірмесе қайтуші еді.

Адайларға соқтыққан,
Түрікпен бегін жауладың.
Құсбегіні шошытып,
Сүйіннің құнын дауладың.

Жаның ашып халқына,
Көптің мұңын жырладың.
Аңдысып келген дұшпанның,
Аяқ-қолын шырмадың.

Жазығы жоқ жалпыға,
Еш қиянат қылмадың.
Ел тонауға қарсы боп,
Жорыққа шықтың тынбадың.

Жау келгенде сескенбей,
Ат басын кейін бүрмадың.

Қарсы болып патшаға,
Қазақтың ісін құндадың.

Ұран салып жеткен соң,
Көк сүңгіні жұмсадың.
Денсең найза дарытпай,
Ғали Арысланға ұқсадың.

Сырттан тиген дұшпаннан,
Жұрттың малын айырдың.
Батасын алып қауымның,
Иесіне бәрін қайырдың.

Жас та болсаң көсем деп,
Мұсылман жұрты сыйлады.
Ұлықтар жала жапса да,
Өсекке халқың қимады.

Қамқорлық жасап ғаріпке,
Етек-жеңің кең болды.
Жаттықтырған сарбазың,
Жүзбасыға тең болды.

Қисайғанды түзетіп,
Бұзылғанды жөндейдің.
Ел арасын бүтіндеп,
Жаулыққа жол бермедің.

Еш пендені кемсітіп,
Ешкімге жаман демедің.
Панасыз қалған жетімді,
Жақсыға баулып теңедің.

Бұғыбай мен Құрмаңды,
Қорғадың жауға бермедің.
Баймағамбет, Геккені,
Көпек құрлы көрмедің.

Шыға алмай қарсы өзіңе,
Жүз солдаттың кашқаны.
Құс төсекке тығылып,
Жәңгірді қара басқаны.

Ақбұлақ өзен бойында,
Талай ермен достастың.
Қамқор болып соларға,
Жандаралмен жауластың.

Үш жылғы мекен жеріңнен,
Кетерде жүйе босаттың.
Ән мен өлең шығарып,
Ақбұлақпен қоштастың.

Үш жүздің басын қосам деп,
Жасыңнан тыным көрмедің.
Ұлық пен хан, сұлтанға,
Ешқашан да сенбедің.

Қоғамдасып ел бол деп,
Үш жүзге айттың пасихат.
Ұғымсыз кейбір миғұла,
Сөзіңді асыл көрді жат.

Айналайын ер Сегіз,
Көңіліңе алма сондайды.
Жақсының қадірін білмеген,
Түбінде бір сорлайды.

Сөйлемеймін көлгірсіп,
Мақтағаным емес көзіңше.
Тіл-аузым тасқа, Сегізжан,
Батырсың туған озгеше.

Бақытың орлеп күн сайын,
Арта берсін талабың.
Дәулетті боп көп жаса,
Құтты болсын қадамың.

Басыңды алтын қадірлеп,
Опалы болсын алғаның.
Әйгілі болды қазаққа,
Бірлік жолын салғаның.

Алып жүрген батырсың,
Ас пен тойда бәйгені.

Жас та болса атағың,
Алашқа болды әйгілі.

Алла қолдан әрдайым,
Ашылсын бағың ылайым!
Аруақ жебеп сапарда,
Жолың болсын күн сайым!

Қамқор болып халқыңа,
Жаттың ұтып сұмдарын.
Өзіңе тартып ер болып,
Жолыңды қусын ұлдарың!

Төрт құбылаң сай болсын,
Үл-қызың, інің бай болсын!
Қазы-қарта жегенің,
Ішкенің шұбат, шай болсын!

Сиырың көп боп бұзаулап,
Ауылың ішсін уызды.
Биелерің көп боп құлындап,
Әулетің ішсін қымызды.

Дастарханың кең болып,
Қант, мейіз, өрік тогілсін!
Көре алмаған дұшпанның,
Іші ортеніп түңілсін!

Ат пен нар орнын басатын,
Артында тайлақ, тай болсын!
Аш-арыққа берерің,
Бауырсақ пен май болсын!

Інгендерің көп боталап,
Халқын ішсін шұбатты.
Паналап келген өзіңе,
Жетімдер болсын қуатты.

Егін ексең ер Сегіз,
Астығың болсын өнімді.
Шөкіртіңнің бәрі де,
Халыққа болсын сенімді!

Адалдықпен сал Сегіз,
Мұсылманға жақтыңыз.
Ұрпағың өсіп, мол болып,
Өшпесін ерлік даңқыңыз.

Жоралғы болсын артыңа,
Тірлікте салған салтыңыз.
Өркендей берсін кейін де,
Нұсқа еткен көпкес қалпыңыз!

Құрытып суын аузының,
Өлеңқұмар қулардың.
«Ғайни», «Жылыой», «Әйкеп-ай»,
«Гауһартас» өнін шығардың.

Шығарған қисса, олеңің,
Бір-біріне келіп жалғасты.
Қызына қожа ғашық боп,
Шығардың жақсы ән- «Қарғантты».

Ән патшасы – «Гауһартас»,
Гауһартастай ән тумас.
Әндерің «Шолпан», «Мақпалға»,
Сүйсінбей қауым тұра алмас.

Өнерге баулып жастарды,
Ақын етіп сайраттың.
Жасанып келген жауларды,
Қойша қырып жайраттың.

Дұшпаныңды шошытып,
Зорая берсін айбатың!
Тенестірмей жауыңды,
Молая түссін қайратың!

Қабыл алғай, Сегізжан,
Асанбек атаң батасын!
Кемшілік болса айтуда,
Қартыңның кешір катасын!

Жаратушы күдірет,
Ақ батамды қабыл ет!

Сегіз сері шаһыбазды,
Ғұмыр бойы қолбасшы ет!

УАҚ ЕЛЕМБАЙ ЕРМЕНҰЛЫ
«ЖОҚТАУ»
(Үзінді)

Әйгілі Алты Алашқа Ер Ошыбай,
Әу баста ел-жұртына ұран болған.
Баласы Ошыбайдың Керей батыр,
Бек екен бақ пен аруақ бірдей қопған.

Керейдің немересі Ғали, Меркіт,
Үлгі айтқан халайыққа билік етіп.
Атанып сардар Ғали Ашамайлы,
Ерлікпен ту көтерген жұртын ертіп.

Ашамайлы бабадан,
Керейдің көбі тараған.
Сонан шыққан Жанайды,
Көсем деп Алаш санаған.

Жанайдан туған Бағылан,
Ел билеуге жараған.
Бағыланның кенжесі,
Сармұраттан көп жұрт тараған.

Сармұраттан өнген Керейлер,
Шеше атымен аталған.
Сармұртұлы Ақылбай,
Естектен көркем қыз алған.

Ажарлы қыз болған соң,
Аппақ деп жұрты атаған.
Тілі келмей ағаның,
Абақ деп келініп аталған.

Абақ бәйбіше тұсында,
Жұрт анасы болыпты.

Үш ұлы да ер болып,
Кемеліне шеше толыпты.

Үш баладан сол шеше,
Он екі немере көріпті.
Дәл сол шақта Алашқа,
Сырттан қауіп төніпті.

Сармұратұлы Ақылбай,
Қорғауға халқын шығыпты.
Айбарынан үш ұлдың,
Жаулар қорқып ығыпты.

Үш ұлымен Ақылбай,
Жеңсе-дағы дұшпанын.
Жаралы болып майданда,
Жұрт көрген жер күшқанын.

Найзаға салып төртеуін,
Сарбаздар елге әкелген.
Кіргізген соң ордаға,
Төртеуі де жан берген.
Төртеуін халқы жерлеген,
Батырын жоқтап ел деген.
Ерінен, ұлдан айрылып,
Абақ ана еңіреген.

Қайратты туған ер ана,
Қайғыға ерік бермеген.
Келіндерін ұстамай,
Рұқсат етіп жіберген.

Абақ шеше ерлеген,
Денесін намыс кернеген.
Он екі ұлды асырап,
Жағдайын ептеп жөндеген.

Он екі бірдей немере,
Ақырында ер жеткен.
Оларға әйел өнеріп,
Әрқайсысын бір-бір үй еткен.

Өсіп-өніп кейін де,
Он екісінен ел өрбіген.
Он екі рулы қауым боп,
Өрістері кеңіген.

Осы өскен он екі ұл,
Абақ Керей атанған.
Он екісінің бабасы,
Танаш биден бата алған.

Он екі ұлды жеткізуде,
Танаштың да болған үлесі.
Сол заманда Танаш би,
Жұрттың басшы кісісі.

Абақтың ері Ақылбай,
Танаштың немере інісі.
Өнеге алған Танаштан,
Он екі ұлдың күллісі.

Сармұраттың Фархад ағасы,
Алаштың сардар данасы.
Жанайұлы Бағыланның,
Фархад ортаншы баласы.

Би деп айтқан Танаш ер,
Сол Фархадтың баласы.
Балға, Балта, Кошебе, Едіге,
Мен Тарышы соның баласы.

Балғадан туған Әзім ер,
Қара мұрын ұста атанған.
Әзім ат қалып кейіннен,
Сыйбала – Сибан ат алған.

Сол Танаштың ұрпағы,
Сегіз сері Сардарым.
Ғайып болды кенеттен,
Жұрт қамқоры дегдарым.

Жоғалған соң амал не,
Халқыма бедел қорғаным.

Бәйтерегім көрінбей,
Білмедім не болғанын.

Кейіннен мінген жүйрігі,
Түрікпеннен келген сұр қасқа.
Жығылып биік шынарым,
Бел буыпты тұрмасқа.

Балдағы алтын беренді,
Беліне қайта бумасқа.
Сегіздей асыл азамат,
Енді қайта тумас та.

Жолықтырдың қайғыға,
Керей-Уақ халқын-ай.
Данасынан айрылып,
Жылап қалды жалпың-ай.

Алаштың баласына атақ жайған,
Артық еді салтанаты бек пен байдан.
Ер Сегіз көз алдымнан ғайып болды,
Туысы кем емес еді туған айдан.

Дариға-ай, өтіп кетті Сегіз сері,
Думан еді батырымның жүрген жері.
Жоқтамай Керей-Уақ енді қайтеді,
Көрінбей кеткеннен соң асқар белі.

Сабыр ет көп жылама, Ырысбиксжан,
Өтсе де Ер Сегіздей шын арыстан.
“Ат орнын тай басады” – дегендейің,
Артында сал Сегіздің бар ғой ұлан.

Бабасы Танаш биге дуа қонған,
Танаш би Ер Фархадтан асыл туған.
Танаштың бел баласы Көшебе би,
Тұсында ел қамқоры жомарт болған.

Жауынгер Көшебенің үлкен ұлы,
Оның да мол болыпты мал мен пұлы.
Ер болып, ғадыл би боп өткен екен,
Халқына жайлы бопты емес шулы.

Туыпты жауынгерден Асылбóлат,
Етіпті жұрт жақсысын күйрық -қанат ,
Елінің заманында бегі болып,
Халайық қадірлеген көсем санап.

Асылболаттан Байбол да жақсы туған,
Даналық ұрпақ сайын тұқым қуған.
Байболдың бел баласы Алдаспан би,
Тәуір боп адалдықпен билік құрған.

Алдаспандай сардардан Шілікші би,
Өзінің қатарынан озып туған.
Халқының қамқоры боп туып ұстап,
Дұшпанды мысы жеңіп жерден қуған.

Тұңғышы Шілікші ердің Жаңбыршы би,
Өзінің заманында асып туған.
Алашқа даңқы шыққан сері болып,
Етіпті жүрген жерін той мен думан.

Жаңбыршыдан туыпты Қараораз, Шәміл,
Ер болған жұрт қорғауға жетік кәміл.
Бір ұлы Қараораздың Таузар батыр,
Қазақтың сардары екен адал көңіл.

Орнатқан ел жауына заман ақыр,
Қереген сардар екен Таузар батыр.
Таузардың үлкен ұлы Дәулесн баба,
Болыпты Ордабасы ол да дана.

Дәуленнің үлкен ұлы Ер Малыбай,
Одан туған Маянбай, би Жаянбай.
Маянбай қамал бұзып аттаныста,
Ұлы оның батыр болған Бөгенбайдай.

Дәуленнің бір баласы сыншы Толыбай,
Қалмақты, Шүрішітті де қырған қойдай.
Тазартқан қазақ жерін сыншы баба,
Дұшпанның бөрің қуып ерікке қоймай.
Қарабас Толыбайұлы ел данасы,
Үш жүздің болып өткен жұрт ағасы.

Көштерде су таусылып мейман келсе,
Сүтке ет пісіріп беріпті қонақасы.

Інісі Қарабас би Қожаберген,
Керей-Уақ адамы соңына ерген.
Шығарып “Елім-айдай” ән-күй жырын,
Халайық Қожа-екең бата берген.

Қожа-екең көсемі скен Керей-Уақ,
Өзіне қонған ерлік, дәулет пен бақ.
Қожа-екең сайланғанда ордабасы,
Болыпты қазақ-қалмақ соғысы ұзақ.

Тұңғышы Қарабастың Асқап балуан,
Сескеніп көрмеген ер қалың жаудан.
Керей-Уақ қауымын сақтау үшін,
Қолданған пайдалы амал түрлі алуан.

Ер Асқап соғыстарда қамал бұзған,
Тұсында көсем болып топтан озған.
Ғаріп-қасер, кемтарға көмектескен,
Кезінде қазақ жұрты азып-тозған.

Дөстем сал Қарабасұлы шеру тартқан,
Ел қорғап, соққы беріп, жауды шапқан.
Алдабек Қарабасұлы билік айтқан,
Даудан да, жаудан да жоқ беті қайтқан.

Көшек ер Асқап ұлы дана болған,
Әрдайым көп қазаққа пана болған.
Сырт жауға қан майданда шер жұтқызып,
Қазақ, Татар, Естекке екен қорған.

Ғаскер бастап тұсында сардар болып,
Дұшпанды қаптап келген қойша қырған.
Көшек ұлы Ер Шақшақ ғадыл болған.
Құтқарған қазақ жұртын құрған тордан,
Майданда жаудың шесбін талай бұзып,
Сүрінбей ат қарғытқан қазған ордан.
Баһрам Шақшақұлы үлкен батыр,
Қол бастап, жорық жасап, тіккен шатыр.

Халқының кегін алып дұшпанынан,
Істерін қалың қазақ көрген мақұл.
Мұра боп әкесінен баласына,
Сайланған ордабасы айтулы ерлер.
Солардың ақырғысы Сегіз сері,
Дүниеден жастай өтті бұл кемеңгер.

Осындай асылдардың ұрпағы еді,
Құлады-ау Ер Сегіздей асқар тауым.
Жігіттің өте батыл сұңқары еді,
Ол сабаз беттетпеген елдің жауып.

Өзі көсем, батыр-ақын, шешен еді,
Жырларын қабыл алған қазақ қауым.
Елдерді бір-бірімен табыстырып,
Аз сөзбен тындыратын бітпес дауын.

Тумайды сал Сегіздей дана адам,
Айрылып сүйеніштен болдым алаң.
Береке берсін келін ұл-қызыңа,
Тыйылғай Ырысбике қайғырудан.

Тоздырма шаңырақты сақта аман,
Кімдерді налытпаған бұл сұм заман.
Өсіріп балапандай бағып-қағып,
Тәрбиеле балаларды Ырысбикежан.

Байланбаған жаманат,
Өтті асыл азамат.
Топырағы торқа боп,
Иманы болсын саламат.

Жоқ еді жұртың кейіткен,
Тынысын елдің кеңіткен,
Ер Сегіздей жақсының
Орны болсын бейіштеп!

Жатқан жері жарық боп,
Жаны болсын жаннаттан!
Ұжмаққа аруақтар барғанда,
Қалмасын батыр санаттан!

ЖАНАҚ САҒЫНДЫҚҰЛЫ «АЛШЫНДА БОЛҒАН КЕЗДЕРІМ»

Жастық шақты өткіздім,
Алшынның Теміртауында*.
Кіші Жанақ атанып,
Беделді болдым қауымға.

Жасақпен бірге аттандым,
Елдің қарсы жауына.
Билік айттым өлеңмен,
Кей елдердің дауына.

Сайран еттім неше жаз,
Еділ-Жайық жерінде.
Сәлем бердім өлеңмен,
Сырымдай асыл еріне.

Он екі ата Байұлы,
Сыйлы болдым еліне.
Әлім, Шөмен, Жетіру,
Ердім би мен бегіне.

Орал таудың күнгеі,
Әуелде Алшын жері еді.
Мекендеген ол жерді,
Кіші жүз Әлім елі еді.

Бірте-бірте орыстар,
Әлімұлын көшірді.
Зеңбіректен доп атып,
Ерлердің үнін өшірді.

Байұлының Ысықта,
Думанның кірдім кеніне.
Бата бердім өлеңмен,
Жолығып Сегіз ініме.

Сегіз, Нияз серілер,
Өнері басым өзгеден.

Тұлпарлары жұлде алды,
Аста, тойда бөйгеден.

Қисса етіп бөлек жырладым,
Сегіздің ерлік істерін.
Көрдім өзім көзіммен,
Көрсеткен жауға күштерін.

Исатай мен Махамбет,
Ер Сегіздің қолдасы.
Үбі, Уәп*, Таңатар,
Жорықтас болған жолдасы.

Екі ақылшы Сегізде,
Қобылан мен Асанбек.
Шып атын Сегіз білдірмей,
Салдық құрып жүрді тек.

Сонда да қоймай еркіне,
Ұстамақ ұлық көріп жек.
Түссе де солдат соңына,
Қайтар емес жаудан бет.
Найзалаған Ер Сегіз,
Кездессе дұшпан жекпе-жек.

Аруақты Ер Сегіздің,
Толыбай сыншы бабасы.
Атына қапық ежелден,
Мұсылманның баласы.

Артық емес ұлықтың,
Ер Сегізден санасы.
Қате болмас Сегізді,
Десем халық данасы.

Сегіз сері данышпан,
Жолбарыспен алысқан,
Терісін сыйлап ол аңның,
Жақсылармен танысқан.

Жарқабақтап арыстан,
Секірген кезде өзіне.

Лақтырып Сегіз шыжымды*,
Қадалтқан екен көзіне.

Жолында тұрмай жыртқыштың,
Бұрыс тұрған сақтанып.
Кеудеден қол оқ қадалтып,
Шанышпақ болды найза алып.

Жолбарыспен тең түсер,
Болса да мықты аң арыстан.
Шауып өтіп Ер Сегіз,
Найзаменен шанышқан.

Мерті бола ма, қалай деп,
Алғашында күйіндім.
Ақырында Сегіздің,
Қайратына сүйіндім.

Арыстанның терісін,
Сегіз маған байлады.
Ақ батамды берген сон,
Шығуға жолға ойланды.
Сан ерлермен табысқан,
Сұлулармен танысқан.
Жарлы-жақыбай қамы үшін,
Ел жауымен шабысқан.

ЕСЕТ ЖЫРШЫ ҚАРАҰЛЫ **«СЕГІЗ СЕРІ»** **(Толғау)**

Аямас Алла жәрдемін,
Өзінің сүйген құлынан.
Жарандар кеңес бастайын,
Орта жүз ата ұлынан.

Сарыарқаның ұланы,
Жас жігіттің қыраны.

Жұртымызға келіпті,
Басталғанда ұлық лаңы.

Басы үлкен, ат жақты,
Бота көзді, қыр мұрын.
Жуан мойын, кең иық,
Қақпақтай жазық жауырын.

Өңі ақсұр, тым көркем,
Болғанмен жүзі сесті екен.
Әрі балуан, әрі ақын,
Бұзылмаған есті екен.

Соғысса да неше рет,
Талмайтын болат білекті,
Өнерімен бұл мейман,
Әр елден табар тіректі.

Жырта қарыс маңдайы,
Қою қасты ер екен.
Керейден шыққан жас алып,
Сегіз сері бөрі екен.

Тебіндеп шыққан мұрты мен,
Қайратты қара шашы бар.
Ақылы мол арыстан,
Ханнан артық басы бар.

Он жетіді жасы бар,
Ататын жауға тасы бар.
Қасына ертіп сал-сері,
Өзіне сай таппақ жар.

Ұнамады Сегізге,
Қазы, Жүніс нағашы,
Алыстан іздеп келсе де,
Көрініп істің оғашы.

Керейден келген Ер Сегіз,
Жігіттің бойшаң ірісі.
Қайратты да жүректі,
Жас біткеннің бөрісі.

Қыз таңдаған сал Сегіз,
Орта жүздің серісі.
Белгілі болды бізге енді,
Өнерпаздың түрлі ісі.

Жар етпек боп таңдаған,
Қалдыбай қызы-Ғайниды.
Ғайни қаза тапқан соң,
Ойға түсті ер әр қилы.

Баймағамбет бастап әкелген,
Жеңдеттер атқан Ғайниды.
Ұлық пен ханнан сол үшін,
Жұрт жүрегі айниды.

Кек алмақ боп Сегіз де,
Жаудың жолын аңиды.
Ептеп кекті қайырған,
Болғаннан соң ол милы.

Жорықта жүрген Сегіздің,
Үстіне киген сауыт бар.
Тірілігінде бітіспес,
Ұлықтардан қауіп бар.

Жақсыларды жанаған,
Береген қолы алаған.
Қалың жаумен соғысқа,
Жалғыз өзі жараған.

Өзі батыр, өзі емші,
Науқастарды қараған.
Аббастайын татарды,
Арылтқан емдеп жарадан.

Жазылған соң Аббасты,
Атқосшы еткен өзіне.
Құмалақ ашқан сол Аббас,
Қиын-қыстау кезінде.

Айтқаны оның дәл келген,
Саналған сөйтіп көреген.

Аламанның бірі боп,
Ерлігімен көрінген.

Шағын өзен Ақбұлақ,
Сегізге қалай ұнаған
Мекендеуге қыстау қып,
Ақбұлақ бойын қалаған.
Үйлерін салып біте алмай,
Тілеген тоят даладан.

Дала мекен бола ма,
Оған да көзін жеткізген.
Жылқы жыл қысын сал Сегіз,
Қаптауында өткізген.

Бата алды өзімнен,
Арнап келіп Ер Сегіз.
Ұлықтармен дауында,
Расында бар негіз.

Сәлем бере келген соң,
Бата бердім ақынға.
Жасаған оның істері,
Қонып тұр гой ақылға.

“Ғайни”, “Жылыой”, “Ғауһартас”,
Әндерін батыр шығарып.
Жар болар таңдап сұлуды,
Қойған екен үйғарып.

“Айман-Шолпан”, “Қыз Жібек”,
Жырларының бір-бір нұсқасын.
Шығарған екен Ер Сегіз,
Айтсам сөздің қысқасын.

“Сырым батыр”, “Юлай”,
Шығарған Сегіз жыры еді.
Хисса жырлау жиында,
Ақындарға сын еді.

Өнді де, күйді, жырды да,
Шығарды Сегіз бөгелмей

Сыннан өтті жас батыр,
Ештеңені елемей.

Ер Сырымға жиеншар,
Топпан озған найзагер.
Қатардан асқан әнші екен,
Өнерімен кемеңгер.

Қаптауынан оралып,
Осы аймақта жүр екен.
Үш жүз сарбаз қасында,
Шеттерінен дүр екен.

“Кісем сұлу”, “Әйкен-ай”,
Шығарған Сегіз он еді.
Ерлік пенен серілік,
Сондай жасқа тән еді.

Тұғырға қыран қондырып,
Соңына ерткен тазысын.
Серілікке Сегіз баулып жүр,
Біздің Алшын жарлысын.
Қалмақтан жылқы айырып,
Жұрттың алды алғысын.

Еділ мен Жайықты,
Кезек-кезек жағалап.
Еркінге салдық құрып жүр,
Көп ауылды аралап.

Бізден шығып Сал Сегіз,
Барды Сүйін батырға.
Сөлемін алып қарт сардар,
Қабылдапты шатырда.

Шатырға дәулер сыйсын ба,
Тіктіріп көп ақ үйді.
Сол үйлерде мейман қып,
Сегізден тыңдап сан күйді.

Сүйінқара ордада,
Көрсеткен ерге құрметін.

Ат мінгізіп Сегізге,
Білдірген достық ниетін.

Ықыласпен тағы да,
Берген Сүйін батасын.
Кешу ет деп айтыпты,
Жүністің қылған қатасын.

Қоштасып Сүйін ерменен,
Абылға Сегіз аттанды.
Келеді деп жас сардар,
Абылда естіп шаттанды.

Сәлсмін алып ақынның,
Қарсы алды жақсы Ер Абыл.
Сегіз де іштей қуанды,
Болғай деп тілек шын қабыл.

Батасын беріп Ер Абыл,
Мейман еткен Серіні.
Құрметтеген Адайлар,
Арқадан келген бөріні.

Абылдан мініп кок атты,
Менен алып қызыл нар.
Сүйіннен алып торы атты,
Сыйлықтан жиды мал қыруар.

Жүгін теңден жүрсін деп,
Ат бермедім, нар бердім.
Адал жүрек сал Сегіз,
Қорғаны болар бұл елдің.

Қаптауына барғанда,
Құмықтың күшқан аруын.
Сайлап алған сол жақтан.
Неше түрлі қаруын.

Қорғанбақшы жауынан,
Жұмсамақшы қаруды.
Сақтанып дұшпан ауынан,
Жөн көрді асқа баруды.

Тәуелді емес сал Сегіз,
Исатайға да, басқаға.
Сәлем беріп танысты,
Не бір жайсаң*, қасқаға*.

Нағашым деп келсе де,
Жүніске көңілі толмады.
Қазыны да хош көрмей,
Исатайды қолдады.

Ел аралап Ер Сегіз,
Өз бетімен қол жиған.
Айбарынан шошынды,
Нелер тентек қоқиған.

ЫРЫСБИКЕ ЕЛҒҰНҚЫЗЫ «ЖОҚТАУ»

Әуелі Алла жаратты
Бұрыннан-ақ нұн мен кеп
Он сегіз мың ғаламды,
Жаратпаған тектен тек.

Жылады деп сөкпендер,
Ағайын – туған келген көп.
Ғайып болды ортаңнан,
Керейден шыққан асыл тек.

Мұсылманды қорғаған,
Ешбіреуін көрмей жек.
Халқы үшін өш алып,
Қайтарған еді жаудан кек.
Дауыл соқпай құлады,
Тамыры терең бөйтерек.

Мейірімі түсіп Алланың,
Бабасын шалған қыдырдан.
Аруақпенен құт қонған,
Атасына оның бұрыннан.

Бүгінгі күні шарт сынды,
Сүмбідей түзу шынарым.
Біле алмаймын жараңдар,
Көңілдің қалай тынарын?

Бисмилла сөздің басынан,
Ақылды туған жасыпан.
Жүз жиырма төрт мың пайғамбар,
Отыз үш мың сахаба,
Сексен сегіз саруар,
Алла елшісі – Мұхаммед,
Жолын қуған төрт шарияр,
Әулие мен әнбие,
Жаксылық елге тасыған
Соның бәрі өтіп дүниеден,
Бірі де қалмай таусылған.

Аю, қасқыр алатын
Қыраным ұшты тұғырдан.
Қайырымды боп тірілікте,
Жалықпаған ығырдан.

Көбейген кезде аш – арық,
Жұрттан қайыр сұраған.
Соларды көрсе шақырып,
Бір жерге басын құраған.

Көмегін беріп аямай,
Жетімдерді жеткізген.
Аға сұлтан болмай-ақ,
Ұлыққа сөзін өткізген.

Қарадан шыққан сұлтан ең,
Оңға бетің бұрылған.
Мейман боп келіп жақсылар,
Орданда мәжіліс құрылған.

Мешітке жинап жастарды,
Мүридтерді көбейттің.
Салтанатты асырып,
Ауылыңды көркейттің.

Жәрдем беріп әрқашан
Жетілдірдің ғарышты.
Шығарған өлең - жырларың,
Өзінді көпке танытты.

Ардагер туған Ер Сегіз,
Жомарт ең баға жеткісіз.
Теңдесі жоқ ер болдың,
Есінен жұрттың кеткісіз.

Разы болды ісіңе,
Өзінді білген мұсылман.
Сардарым, сенің барыңда,
Тоқталмай қолым ұсынған.

Білім алған жерлерің,
Қызылжар, Омбы қалалар.
Қадірлеген өзінді,
Бірге оқыған балалар.

Ақын болдың жасыңнан,
Аузыңнан жыр төгілген.
Жер-суын қорғап еліңнің,
Ер едің ұйқың бөлінген.

Озық туып ұлтыңнан,
Талапкер едің ұмтылған.
Естімедің жаман сөз,
Ағайын-туған, жұртыңнан.

Шешен боп топта сайрадың,
Батыр боп қылыш қайрадың.
Тұлпар мініп, ту ұстап,
Қол алдында жайнадың.

Пілден кейінгі алып аң,
Жолбарыспен алыстың.
Үстінде сауыт болған соң,
Шарасын құрттың барыстың.

Тіршілікте қолбасым,
Болған жоқ кезің ұтылған.

Жер бетінен бұл күнде,
Болып тұрсын жұтылған.

Топ ішінде шығушы еді,
Жарқын-жарқын үндерің.
Сүйсіндірген жиынды,
Тартқан ғажап күйлерің.

Сәлем бермей өзіңе,
Өткен жоқ ешкім тұсыңнан.
Сарбаз болды арнап кеп,
Әр жерден шыққан мұсылман.

Жас батыр-ақын атанып,
Білінген жұртқа кезінде.
Қырылған бір топ солдаттың,
Жаласы ауып өзіңе.

Қапқын болдың еріксіз,
Он жеті жастың өзінде.
Мәжбүр болдың батырым,
Көп елдерді кезуге.

Кәпірді қырып Есілде,
Шеттеп кеттің жеріңнен.
Оқшауландың сол себеп,
Жұртыңның би мен бесінен.

Шулатпау жағын еліңді,
Есіңе құдай салдырды.
Сақтандырдың Мырза*мен
Аға сұлтан Жалбырды*.

Патшаға қарсы саналып,
Еліңнен кеттің алысқа.
Нияз сал мен екеуің,
Серілік құрдың батыста.

Әуелі барған ерлерің
Асау менен Арыстан,
Әр пендеге керек іс,
Жақсылармен табысқан.

Ықпал етіп Көшен ер,
Жыр жырлауды ұйғардың.
“Қыз Жібекті” қисса етіп,
Сол ауылда шығардың.

Сонда талай шырқалған,
“Назқоңыр”, “Ақбет” әндерің.
Сыбызғымен күй тартып,
Түзеліпті сәндерің.

Уақиғасын есітіп,
Қобыз ап басып екпінге.
“Айман-Шолпан” дастанын,
Жырладың сол Шектіде.

Сыйлы болдың Шектіде,
Құдай берген өнермен.
Сатылды деп Жанқасқа,
Сынап өттің өлеңмен.

Табынға барып таныстың,
Барақтың ұлы – Асаумен.
Аз күн уақыт өткіздің,
Қылыш қанжар жасаумен.

Хабардар болдың сол жерде,
Кіші жүздің жайымен.
Бас қосып, кеңес құрдыңыз,
Жарлысымен, байымен.

Есітіп барып қамдандың,
Лаң салғыш ғаскерді.
Табып Асау өзіңмен,
Достасуды хош көрді.

Жас жігіт демей өзінді,
Бір топ ерге бас көрді.
Төрелер мен ұлықты,
Жылап деп санап, қас көрді.

Онымен уәде байласып,
Алдағы жайды ойласып.

Қолайлы мекен іздедің,
Паналауға жайғасып.

Ақбұлақ өзен бойына,
Барып қоныс қарадың.
Сол өзеннің тоғайын
Қолайлы деп санадың.

Үйлер мен қора салуға,
Біраз жігіт қалдырдың.
Азығына деп олардың,
Мал мен астық алдырдың.

Жайыққа барып жегенің,
Бекіре балық бес кеспе.
Мейман болдың жыр жырлап,
Ысық, Беріш, Серкешке.

Қонақ еткен құрметтеп,
Ысықтың ері - Қалдыбай.
Дос болуға сертгескен
Оның ұлы Қабыланбай.

Ғайни қызды бермек боп,
Қалдыбай батыр ауылы.
Күйеу деп сізді сыйлаған,
Ысықтың қалың қауымы.

Ғайни қызды жау атып,
Жарыңнан дұшпан айырған.
Жартылай қырып көпірді,
Ер болдың кекті қайырған.

Күзгі суық басталып,
Ақбұлақ өзен бойынан.
Сарбаздарды алдырдың,
Шаруаға деп қойылған.

Байеке төре, Гекке мен
Мұхамедқали әпесер.
Топтан ертіп жендетін,
Ел тонағыш баскесер.

Осылар мен Жәңгір хан
Бата алмаған өзіңе.
Жолынды тосып өткенде,
Ұстаймыз деген кезінде.

Ақкөлде жауды тойтарып,
Екі жүз жігіт қасыңда.
Қарлы жаңбыр жауған соң,
Еділге жеттің асыға.

Сарбаздарға бұйырып,
Кестірдің ағаш келе сап.
Еділден өттің ар жаққа,
Боренеден сал жасап.

Паналауға жер таппай,
Теріскей Қапка жеттіңіз.
Нелер биік асудан,
Қинала жүріп өттіңіз.

Қажымұрат найыбқа,
Сәллем бере барыпсыз.
Түсіндіріп жағдайды,
Паналауға рұқсат алыпсыз.

Алғашқы қысты амалсыз,
Қап тауында өткіздің.
Паналап шыққан еліңнің,
Жеңіске қолын жеткіздің.

Келер жылы көктемде,
Қаптан келдің оралып,
Сарбаз қосып тобыңа,
Қару-жарақ мол алып.

Тұлпар мініп, ту ұстап,
Қол жинаған кезінде.
Исатай мен Махамбет,
Тілектес болған өзіңе.

Түрікпен алған мал-жанды,
Жорық жасап қайырдың.

Ресей, Хиуа қолынан,
Сан рет жылқы айырдың.

Даңқың кетті көп жерге,
Шошытып жауды айбының.
Сөйтіп түріп тастадың,
Қара бұлтын қайғының.

Қартайса да дос еттің,
Мандайдың ұлы Асауды
Тұсында ғадыл би болған
Серкеште болат қашауды

Табактас болдың жайықта,
Кіші жүз Науша, Тұрланмен.
Достығын Науша сақтайты,
Хиуаға бетті бұрғанмен.

Асаудың ұлы – Тұрлан да,
Достығын сізбен сақтаған.
Ерлігіңді үлгі етіп
Әр жиында мақтаған.

Кіші жүз – Алшын Бай ұлы,
Болған шақта қайғылы.
Батырып елге тізесін,
Болғанда ханның айбыны.

Ерлерімен сол жұрттың,
Құран ұстап серттестің.
Еділ мен Жайық бойында
Ел жауымен өштестің.

Ақылшыңыз Асанбек,
Бөкен биден бата алған.
Ерлігіңді паш етіп,
Кіші жүзге ой салған.

Соқтыққан соң өзіңе,
Баймағамбетпен кектестің.
Көп солдатпен соғысып,
Қан майданда дәлдестің.

Қашқындықты білдермей,
Түрлі есіммен жүріпсіз.
Өз атыңды естісе,
Ұстайтынын біліпсіз.

Қасыңа топтап ерлерді,
Ереуілші атақ алдыңыз.
Жас шағыңда албырт боп,
Кәпірге ойран салдыңыз.
Қамалына патшаның,
Жорық жасап бардыңыз.
Шыдай алмай намысқа,
Жұртыңның кегін алдыңыз.
Жайылып даңқың көп елге,
Халық есінде қалдыңыз.

Өскен талдай шоқталған,
Маңыңа ерлер топталған.
Қолбасшы сегіз атандың,
Мұсылман жұртын жақтаған.

Орыстың қолын бастауға,
Қазақтан батыр керек деп,
Орысша тіл мен жолды да,
Білетін өзі зерек деп.

Ақ патшаның ұлығы,
Сенім артып өзіңе.
Ғаскер ертіп жіберді,
Шабыншылық кезінде.

Бастап қалың сарбазды,
Қырдың Сібе, Қалмақты.
Мойынынан елдің арылттың,
Түскен ауыр салмақты.

Солдаттармен бірлесіп,
Жасағың жаумен соғысты.
Сарбаздардың аянбай,
Дұшпандармен ұрысты.

Қосағаштан қуып қалмақты,
Найманның жерін қайтардың.
Сауыр менен Сайханда,
Солонның* қолын тойтардың.

Қуып тастап Сібені,
Шекарамен өттіңіз.
Тышқан жылы көктемде,
Іле өзенге жіттіңіз.

Арылтып у-шу, ойбайдан,
Жауларды қырып маңайдан.
Сыйлық пенен бата алдың,
Ақсақалдан қартайған.

Сол бір еткен ісінді,
Көрсеткен жауға күшінді.
Патша ағзам бағалап,
Ақтады ер деп өзінді.

Алшыннан келген кезінде,
Кешірім бермей өзіңе.
Бітіспес жау деп ұғынды,
Кекшілдік бар деп жүзінде.

Кейін патша түсінді,
Көрген соң адал ісінді.
Халқың үшін батырым,
Жұмсап өттің күшінді.

Сыйлыққа алған малдарды,
Үлестірдің нашарға.
Разы еттің қарттарды,
Жырмен көңіл ашарда.

Іледен қайтқан кезінде,
Аяғөзге тоқтап дем алдың.
Қозы Көрпеш – Баянның,
Бейітін көріп таң қалдың.

Қос ғашықтың рухына,
Әдейілеп құран оқыдың.

Уақиғасын олардың,
Көкейге мықтап тоқыдан.

Қозы Көрпеш – Баянды,
Екінші рет жырладың
Бұрынғыдан басқа еттің,
Аңызға мойын бұрмадың.

Сырт дұшпаннан өш алып,
Көпке олжа-салдыңыз.
Кегі үшін жалпының,
Шалғайға талай бардыңыз.

Тәжірибелі сардар ең,
Сан майданда ысылған.
Жәрдем алды сізден кеп,
Ғарып-қасыр қысылған.

Сібірден ауған Алтайға,
Адасқан Керей – Уақтың.
Бір тобын қайта әкелдің,
Жайсызын сезіп ол жақтың.

Сол топтың өзін Алтайдан,
Терістікке өткіздің.
Қалмақтарға тонатпай,
Бөріліге де жеткіздің.

Бөріліден батысқа,
Керейдің көші құлаған.
Қоныстанды келген ел,
Қыстауларға ұнаған.

Керей – Уақтың алды кеп,
Теміршіге орнады.
Жаның ашып жұртыңа,
Еліңнің болдың қорғаны.

Ерлігіңді патша ескеріп,
Өткенді қайта еске алды.
Болсын деп қоныс өзіңе,
Қош, қарағайды қайтарды.

Керейге бұрын Ресей,
Салықты баса салыпты.
“Қош, қарағайды” еріксіз,
Ұлықтар тартып алыпты.

Қоныссыз қалған Таузарға,
Қош қарағайды бердіңіз.
Мекенсіз қалған жұртыңның,
Қиын халін көрдіңіз.
Ие бол деп сол жерге,
Ағайынға сендіңіз!

Жорық жасап көпірге,
Елдің кегін алмаққа.
Сарбаз жидың әрдайым,
Хабар айтып жан-жаққа.

Көбейген сөң жасағың,
Жасыды жауың кектенген.
Бес түрлі мылтық соқты деп,
Ұлықтар тағы сескенген.

Сөйлегенде жиында,
Халық ұйып сөзіңе.
Есеней, Табей, Зілғара,
Жақтас болған өзіңе.

Жарлының соғып сойылын,
Шенеунікті сабадың.
Дауласқанда олардың,
Таптырмадың амалын.
Көк бөрідей түн қатып,
Көпірдің бұздың қамалын.

Әпесермен жиі атысып,
Бір-бірінді көздестің.
Өткізіп ұрыс күндерін,
Ғарыптың мұнын іздестің.

Қанға құмар дұшпаның,
Қарай алмай жүзіңе.

Соққыңнан жауың жеңілген,
Мүмкін болмай төзуге.

Ерлік пенен серілікті,
Қатар ұстап жүрдіңіз.
Соғысудан басқада,
Түрлі өнер білдіңіз.

Шығарып көп ән-күйді,
Баршадан алдың мол сыйды.
Өзіңе ерген ғарыптер,
Аз уақытта ес жиды.

Шығардың жүздеп дастанды,
Қобызға қосып ылғида.
Бірдей жүрді арбаңыз,
Дөңес жер мен ылдида.

Сегіз сері атанып,
Ойы-қырың тең болды.
Соғысам деп сізбенен,
Талай дұшпан кем болды.

Қашқын болған кезінде,
Әр елді жүрдің аралап.
Луған мен Парсы тауларын,
Қыстап шықтың паналап.

Ұста –зергер атандың,
Мылтық пен соғып қылышты.
Әр түрлі бұйым жасадың,
Молайтып ылғи ырысты.

Сынықшы, емші атанып,
Жасадың шөптен дәріні.
Тамыр ұстап, сынық сап,
Емдедің жас пен кәріні.

Ақиық бүркіт тұқымын,
Оралдың алдың тауынан.
Сан рет болдың Оралда,
Сақтанып көпір жауыңнан.

Тіршілікте батырым,
Ағаштың болдың шебері.
Денсаулығың барында,
Ештеңе болмай кедергі.

Түйін түйдің ерінбей,
Ағаш, темір, сүйектен.
Амалын тауып емдедің,
Ауырған жанды түйнектен.

Шығарып көп өлеңді,
Домбыра алып қолыңа.
Жырау Сегіз атандың,
Ақындықтың жолында.

Дүшпандарың шошынған,
Болған соң жүзің ызғарлы.
Салдық құрып жүргенде,
Ғашық еттің қыздарды.

“Ғайни”, “Ақбет”, “Әйкен-ай”,
“Алқоңыр”, “Жылыой”, “Тауһартас”,
“Қарғап”, “Мақпал” өшпіді,
Қандай жандар тыңдамас?

Думанға бөлесп әрқашан,
Өзіңнің мешіт үйіңді.
Сүйсініп халқың тыңдайды,
“Қосқырап”, “Ғайни”, күйінді.
“Ғазиза - Ғарып”, “Төрт жігіт”,
Хиссаң еді даңқың шығарған.
“Ұры мен қазы”, “Жаңғағың”,
Тыңдаған жұртқа ұнаған.
Ақындық пен батырлық,
Бойыңа жастан дарыған.
Жырларыңнан нәр алып,
Шәкірттерің жарлыған.

Алла аруақ жебеу боп,
Жығылмай тіккен туыңыз.

Мысың басып дұшпанды,
Молайған ерлік буыңыз.

Көпірлермен соғыста,
Шейіт болған атаңның.
Кегін қуып әрқашан,
Қауіпті жауға аттандың.

Көрсетіп істің сойқанын,
Дұшпаннан кекті қайтардың.
Жер үшін тағы соғысып,
Жау әскерін тойтардың.

Шатыр құрып, ту тігіп,
Көпірдің күшін байқадың.
Істің күтіп ақырын,
Дүниені талай шайқалдың!

Ерлігіңмен, өнермен,
Тіршілікте тоқ болдың.
Бізді тастап артыңа,
Бір-ақ күнде жоқ болдың.

Артықша туған сал Сегіз,
Отыз жеті жасыңда,
Дүниеден ерте оттіңіз,
Кез болып ажал масылға.

Сан жорықтан аман кеп,
Кеттің енді келмеске.
Ғайып болдың ордадан,
Бізді қайтып көрмеске.

Артыңда жұртың зар болды,
Жүзіңді жарқын көрмекке.
Өлімге идің басыңды,
Аманат жанды бермеске.

Дегеніңе жете алмай,
Қыршын күйде оттіңіз
Бұрылып бізге қарамай,
Жеткізбес жолға кеттіңіз.

Жастай өттің батырым,
Мақсұтыңа жете алмай.
Қиылған ерте сұңқардай,
Балапан баулып ерте алмай.

Қайран да менің қосағым,
Жарқылдаған ақ маңдай.
Өледі деген ойда жоқ,
Ордада тірі жатқандай.

Әсем әнің сырнайдай,
Сыбызғы еттің қурайды-ай.
Өзіндей болып әнші-ақын,
Енді қайтып тумайды-ай.
Тарап кеткен жырыңды,
Кімдер тауып жинайды-ай?

Жеті ұлға қалды мұра боп,
Тер төгін жастаң жиғаның.
Жаның болып жәннатта,
Жолдас болсын иманың!

Хабардар болып әр істен,
Дұшпанды жеңген зор күшпен.
Халқыңа қамқор батырым,
Орныңыз болсын бейіштен.

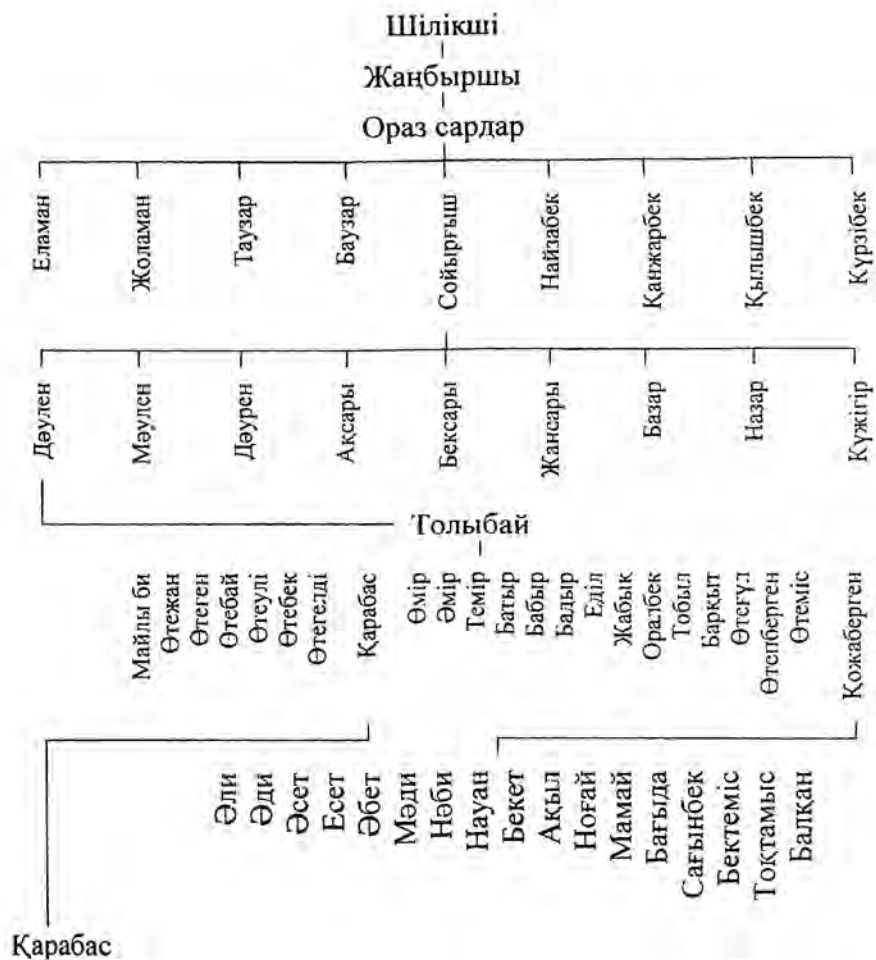
Данышпанымнан айырылып,
Ерімес іште мұз қалды,
Қайғыменен сарғайып,
Өкпе байырымыз түздалды.

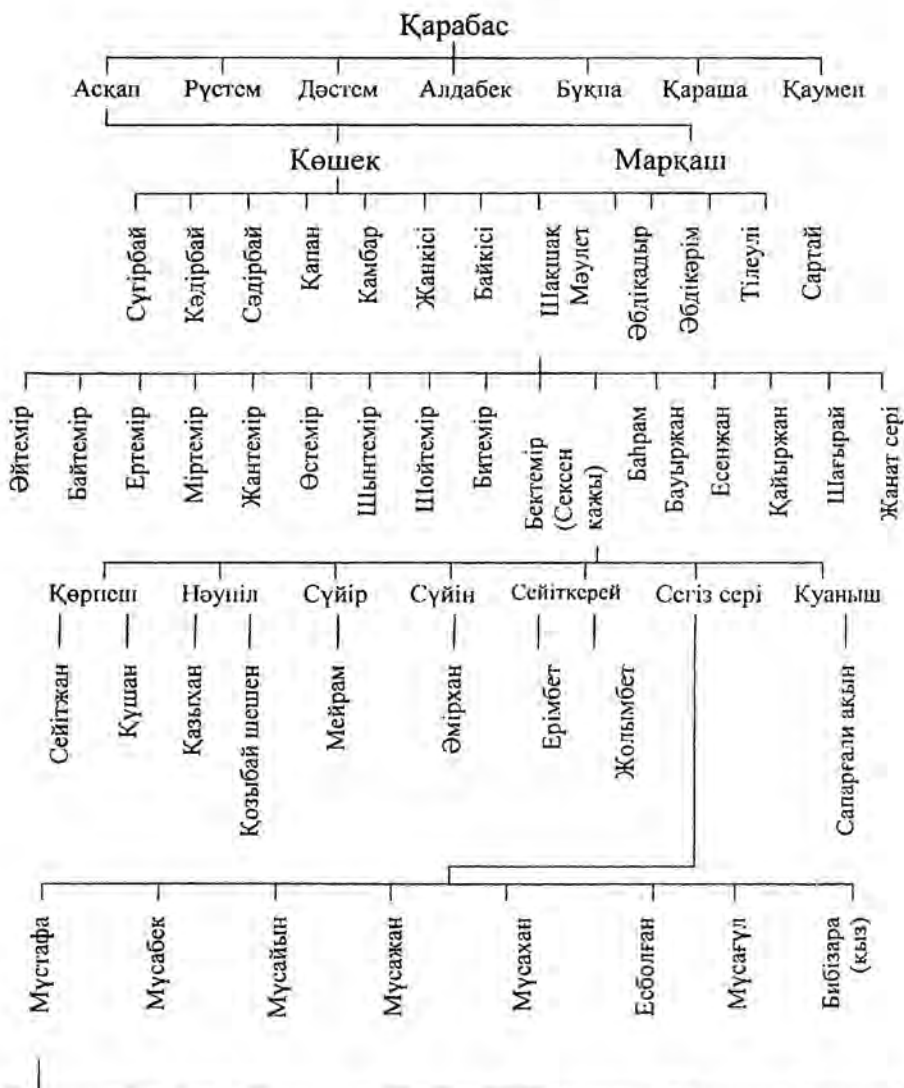
Арыстан туган Ер Сегіз,
Жан емес едің тосылған.
Әрдайым жәрдем беруші ең,
Қиналса біреу тосыпнан.

Зарығып келген ғарыпке,
Қол үшін әр кез ұсынған.
Батырға құран оқыңдар,
Есімін білген мұсылман!/?

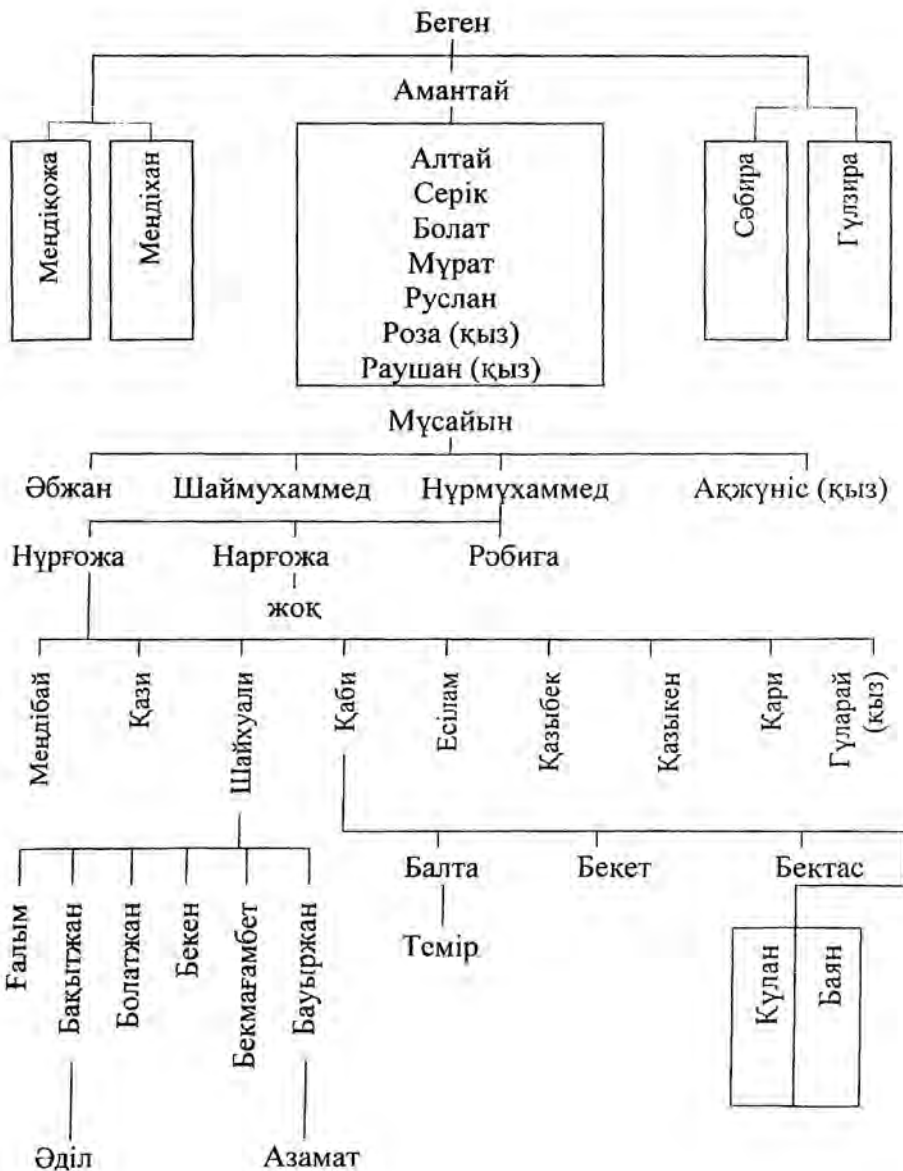
Сегіз сері шежіресі

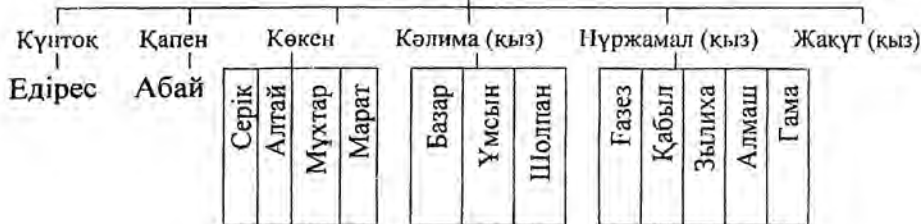

Тастан, Тасбай, Тасқұл, Сырым, Арынғазы, Науша, Исатай, Арыстан, Махамбет, Жәуке, Ағыбай, Қозыке, Қоқыш, Бескен, Жүкен, Шеген, Әлке, Қалдыбай, Алдамжар, Иман, Ержан, Базар, Уса, Жанайдар, Сәтбек, Мergen, Берден, Беген. (Мұстафаның 4 әйелден туған 28 баланың кенжесі Бегеннен ғана ұрпақ бар.)

Ақжүніс

Рәбиға

Бибізара Сегіз серіқызы

ЖҮЛДЫЗШАМЕН КӨРСЕТІЛГЕН СӨЗДЕРГЕ БЕРІЛГЕН ТҮСПІКТЕР

Айдос есімді Қарақалпақ халқында екі би адам болған. Біріншісі ХҮШ ғасырда өмір сүрген Әбілхайыр ханға қарсы күрескен, ол Барақ сұлтанға арқа сүйеген. Екінші Айдос ХІХ ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген, ол Хиуа ханына қарсы күрескен кісі екен. Сегіз серімен дос болған. Оны Жүргей ақын да Сегіз серіге арналған шағын дастанында атап өтеді.

Қазанбек тоғайы деп Түмен облысының Қазан ауданының жерінен өтетін көлденең Есілдің тоғайын айтады. ХІХ ғасырдың 20-жылдарына дейін Түмен облысының Қазан ауданының жерін Балта керей Қазанбек батырдың әулетімен ағайындары мекендегі (шежіре деректері бойынша).

Бастау – Қостанай облысының Қамысты (Камышинский) ауданындағы шаруа қожалығы орналасқан жер, Бастау кеңшары болған.

Арыстан Тіналы – «Айман-Шолпан» жырындағы басты кейіпкерлердің бірі. Ол тарихи үлкен тұлғалардың бірі, өз тұсында немере ағасы Көтібарды қолдап Ресей патша үкіметі отаршылдарына қарсы күрескен кісі, Сегіз серінің достарының бірі.

Тана – Кіші жүз он ата Байұлыға жататын ру, ыстық руының басшысы Қалдыбай Қосаяқұлы батырдың Тана еліне де ықпалы зор болыпты.

Сарбаз деп қазақ халқы ертеде сегіз қырлы, бір сырлы өнерпаз жігітті айтқан.

Қазине-асыл жібек матаның бір түрінің аты, ертеректе мұсылман әйелдері қазне матадан қос етек көйлек тігіп киіпті.

Ноғай деп отырғаны Ноғайлар Солтүстік Кавказға ауғанда, қазақтармен (кіші жүзбен) қорші отырып көшпей қалған Ноғайдың Қарағаш деген тайпасы (74-бет). Кейбіреулердің Қарағашты түрік халқының бір түрі деп түсінуі дұрыс емес.

Сарытау деп қазақтар Саратов қаласын айтады.

Жантелі-Сырым батырдың үлкен баласы. Ол-көтерілісші батыр.

Түймебай батыр- Сырымның туған ағасы, 1764 жылы жазда Қожаберген жыраудың асында бөйгеге ат қосқаны елге мәлім болған. Кей шежіреші Түймебайды Дүйімбай деп те жазғаны бар.

«Мырза» деп ақын бұл жерде Есенейді айтып отыр

Баһар – рахат, жақсылық деген мағынаны білдіретін сөз.

Сібе-Қытай халқын құрайтын көп тайпалардың бірі.

Ұранқай- Қалмақ халқын құрайтын он алты тайпаның бірі.

Жайсаң деп ақын ел жақсысын немесе ел мырзасын айтып отыр (235-бет).

Қасқа деп ақын батырды айтып отыр (235-бет).

Алшынның Теміртауы деп ақын қазіргі Ресейге қарасты Магнитогорский қаласы орналасқан жерді айтады.

Уәп- Жағалбайлы руынан шыққан мерген, көтерілісші.

Шыжым- ұзын бауы бар лақтыратын шолақ найза.

Солон – Қытай халқын құрайтын көп тайпаның бірі.

ТҮСІНІКТЕМЕ

1. «Қашқын келбеті» дастанының бірінші, екінші бөлімін Солтүстік Қазақстан облысының Шал ақын ауданындағы Балуан ауылының тұрғыны қарт әнші, шежіреші Айтбай сері Ізтелеулынан 1956 жылы жазып алынған.
2. «Қыз сипаты» дастанын Әскер Балғожаұлы Кенжеғозин 1950 жылы маусым айында Ресейге қарасты Қорған облысының Макушин ауданындағы Кривень селосының тұрғыны Мырзай Тұяқұлы деген шежіреші, әнші қариядан жазып алған екен. Мырзай Тұяқұлы жас жігіт кезінде осы дастанды Сегіз серіге шәкірт болған әнші, әрі балуан Аңдамас Есболұлынан жазып алып, жаттапты.
3. «Ұры мен қазы» дастанын Шайхуали Нұрғожаұлы 1952 жылы тамыз айында Солтүстік Қазақстан облысының Преснов ауданындағы Қызылой ауылының тұрғыны, белгілі шежіреші Қожахмет Дәрібайұлынан жазып алыпты. Ал, Қожахмет Дәрібайұлы Сегіз серінің «Ұры мен қазы» қиссасын жас жігіт кезінде Маманай ауылындағы Жаңа шешен Тәжбайұлы деген қарт әншіден жазып алып жаттаған екен.

4. «Асанбек батыр» қиссасын Төлеубек әнші Төнекеұлы бала жігіт кезінде Өмірбай жыршыдан (Семей облысы, Абай ауданында туып-өскен) жазып алыпты. Өмірбай ақын Сегіз серінің «Асанбек батыр» дастанын жас жігіт кезінде Мұрат Уақ Қалқа Ұйқасұлы әншіден жазып алып жаттапты. Қалқа Ұйқасұлы әнші (1824-1897) Сегіз серіге шәкірт болған кісі екен.
5. «Шолақ қол зайыб» дастанын Әскер Балғожаұлы Кенжеғозин 1949 жылы жазда Қорған облысының Макушин ауданындағы Күміскөл (Қожаберген жыраудың күміс көлі деп аталған) деген селоның тұрғыны, әйгілі әнші Іргебай Қоржынкөлұлынан (1891-1966ж.ж.) жазып алыпты. Ал, Іргебай Қоржынкөлұлы жас жігіт шағында Сегіз серінің «Шолақ қол зайыб» қиссасын ермек сері Токсанбайұлы әншіден жазып алып жаттаған екен.
6. «Ақылсыз шахзада» қиссасын Өзат Төлеубекұлы деген азамат 1960 жылы шілде айында Семей облысының Абай ауданындағы Қарауыл ауылының тұрғыны ағарту ісінің озаты Ұлықбек Байырбекұлы мұғалім жас жігіт кезінде Сегіз серінің «Ақылсыз шахзада» дастанын Назарбек шешеннен жазып алыпты.
7. «Дию» дастанын Сейітқали Ыдырысұлы Қарамендин жас жігіт кезінде Өмірбай жыршыдан жазып алыпты. Ал, Өмірбай әнші жас бала жігіт кезінде Сегіз серінің «Дию» дастанын өз еліне мейман боп келген атақты әнші-ақын Жаяу Мұса Байжанұлынан жазып алыпты. Жаяу Мұсаның Сегіз серіге шәкірт болғанын, оның Баһрамұлы шығармаларын елге насихаттаушы екені баршаға аян.
8. Жаяу Мұсаның «Ер Сегіз» дастанын Өмірбай әнші оның өз аузынан жазып алған екен. Ал, Өмірбай әншіден 1929 жылы жазда Байжанұлының «Ер Сегіз» қиссасын Төлеубек Төнекеұлы әнші жазып алған екен. Төлеубек әншіден аталмыш жырды әдебиетші-ғалым Төлси Сүлейменов 1969 жылы маусым айында Жамбыл облысының Мерке ауданындағы Аспара кеңшарында кездесіп жазып алған екен (іс сапармен барғанда). Сүлейменовтен 1970 жылы жазда Ғазиз Мусинов әнші жазып алыпты.

9. Нұржан Наушабайұлының «Сегіз сері баһадүр» атты тарихи қиссасын 1904 жылы жазда Сәлімгерей Оңайбекұлы ақын оның өзінен жазып алған екен. Сәлімгерей Оңайбекұлынан «Сегіз сері баһадүр» дастанын Бәйтіш мерген 1922 жылы жазда жазып алыпты. Бәйтіш әншіден «Сегіз сері баһадүр» дастанын баласы Рахымбек әнші жазып алып жаттаған екен.
10. Ақтангелді Жұмықұлының «Сегіз сері» атты тарихи қиссасын Солтүстік Қазақстан облысының Преснов ауданындағы Қызылой колхозының тұрғыны Садияқ молда Бақтыбайұлы жас бала жігіт кезінде өз туысы қарт шешен Есенәлі биден жазып алыпты. Садияқ молдадан аталмыш дастанды немересі Шолпан 1963 жылы жазда жазып алыпты.
11. Есет Қараұлының «Сегіз сері» атты толғауын Ғұбайдолла Теңгебайұлынан (ағарту ісінің озаты) әдебиетші-ғалым Төлеш Сүлейменов 1954 жылы жазда студент кезінде жазып алыпты. Торғай облысының Амантоғай ауданындағы Мұқыр ауылының тұрғыны Ғұбайдолла Теңгебайұлы мұғалім жас жігіт кезінде Күдері ақын Жолдыбайұлынан 1929 жылы көктемде жазып алыпты.
12. Жанақ Сағындықұлының «Алшында болған кездерім» атты өлеңін Сағидолла Құлмағамбетұлы мұғалім Павлодар облысының Павлодар ауданындағы «Заря» кеңшарының тұрғыны белгілі шejіреші әрі ауыз әдебиетінің білгірі Бейсенбай Жүнісұлынан 1940 жылы жазып алыпты. Сағидолла мұғалімнен аталмыш өлеңді Төлеш Сүлейменұлы журналист 1963 жылы 10-шілдеде жазып алыпты. Т.Сүлейменовтен Жанактың (төртінші Жанақ) «Алшында болған кездерім» атты толғауын Қызылжарлық қызметкер Ғазиз Мусинов 1965 жылы 4 тамызда жазып алыпты.
13. Бөкейлік Боран ақынның «Қос қашқын» деген, Жанұзақ ақынның (Жәңгір ханның екі сарай ақынының бірі) «Баскесер» деген өлеңдерін Қызылорда облысының Шиелі ауданының орталығында тұратын Жұмаш Байменұлы ақсақалдан 1960 жылы жазда демалыста жүргенде, Ғазиз Мусинов әнші жазып алған екен.
14. Ырысбике Елғұнқызының өз ері- Сегіз сері қайтыс болғанда шығарған жоқтауын 1950 жылы мамыр айында іс сапармен Солтүстік Қазақстан облысына барғанда, совхоздар министр-

лігі қызметкері Сейітқали Қарамендин Қызылжар (Петропавлск) мешітінің имамы Мұхаммеджан Меңдіханұлынан жазып алыпты. Ал, Сейітжан Қарамендин шежірешіден Алматы қаласының тұрғыны азамат Өзал Төлеубекұлы 1985 жылы шілде айында аталмыш жоқтауды жазып алыпты. Сегіз серіге арнап шығарылған аталмыш жоқтауды Мұхаммеджан Меңдіханұлы жас жігіт кезінде Баһрамұлына шәкірт болған Жұдырық Сегізбайұлы балуан-әншіден жазып алыпты.

15. Уақ Елембай Ерменұлы шешеннің Сегіз сері қайтыс болғанда, оның зайыбы Ырысбике және Баһрамұлының ағайындарына көңіл айтқанын Базар Мақышқызы өзінің әжесі (әкесінің шешесі) Бибізара Сегіз сері қызынан 1923 жылы жазып алыпты. Ал, Базар Мақышқызынан Елембай шешеннің Ырысбикеке көңіл айтқаны деген толғауды Күлзи Ғалымжанқызы мұғалима 1967 жылы жазып алыпты.
16. Асанбек шешен Нұрғожаұлының «Сегіз сері» атты толғауы мен Сегіз серіге берген батасын Сыздық Түлкібайұлы деген шежіреші жас жігіт кезінде Мыңбай Аканайұлы ұстадан жазып алыпты. Мыңбай зергер жас жігіт кезінде Сегіз серінің тобында болыпты. Сыздық Түлкібайұлы шежірешіден Асанбектің толғауы мен батасын 1923 жылы Балсейіт Күсемісұлы әнші жазып алып әнмен айтып жүріпті. Балсейіт Күсемісұлынан аталмыш толғау мен батаны 1961 жылы жазда Қазжан Сұрағанов жазып алыпты. Қазжан Асанбектің толғауы мен батасын 1998 жылы «Мәдениет» газетінде жариялапты.
17. Қожаберген жырау мен Сегіз сері жайында шығарған Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының «Даналарға», Сұлтанмахмұт Торайғыровтың «Құрбыма» деген өлеңдерін ағарту ісінің озаты Елеуке Қалданұлы (Павлодар қаласының тұрғыны) 1940 жылы Екібастұз қаласында кездесіп, Омар Иманбайұлы (Сұлтанмахмұттың шәкірті) мұғалімнен жазып алыпты.
18. Біржан сал Қожағұлұлының «Елге сәлем», Балуан Шолақ Баймырзаұлының Сегіз сері туралы шығарған өлеңін совхоздар министрлігінің қызметкері Сейітқали Қарамендин іс сапармен Ақмола облысына барғанда, 1951 жылы көктемде

Қорғалжын ауданындағы Талдысай кеңшарында Құдайберген Балуан Шолақұлына кездесіп, сол кісіден жазып алыпты.

19. Нияз серінің «Құрдасыма» деген өлеңін Құсайын Өтегенұлы шежіреші өзінің жас жігіт кезінде сол Нияз серінің өзінен 1890 жылы жазып алыпты. Аталмыш өлеңді Балғожа Кенжеқозы шежіреші Құсайын Өтегенұлынан (Солтүстік Қазақстан облысының Преснов ауданындағы ұзынкөл ауылының тұрғыны) 1935 жылы жазда жазып алыпты.

Сегіз сері әндерін орындап насихаттағандар:

Іргебай Қоржынкөлұлы, Батпас Некібайұлы, Шахма Малдыбайұлы, Темірғали Хасенұлы, Балсейіт Күсемісұлы, Өнен Қалиұлы, Ғазиз Сұрағанұлы, Жәния Сұрағанқызы, Төлеубек Сейітқалиұлы, Мұрат Қырықбайұлы.

Ескерту:

Сегіз сері шығармаларында есімі аталған Батыс Сібір генерал-губернаторы болған Петр Дмитриевич Горчаков емес, сол уақытта жазалау отрядының бастығы, городской, комендант болған басқа Горчаков.

Бірінші томның 48-бетіндегі «Қалқаш» атты өлеңнің сөздері мен жолдары техникалық себептен ауысып түскен.

СЕГІЗ СЕРІНІҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖАЙЛЫ ЖАЗЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕРДІҢ БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ КӨРСЕТКІШІ

I. Сегіз сері жайлы шыққан жеке кітаптар

1. Нәбиден Әбуталиев «Сегіз сері», «Жалын» баспасы Алматы 1991 ж.
2. Төлеш Сүлсйменов «Сегіз сері», «Өнер» баспасы, Алматы 1991 ж.

II. Сегіз сері туралы деректер орын алған жинақтар мен кітаптар

1. Ғабит Мүсірепов «Ұлпан» повесть «Жазушы» баспасы, 1975 ж.
2. Әлкей Марғұлан «Ежелгі жыр-аңыздар», «Жазушы», 1985 ж. 331-бет.
3. Ғабит Мүсірепов «Күнделік», «Ана тілі» баспасы – 1997 ж.
4. Сәбит Мұқанов «Өмір мектебі» 1-кітап «Жазушы» Алматы, 1970 ж.
5. Нәбиден Әбуталиев «Шоқ жұлдыз», Алматы – 1998 ж.
6. Қазақ совет энциклопедиясы төрт томдықтың IV томы, 1989 ж.
7. XIX ғасырдағы қазақ поэзиясы, “Ғылым” баспасы – 1985 ж. 128-137 бб.
8. Әнуар Дербісалин, Мұхаммедрахым Жармұхамедов «XIX ғасырдағы қазақ ақындары», «Ғылым» баспасы – 1988 ж. 103-117 бб.
9. «Қазақ әндерінің антологиясы», «Өнер» баспасы – 1991 ж. 227-290 б. Құрастырған: Ж.Кәріменов.
10. «Жас шама» жинағы, «Жалын» баспасы 1984 ж. 37-40 бб. Құрастырған К.Сейдеханов.
11. Н.Әбуталиев. «Қожаберген жырау», «Жеті жарғы» баспасы 1995 ж.
12. Серік Негимов. «Ардақ» жинақ, Алматы – 1992 ж.
13. Ш.Сәтбаева. «Сәулелі әулет», Алматы – 1996 ж.

14. Е.Жақыпов. «Дастаннан драмаға дейін», «Ғылым» баспасы – 1979 ж. 35-38 бб.
15. И.Жақанов. «Аққулар қонған айдын көлдер», «Жазушы» баспасы – 1998 ж. 5-22 бб.
16. З.Қоспақов. «Қазақтың әншілік өнері», Алматы – 1999 ж.
17. Қ.Мәдібаева. «Хандық дәуіріндегі қазақ әдебиеті», Алматы – 1997 ж.
18. «Баталар» жинақ, құрастырған М.Есламғалиев. Алматы – 1998 ж.
19. Қожаберген Толыбайұлы. «Елім-ай» жинағы. Құрастырған: Мәдина Дастанова, Қызылжар қаласы – 2000 жыл.
20. «Ел аузынан» жинағы, «Жазушы» баспасы – 1985 ж.
21. Б.Рахмадиев. «Время и музыка», «Өнер» баспасы – 1986 ж.
22. «Сөз тапқанға қолқа жоқ» жинағы, «Жазушы» баспасы – 1988 ж. құрастырушылар: С.Қарамендин, С.Әбілғазин, А.Бейсенғалиева.
23. Н.Әбуталиев. «Өттің дүние» романы, «Жазушы» баспасы – 1985 ж. 6-28 бб.
24. Бейсенбаев Жарылғап. «Жасын тағдыр жарқылы», «Жалын» баспасы – 1987 ж., 47-бет.
25. Ысмайылов Ораз. «Әкс сыры» повесіндегі «Қара дауыл» әңгімесі «жалын» баспасы – 1982 жыл. 20-бет.
26. М.О.Әуезов атындағы «Айтыс» жинағы, I том, 256-бет. Әдебиет және өнер институты, «Жазушы» баспасы – 1988 ж.
27. М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Айтыс» жинағы, II том, 90-91 бб. «Жазушы» баспасы – 1988 ж.
28. М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы», «Ғылым» баспасы – 1979 ж., 2-том, 191-193 бб.
29. Болат Бодаубаев. «Қарт тергеушінің әңгімелері» (Деректі повестер мен хикаялар) Алматы: «Жалын» баспасы – 1991 жыл. 6-7 бб.
30. Б.Ысқақов. «Ғашықтық жырлар», II том, «Ғылым» баспасы – 1979 ж. 255-б.
31. А.Сейдімбеков. «Сонар» (Деректі әңгімелер) «Жалын» баспасы – 1989 жыл, 202-бет.
32. Қ.Сәрсекеев. «Қызыл жалау» (роман), I том. «Жалын» баспасы-1979 ж.

33. Төреханов Тауман. “Қанмен жазылған тағдырлар” (Көркем сөзбен жазылған құжатты тарихи-эссе). Алматы – 1999 ж.
34. Жанатаев Көкбай. “Абылай хан” жинақ, Алматы: “Дария-пресс” баспасы – 1993 жыл. Құрастырған: Сейітқали Қарамендин.
35. Н.Әбуталиев. “Наркескен” (роман), “Жазушы” баспасы – 1989 ж.
36. Ғабит Мүсірепов. Шығармалар жинағы (5 томдық). Алматы: “Жазушы” баспасы – 1976 жыл.
37. Ғабит Мүсірепов шығармалары 5 томдық. Алматы: “Жазушы” баспасы – 1982 жыл.
38. Базар жырау шығармалары “Жазушы” баспасы – 1986 ж.
39. Құрастырған Х.Тілемісов “Ауыл кеші көңілді” әндер жинағы “Қайнар” баспасы – 1993 жыл.
40. Құрасты жыл, рған; С.Негимов. “Ақ бата” жинақ, “Жазушы” – баспасы – 1992 ж.
41. М.Мұқанов. “Из исторического прошлого”, Алматы – 2000 ж.
42. Қуаныш Ахметов. “Ұлы даланың Ұлытауы”, Омбы қаласы – 1999 жыл.
43. Құрастырған: М.Қазыбеков. “Наурыз” жинағы, “Қазақстан” баспасы – 1991 ж. 208 және 218 беттер.
44. М.Құлкенов, Р.Отарбаев. “Жөңгір хан”, “Өлке” баспасы – 1992 жыл, 37-41 бб.
45. Құрастырған: С.Әбілғазин. “Нұржан Наушабаев шығармалары” жинағы, Қостанай – 1999 жыл.
46. Құрастырған: И.Жақанов. “Ғашықтық әндер” жинағы, Алматы: “Өнер” баспасы – 1992 жыл.
47. Сәбетқазы Ақатаев “Інжу маржан секілді” Алматы, “Өнер” баспасы-1995 жыл, 61-бет.

III. Зерттеу мақалалар

1. Есенкелді Жақыпов. “Сегіз сері”, “Қазақ әдебиеті” газеті, 1 шілде 1977 жыл.
2. Ә.Дайыров (Социалистік Еңбек Ері). “Ақбұлақ” жыры қалай туған?», «Октябрь туы» газеті, 7 қаңтар 1978 жыл.
3. С.Барқытов. «Сегіз сері», «Ленин туы» газеті, 11 ақпан 1978 жыл (№ 30).

4. И.Кенжалиев. «Тағы да Сегіз сері туралы», «Қазақ әдебиеті» газеті, 3 март 1978 жыл.
5. Әбдіқадыр Дайыров, «Мақпал, Гауһартас» әндерінің шығу тарихы, «Октябрь туы» газеті, 22 ақпан 1978 ж.
6. Қайым Мұхаммедханов. «Ақбұлақ» жырының шығу тарихы, 18 қыркүйек 1978 жыл, «Семей таңы» газеті.
7. К.Жексенов, Қ.Биғожин. «Сегіз сері айтыпты», «Қазақ әдебиеті» газеті, 15 маусым 1979 жыл.
8. Сапарғали Әліпов. ««Қалқаш» әні қалай туган?», «Жетісу шұғылысы» газеті, 16 наурыз 1978 жыл.
9. Исатай Кенжалиев. «Сегіз серінің туган ауылында», «Ленин туы» газеті, 23 қаңтар 1979 жыл.
10. К.Жексенов, Қ.Биғожин. «Махамбетке анасы Құспанның айтқаны», «Жетісу шұғылысы» газеті, 1-2 қараша, 1979 жыл.
11. К.Жексенов, «Сегіз серінің үлгілі сөздері», «Жетісу шұғыласы» газеті, 15 шілде 1979 жыл.
12. Жайық Бектұров. «Сегіз серінің сөздері», «Орталық Қазақстан» газеті, № 174 (13.606), сенбі, 1979 жыл, 28 шілде.
13. Қ.Биғожин. «Сегіз сері», «Қазақ әдебиеті», 21 қараша, 1980 жыл.
14. Елеуке Қалданов. «Сегіз серінің Исатайды жоқтауы», «Қазақ әдебиеті» газеті, 20 наурыз 1981 жыл.
15. Нәбиден Әбуталиев. «Сегіз сері», «Қазақ әдебиеті» газеті, 15 шілде, 1983 жыл.
16. Балғожа Кенжеғожин. «Маманай», «Ленин туы» газеті, № 40 (16129), 26 ақпан 1983 жыл.
17. Ә.Х.Марғұлан. «Әнді ерттеп, күйді мінген кемеңгерлер», «Жұлдыз» журналы № 9, 1983 жыл.
18. З.Қоспақов. ««Мақпал» әнінің шығу тарихы туралы», «Жұлдыз» журналы, №1, 1982 жыл.
19. Қ.Биғожин. «Сегіз серінің Шоңға айтқаны», «Алға» газеті (Екібастұз ауданы), 13 маусым 1982 жыл.
20. М.Жармұхамедов. «Нұржан Наушабаевтың «Сегіз сері» дастаны», «Қазақ әдебиеті» газеті, 13 сәуір 1984 жыл.
21. Е.Мырзахметов. «Елінің еркелеткен Ер Сегізі», «Кокшетау правдасы» газеті, 23 маусым 1984 жыл.
22. Құлжан Тәжібаев. «Сегіз сері», «Жезқазған туы» газеті, 18 ақпан 1985 жыл.

23. Қаратай Биғожин. «Сегіз серінің айтқаны», «Орталық Қазақстан» газеті, 15 қараша 1986 жыл.
24. Естай Мырзахметов. «Белгілі жайдың белгісіз сыры», «Көкшетау правдасы», 6 сәуір 1985 жыл.
25. Н.Әбуталиев. «Ту ұстан, тұлпар мініп, жауға шапқан», «Лениншіл жас» газеті, 22 шілде 1986 жыл.
26. Ерік Асқаров. «Сегіз серінің «Ақ бұлақ» жыры», «Ленин туы» газеті, 27 желтоқсан 1986 жыл, №249.
27. Илья Жақанов. ««Гауһартас» әңгімесі», «Орталық Қазақстан» газеті, 21-23 тамыз, 1986 жыл.
28. З.Әкімжанов. «Сегіз сері», «Ленин туы» газеті, 14 тамыз, 1987 жыл.
29. Т.Сүлейменов, «Серіліктің серісі», «Біздің отан», №21, 6 қараша, 1987 жыл.
30. М.Дүйсенов, М.Әлімбаев, А.Амандықов, «Халық өндерін қастерлейік», «Социалистік Қазақстан» газеті, 17 қыркүйек 1987 жыл.
31. Т.Сүлейменов. «Сегіз сері», «Біздің отан» газеті, №7, 1987 жыл.
32. Т.Сүлейменов. «Сегіз сері», «Еңбек таңы» журналы, 1, 1988 жыл.
33. Қ.Биғожин, Қ.Сұрағанов. ««Сегіз серінің» Батырдың күні турар ма?» толғауы, «Білім және Еңбек» журналы, №4, 1988 жыл.
34. Қ.Биғожин. ««Сегіз серінің «Дүние» деген өлеңі», «Білім және Еңбек» журналы, №10, 1988 жыл.
35. Бейбіт Сапаралин. ««Сегіз серінің «Тұрмыс толғауы», «Қызыл ту» газеті, 8 маусым 1988 жыл.
36. Т.Сүлейменов. «Ғайни қыз хақында», «Қазақстан әйелдері» журналы. №1, 1988 жыл.
37. Т.Сүлейменов. «Қар адамы», «Лениншіл жас» газеті, 5 қараша, 1988 жыл.
38. Н.Әбуталиев. «Қорлықта жүрген халқына бостандық алып берем деп», «Лениншіл жас» газеті, 22 маусым 1986 жыл.
39. Амантай Сатаев. «Сегіз сері» (әңгіме), «Орталық Қазақстан» газеті, 7-8 шілде 1979 жыл №156 (13-588), 157 (13-589).
40. Темірхан Әбдіков «Оқырман өтініші», «Қазақ әдебиеті» газеті, 19 ақпан 1988 жыл.

41. М.Болатов. «Сегіз серінің қанатты сөздері», «Жезқазған туы» газеті, 9 қаңтар 1982 жыл.
42. С.Байдилдин. «Сегіз серінің айтқан тілегі», «Жеңіс» газеті, 16 сәуір 1988 жыл.
43. Қ.Сұрағанов. «Сегіз сері», «Қазақстан пионері» газеті, №69 (7290) 27 тамыз, жексенбі, 1989 жыл.
44. Н.Әбуталиев. «Сегіз сері», «Коммунистік еңбек» газеті, №33 (16088), 16 ақпан 1989 жыл.
45. Т.Сүлейменов. «Сегіз сері мен Жанақ ақынның кездесуі», «Қазақстан мұғалімі» газеті, №31 (2171), 4 тамыз 1989 жыл.
46. Т.Сүлейменов. Ғибрат. «Сегіздің қутыңға ұшырауы», «Коммунизм нұры» газеті, №203 (13503), 20 қазан, 1989 жыл.
47. Т.Сүлейменов. Ғибрат. «Онерге қадам» (Сегіз сері туралы), «Коммунизм нұры» газеті, бейсенбі, №8 (13308), 12 қаңтар, 1989 жыл.
48. С.Қарамендин. «Жаяу Мұсаның «Ер Сегіз» толғауы», «Шалқар» газеті, 1989 жыл, желтоқсан айы.
49. Зәркөш Тақыров. «Сегіз сері Баһрамұлы Шақшақов», «Ауыл арайы» газеті, 1989 жыл.
50. Ерік Асқаров. «Сегіз сері» (поэма), «Ленин туы» газеті, №178 (18004), сенбі, 15 қыркүйек 1990 жыл.
51. Ерік Асқаров. «Сегіз сері» (поэма), «Ленин туы» газеті, №179 (18005), сенбі, 18 қыркүйек 1990 жыл.
52. З.Әкімжанов. «Суырып жырдың семсерін», «Ленин туы» газеті, 14 тамыз 1987 жыл.
53. Елеуке Қалданов, Қаратай Биғожин. «Сегіз серінің «Қыз сипаты» дастанынан үзінді», «Қызыл ту» газеті, №251 (11701), 30 желтоқсан 1990 жыл.
54. Е.Қалданов, Қ.Биғожин. «Сегіз серінің «Қыз сипаты» дастанынан үзінді», «Қызыл ту» газеті, № 252 (11702), 2 қаңтар, 1991 жыл.
55. Нұрсайын Шәріпов. «Қызылжар» олеңі, «Ленин туы» газеті, 21 маусым 1987 жыл.
56. Е.Мырзахметов. «Ән сұлуы арқалы сөзіменен», «Білім және Еңбек» журналы, №2, 1985 жыл.
57. З.Әкімжанов. Сегіз сері (лирикалық дастан), «Қызылжар» газеті (Солтүстік Қазақстан облыстық «Қазақ тілі» қоғамының үні), қараша айы, қой жылы – 1991 жыл.

58. Н.Әбуталиев. «Сегіз сері», «Жұлдыз» журналы, №12, 1990 жыл.
59. Б.Ерзакович, Е.Жақыпов. «Дүниеден Сегіз сері, Ниязда өткен», «Парасат» журналы, №2, 1991 жыл.
60. М.Әлімбаев. «Сегіз серінің «Ақбұлағы», «Ленин туы» газеті, № 212 (18288), сенбі, 2 қараша, 1991 жыл.
61. Қ.Биғожин, С.Рахымжанов. «Жаяу Мұсаның «Ер Сегізі»» (көлемі жағынан «Шалқарда» жарияланғанынан көбірек), «Қызыл ту» газеті, №95 (11545), 18 мамыр, 1990 жыл.
62. С.Негимов. «Шаңырақ» (мен бір тілек айтайын), «Қазақ әдебиеті» газеті, №6 (2080), 3 ақпан, жұма, 1989 жыл.
63. Р.Отарбаев. «Ерлігін Исатайдың жырға қоссам» (Сегіз сері өмірінен) 20 қыркүйек 1991 жыл.
64. Н.Әбуталиев «Сегіз сері кім болған?», «Парасат» журналы, №2, 1991 жыл.
65. Н.Еламанов. «Сегіз серінің Қыпшақ Мұғалім биге көңіл айтқаны», «Ауыл арайы» (Солтүстік Қазақстан облысының Жамбыл аудандық) газеті, 21 қыркүйек, 1992 жыл.
66. Нұржан Еламанов. «Атадан қалған асыл сөз», «Ауыл арайы» газеті, 12 қазан, 1992 жыл.
67. Қ.Биғожин. «Ақбұлақ туралы пікір», «Мәдениет» газеті, №14, 16-31 шілде 1992 жыл.
68. Қазжан Сұрағанов. «Асанбек шешен хақында», «Мәдениет» газеті, №14, 16-31 шілде 1992 жыл.
69. Әсия Қарамендина. «Туған еліме» (Сегіз сері өлеңі), «Халық кеңесі» газеті, №138 (289), бейсенбі, 16 шілде 1992 жыл.
70. З.Әкімжанов. «Гүлтөбе – Маманайдың гүлдеріндей», «Ленин туы» газеті, №55 (18131), сәрсенбі, 20 наурыз 1991 жыл.
71. Ш.Нұрғожин. «Бұлт жамылған биіксің» (мұның ішінде Сегіз серінің «Дүние-ай» термесі бар), «Мәдениет» газеті, №19, 1-15 қазан, 1992 жыл.
72. Н.Әбуталиев. «Сегіз сері», «Қазақстан пионері» газеті, №69 (7290), 27 тамыз, жексенбі, 1989 жыл.
73. Н.Әбуталиев. «Шәңгерей Бөкеевтің «Сардар Сегіз» дастанынан үзінді», «Мәдениет» газеті, №9 (34), 1-15 мамыр, 1993 жыл.

74. Н.Әбуталиев. «Шәңгерей Бөкеевтің «Сардар Сегіз» дастанынан үзінді», «Мәдениет» газеті, №10 (35), 15-31 мамыр, 1993 жыл.
75. С.Барқытов. «Даңқты өнерпаз» (Сегіз серінің туганына 175 жыл), «Ленин туы» газеті, №53 (18663), сейсенбі, 11 мамыр 1993 жыл.
76. Жарасбай Сүлейменов. «Сегіз сері мен Бектас», «Ленин туы» газеті, 15 мамыр, 1993 жыл.
77. Ж.Сағитов. ««Сегіз серінің «Бұғыбайға!» деген дастаны», «Мәдениет», №23-24, желтоқсан айы, 1992 жыл.
78. З.Әкімжанов. «Сегіз сері ерліктері», «Ленин туы» газеті, 15 ақпан, 1992 жыл.
79. Қ.Биғожин. ««Сегіз серінің «Қыз сипаты» дастанының шығу тарихы», «Орталық Қазақстан» газеті, №161 (17193), 13 шілде, 1991 жыл.
80. Қ.Биғожин. ««Сегіз серінің «Қыз сипаты» дастаны», «Орталық Қазақстан» газеті, №162 (17194), 14 шілде, 1991 жыл.
81. Қ.Биғожин. Жаяу Мұсаың «Ер Сегіз» толғауы, «Орталық Қазақстан» газеті, №123 (16855), сейсенбі, 29 мамыр 1990 жыл.
82. С.Қарамендин. «Бекежан да бір арыс», «Қазақ әдебиеті» газеті, №29 (2207), 19 шілде 1991 жыл.
83. Мәшһүр Жүсіп Көпеев. «Даналар» толғауы, «Қызыл ту» газеті, май, 1989 жыл.
84. Сұлтанмахмұт Торайғыров. «Құрбыма» өлеңі, «Орталық Қазақстан» газеті, № , 7 тамыз, 1998 жыл.
85. Т.Сүлейменов. «Қазақ есімі хақында», «Еңбек таңы» журналы, №2, 14-15 бб. 1989 жыл.
86. Бек Тоғысбаев. «Саңлақ ақын», «Егеменді Қазақстан» газеті, № , 10 сәуір 1993 жыл.
87. Бек Тоғыспаев. «Жорық жолында», «Халық кеңесі» газеті, № , қазан айы, 1993 жыл.
88. С.Қарамендин. «Сегіз серінің Мұғалім биге қоңыл айтып, бас көтерткені», «Жұлдыз» журналы, 1997 жыл, №2, 197-199 бб.
89. Ш.Сәтбасва. «Сегіз серінің мадақ өлеңінің тарихылығы», «Ақиқат» журналы, 1997 жыл, №3, 80-85 бб.
90. Н.Әбуталиев. «Махамбеттің кегі», «Қазақ әдебиеті» газеті. 1998 жылғы 17 шілде.

91. Бисарин Рахым. «Сегіз сері және оның заманы», «Солтүстік Қазақстан» газеті, №3 (19149), сәрсенбі, 8 қаңтар 1997 жыл.
92. Бек Тоғыспаев. «Жұлдыз» журналы, 1998 жыл, №3, 44-83 беттерінде «Сегіз сері» (тарих баян) әңгімесі жарияланды.
93. Қосыл Омаров (халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының Солтүстік Қазақстан облысы филиалының торағасы) Сегіз сері (Алты Алаштың ардағы) «Солтүстік Қазақстан» газеті, №82 (19547), сейсенбі, 10 қазан, 2000 жыл.
94. Е.Мырзахметов. «Қанайы Қарауыл мен Атығайдың», «Кокшетау» газеті, №2 (12670).
95. Б.Тоғысбаев. «Сегіз сері», «Егеменді Қазақстан» газеті, №50 (21775), 13 наурыз, жұма, 1998 жыл.
96. Қ.Биғожин. «Сегіз серінің аруағын сыйлайық!», «Сары арқа» журналы, №5, 1998 жыл.
97. С.Жұмабаев. «Алтын қылыш жатпайды қын түбінде», «Солтүстік Қазақстан» газеті, маусым айы, 1998 жыл.
98. Қ.Биғожин. «Сегіз серінің есімі ел есінде», «Қазақ батырлары» газеті, №1 (6), 1999 жыл.
99. Ә.Кенжеғозин. «Сегіз серінің шыққан тегі», «Жұлдыз» журналы, №2, 1999 жыл. 195-205 бб.
100. Әскер Кенжеғозин. «Сегіз серінің «Қыз сипаты» дастанынан үзінді», «Қазақ батырлары», №10, 1999 жыл.
101. Әскер Кенжеғозин. «Сегіз серінің «Замана» атты толғауы», «Сарыарқа» журналы, №6, 1999 жыл, 74-77 бб.
102. Қ.Биғожин. «Керей шежіресі», «Қазақ батырлары» газеті, №10, 1999 жыл. Бұл шежіре – Сегіз сері мұрасы.
103. Қ.Биғожин. «Керей шежіресі», «Қазақ батырлары» газеті, №1,2,3, 2000 жыл. Бұл шежіре – Сегіз сері мұрасы.
104. Қ.Биғожин. «Сегіз серіні айыптау - обал», «Қазақ батырлары» газеті, №5, 2001 жыл.
105. Ә.Кенжеғозин. «Сегіз серінің «Орал тау» толғауы», «Қазақ батырлары» газеті, №1, 2001 жыл.
106. Ә.Кенжеғозин. «Сегіз серінің «Не пайда» термесі», «Қазақ батырлары» газеті, №1, 2000 жыл.
107. Сансызбай Жұмабеков. «Сегіз сері – ұлт мақтанышы», «Солтүстік Қазақстан» газеті, №9 (19474), 28 қаңтар, 2000 жыл.

108. Ә.Кенжеғозин. «Сегіз серінің «Қыз сипаты» дастаны толық нұсқасы», «Солтүстік Қазақстан» газеті, желтоқсан айы 1998 жыл.
109. Аманғали Мұхтаров. «Сегіз серінің Алладан тілегені», «Ислам әлемі» журналы, №6. 2000 жыл.
110. Қ.Биғожин. «Шағай да емес, Шығай да емес – Жылы ой», «Түркістан» газеті, №36 (115), 4 қыркүйек 1996 жыл.
111. Қ.Биғожин. «Баспа байқамағанды басқа байқайды», «Түркістан» газеті, 27 қаңтар – 4 ақпан 1999 жыл.
112. Қ.Биғожин. «Жалақорлық абырой әпермейді», «Ана тілі» газеті, №5 (34), 5 сәуір 2001 жыл.
113. Н.Әбуталиев. «Шәңгерей Сардар Сегізді неге жазды?», «Жас алаш» газеті, №21 (14279), сенбі, 17 ақпан 2001 жыл.
114. Қ.Мұқанов., С.Жұмабаев. «Екі жүз кісі бір жақ, екі кісі бір жақ», «Жас алаш» газеті, №21 (14279), сенбі, 17 ақпан 2001 жыл.
115. Хабарлама. «Өткір сынға алды», «Қазақ әдебиеті» газеті, №19 (2701), жұма, 11 мамыр 2001 жыл.
116. М.Қосшығұлов. «Қазақта екінші Сегіз сері тумайды», «Жас алаш» газеті, №59 (14319), 17 мамыр 2001 жыл.
117. Қосыл Омаров. «Сегіз сері», «Егеменді Қазақстан» газеті, № , 15 қараша 2000 жыл.
118. Өтепберген Ақышбекұлы. «Сегіз сері ұрпақтары», «Ақ желкен» журналы, №1, 38-39 бб. 1998 жыл.
119. Тоқтар Бейісқұлов. «Асылдардың асылы», «Ленин Туы» газеті, 12 қаңтар 1993 жыл.
120. Тоқтар Бейісқұлов. «Серілердің серкесі», «Жетісу» газеті, 4 сәуір, 1993 жыл.
121. Ғани Ибраев. «Сегіз серінің Көшкеге берген батасы», «Қазақ батырлары» газеті, №3, 2000 жыл.
122. С.Қарамендин. «Сегіз серінің Мұғалім биге көңіл айтқаны», «Қазақ әдебиеті» газеті, №33, 13 тамыз 1996 жыл.
123. Амантай Барлықбаев. «Жаяу Мұсаның «Ер Сегізі»», «Орталық Қазақстан» газеті, №124 (16856), сәрсенбі, 30 мамыр 1990 жыл.
124. Амантай Барлықбаев. «Сегіз серінің «Орал тау» атты толғауы», «Орталық Қазақстан» газеті, 17 тамыз, 1996 жыл.

125. Т.Бейісқұлов. «Асылдың асылы», «Ленин туы» газеті, 9 қаңтар 1993 жыл.
126. Б.Тоғысбайұлы. «Сегіз сері», «Егеменді Қазақстан» газеті, 13 наурыз 1998 жыл.
127. Н.Әбуталиев. «Сегіз серінің ата-бабалары», «Түркістан» газеті, 3-9 маусым, 1998 жыл.
128. Н.Әбуталиев. «Сегіз сері», «Оқ жетпес» газеті, 1991 жыл, №22, қараша айы.
129. Н.Әбуталиев. «Сегіз сері», «Оқ жетпес» газеті, №23, желтоқсан айы 1991 жыл.
130. Қайролла Мұқанов. «Сегіз серінің «Орал тау» олеңі, «Солтүстік Қазақстан» газеті, 16 қыркүйек 2000 жыл.
131. М.О.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының қолжазбалар қорына тапсырылған Сегіз сері шығармалары сақталған бумалар: 804, 805 (1-6, 7-18 дәптерлер) 1977 жылғы.
132. Құжат бумалары (Сегіз сері шығармалары бар) №853, 1-3 тізім, 1979 жылғы; №853/1, 1988 жылғы; Бұларға дейін де Сегіз сері шығармалары 1974 жылдан бастап қолжазбалар қорына тапсырылған, бумалар бар, сонда сақтаулы.
133. Сейітқали Қарамендин. «Ер Сегіз» (Жаяу Мұса Байжанұлының бір толғауы), «Алматы ақшамы» газеті, 7-8 қаңтар, 1991 жыл.
134. Әсия Қарамендина. «Сегіз сері мен Бұғыбай батыр», «Еңбек таңы» журналы, №12, 1991 жыл.
135. Қаратай Биғожин. «Сегіз серіні айыптау-обал!», «Қазақ батырлары», №5, 2001 жыл.
136. Қосыл Омаров, Шаймұрат Смағұлов. «Атасы серілердің Сегіз сері», Егеменді Қазақстан, 21.12.2001ж.
137. Т.Көкішев «Сегіз серіге соқтықпасақ қайтер?» «Түркістан» газеті, 13-қазан, 2001 жыл.
138. Қ.Биғожин «Сегіз серіге соқтықпасақ қайтер?», «Түркістан» газеті, 13-қазан, 2001 жыл.
139. Қ.Биғожин «Бабаларға соқтықпайық», «Алтын орда» газеті, 18-қаңтар, 2002 жыл.

**Редакция алқасы осы кітапты шығаруға
демеушілік жасаған:**

- 1. Тұргараев Бекет Тұргараұлы*
- 2. Әбдиев Орынбай Сейіткәрімұлы*
- 3. Сейдімбеков Ернар Ақселеуұлы*
- 4. Ысқақов Марат Қабиболлаұлы*
- 5. Майкенов Қанат*

сияқты абзал азаматтарға оқырмандар атынан ризашылық білдіріп, әр істерінде бабаларының аруағы қолдап жүрсін деген тілек білдіреді.

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	3
Дастандары	9
Қашқын келбеті (Тарихи дастаннан үзінді)	
Бірінші бөлім	10
Қашқын келбеті (Тарихи дастаннан үзінді)	
Екінші бөлім	20
Қыз сипаты (тарихи дастан)	28
Ұры мен қазы	54
Асанбек батыр (Дастаннан үзінді)	77
Шолақ қол зайыб (Дастан)	95
Ақылсыз Шахзада (Дастан)	114
«Дию» дастанынан (Үзінді)	142
Сегіз Сері туралы жазылған шығармалар	160
Біржан сал «Елге сәлем»	161
Сұлтанмахмұт Торайғыров «Құрбыма»	161
Мәшһүр Жүсіп Көпсев «Даналар»	162
Жаяу Мұса Байжанұлы «Ер Сегіз» (Дастан)	162
Нұржан Наушабайұлы «Сегіз Сері баһадүр» (Дастан)	179
Ақтангелді жырау Жұмықұлы «Сегіз Сері»	198
Нияз сері Бекдәулетұлы «Құрдасым»	208
Бөкейлік ақын – Боран «Қос қашқын»	210
Баскесер	212
Жаманкүл Досжанұлы «Жоқтау» (Үзінді)	215
Асанбек Нұрғожаұлы «Сегіз Сері» (Толғау)	216
Уақ Елембай Ерменұлы «жоқтау» (Үзінді)	223
Жанақ Сағындықұлы «Алшында болған кездерім»	230
Есет жыршы Қараұлы «Сегіз Сері» (Толғау)	232
Ырысбике Елғұнқызы «Жоқтау»	238
Сегіз Сері шежіресі	254
Жұлдызшаммен көрсетілген сөздерге берілген түсіліктер	258
Түсініктеме	260
Сегіз серінің өмірі мен шығармашылығы жайлы жазылған әдебиеттердің библиографиялық көрсеткіші	265

Сегіз сері (Мұхаммед-Қанафия)
Баһрамұлы

Таңдамалы шығармалары

Екінші том

*(Дастандары мен Сегіз сері туралы
жазылған шығармалар)*

Редакторы: **А.Күзембайұлы**
Басылымды дайындаған: **С.Жұмабаев**
Техникалық редактор: **В.В. Назаренко**
Корректор: **Ж. Көкбасқызы**
Компьютерде терген: **А.Шаяхина, Н. Байтенова,
Г.Амантурдиева**

Теруге 12.11.2002 ж. жіберілді. Басуға 14.03.2003 ж. қол қойылды.
Пішімі 60x84 4/16, қағазы офсет. Қаріп түрі "Таймс".
"RISO" аппаратында басылған. Шартты баспа табағы 6,9.
Таралымы 500 дана.

Бағасы келісілген.

Солтүстік Қазақстан заң академиясының редакциялық
Баспа орталығында басылды.
Петропавл қаласы, Мир көшесі, 69 «а» үй.